

Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

ЕСТЕТИКА І ЕТИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

Збірник наукових праць

Виходить два рази на рік

Заснований у червні 2011 року

Випуск 17

Київ – Полтава
2018

Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – 2018. – Вип. 17. – 194 с.

Висвітлено результати наукових досліджень із проблем філософії і психології педагогічної дії, естетичних і етичних засад педагогічної майстерності, теорії, історії та методики мистецької освіти, інноваційних технологій мистецької і педагогічної освіти, а також вміщено інформацію про нові видання в галузі мистецької педагогіки та науково-педагогічні й мистецько-педагогічні заходи.

Для наукових працівників, докторантів, аспірантів, викладачів, учителів, студентів різних типів навчальних закладів.

Засновники та видавці:

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (протокол № 1 від 18 січня 2018 р.)

Головний редактор

Степаненко М. І., доктор філологічних наук, професор

Заступник головного редактора

Вовк М. П., доктор педагогічних наук

Відповідальний секретар

Лобач О. О., кандидат педагогічних наук, доцент

Редакційна колегія

Ничкало Н. Г., д. пед. н., проф., дійсний член НАПН України, Відділення професійної освіти і освіти дорослих

Бех І. Д., д. псих. наук, проф., дійсний член НАПН України, Інститут проблем виховання НАПН України

Філіпчук Г. Г., д. пед. н., проф., дійсний член НАПН України, Відділення професійної освіти і освіти дорослих

Лук'янова Л. Б., д. пед. н., проф., член-кор. НАПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Радкевич В. О., д. пед. н., проф., дійсний член НАПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Шльосек Ф., д. хаб., проф., Інститут педагогіки Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської у Варшаві

Соляк А., д. хаб., проф., Інститут педагогіки Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської у Варшаві

Єрушка У., д. хаб., проф., Інститут педагогіки Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської у Варшаві

Пікула Н., д. хаб., проф., Інститут соціальної праці Педагогічного університету Комісії народної освіти у Кракові

Хомич Л. О., д. пед. наук, проф., Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Рибалка В. В., д. псих. н., проф., Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Федій О. А., д. пед. н., проф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Лаврінченко О. А., д. пед. н., проф., Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Титаренко В. П., д. пед. н., проф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Суласва Н. В., д. пед. н., доцент, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Рецензенти

Л. О. Хомич, доктор педагогічних наук, професор

Л. А. Семеновська, доктор педагогічних наук, професор

Малгожата Франс, кандидат гуманітарних наук (Польща)

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ №17866-6716 Р від 10.06.2011 р.

Збірник наукових праць внесено до переліку фахових видань у галузі «Педагогічні науки» (Наказ Міністерства освіти і науки України №793 від 04.07.2014 р.)

Збірник наукових праць індексується наукометричною базою Google Scholar

National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Institute of Pedagogical and Adult Education
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

AESTHETICS AND ETHICS OF PEDAGOGICAL ACTION

Collection of scientific papers

Edited twice a year

Founded in June 2011

Issue 17

Kyiv – Poltava
2018

Founders and editors:

Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

The results of researches on the problems of philosophy and psychology of pedagogical action, aesthetic and ethical principles of pedagogical skills, theory, history and methods of art education, innovative technologies of art and education are highlighted; information on new editions in the field of art pedagogy and scientific-pedagogical and artistic-educational activities is contained.

For researchers, doctoral students, postgraduate students, professors, teachers, students of various types of educational institutions.

Recommended for publication by the Academic Council of Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine (Protocol № 1 on 18 January 2018)

Editor-in-chief

Stepanenko M. I., Doctor of Philology, Full Professor

Deputy Editors

Vovk M. P., Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher

Executive Secretary

Lobach O. O., Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor

Editorial board

Nychkalo N. G., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Full Member of NAPS of Ukraine, Department of Professional Education and Adult Education

Bekh I. D., Doctor of Psychology, Full Professor, Full Member of NAPS of Ukraine, Institute of Education of NAPS of Ukraine

Filipchuk G. G., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Member of NAPS of Ukraine, Department of Professional Education and Adult Education

Lukyanova L. B., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Corresponding Member of NAPS of Ukraine, Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Radkevych V. O., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Member of NAPS of Ukraine, Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Shlosek F., Doctor, Full Professor, Institute of Pedagogy of the Academy of Special Pedagogy of Maria Hżehozhevskoyi in Warsaw

Yerushka W., Doctor, Full Professor, Institute of Pedagogy of the Academy of Special Pedagogy of Maria Hżehozhevskoyi in Warsaw

Pikula N., Doctor, Full Professor, Institute of Social Labour Commission Pedagogical University of Education in Krakow

Homytch L. O., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Rybalka V. V., Doctor of Psychology, Full Professor, Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Fedii O. A., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Lavrinenko O. A., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor, Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Tytarenko V. P., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Sulaieva N. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Reviewers

L. O. Homytch, Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor

L. A. Semenovska, Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor

Franc Malgorzata, Candidate of Humanities Sciences (PhD) (Poland)

Certificate of state registration of KV №17866-6716 on 10.06.2011 Specialized edition of Pedagogical Sciences (Ministry of Education and Science of Ukraine №793 on 04.07.2014)

Collection of scientific works is registered in Google Scholar

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

Василь Кремінь

Філософсько-педагогічна спадщина академіка Івана Зязюна
в контексті модернізації освіти 9

Микола Степаненко

Гуманістична концепція Івана Андрійовича Зязюна
у вимірах сучасності й майбутнього 20

Нелля Ничкало

Філософсько-педагогічні мрії і реальні дії видатного вченого
сучасної доби 32

Георгій Філіпчук

Культурно-освітній вимір «Педагогіки добра» 47

Андрій Ткаченко

У витоків асоційованого макаренкознавства 58

ПЕДАГОГІЧНА ЕСТЕТИКА ТА ЕТИКА

Віктор Андрущенко

Ідея вчителя у педагогічній спадщині академіка Івана Зязюна 70

Олександр Лавріненко

Уявлення про «Ідеального вчителя» в життєтворчому поступі
академіка І. А. Зязюна (1938–2014 рр.) 80

Григорій Васянович, Роман Великий

Морально-естетична культура особистості педагога
у життєво-філософських вимірах академіка Івана Зязюна 91

Ольга Федій

Естетичний інтелект учителя
у вимірах педагогіки добра Івана Зязюна 106

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, МЕТОДИКА

Наталія Сулаєва

Конвергентність різних видів мистецької освіти студентів
психолого-педагогічного факультету Полтавського національного
педагогічного університету імені В. Г. Короленка 119

Наталія Дем'янюк

Діяльність кафедри мистецтвознавства Полтавського інституту народної
освіти в період з 1921 по 1933 рік 128

Тетяна Благова

Формування концептів професії балетмейстера
у контексті розвитку української хореографічної освіти 140

ІННОВАЦІЇ У МИСТЕЦЬКІЙ І ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

Paweł Plaskura

The use of IKT in improving the effectiveness of the didactical process
(Використання ІКТ для покращення ефективності
дидактичного процесу) 152

Марина Гриньова, Наталія Сайко

Психологічна готовність майбутніх педагогів
до соціально-педагогічної діяльності 160

Ванда Вишкієвська

Розвиток професійної компетентності майбутніх фахівців шляхом
педагогічного проектування культурно-освітнього середовища
закладів вищої освіти 172

РЕЦЕНЗІЇ

Наталія Гуральник

Розвиток загальної музичної освіти в Україні (рецензія на монографію
Т. О. Медвідь «Становлення та розвиток загальної музичної освіти
в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)» (Дрогобич:
Редакц.-видавн. відділ Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка, 2017. – 254 с.)) 181

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ Й МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАХОДИ

Світлана Соломаха

Теоретико-методологічні аспекти мистецької освіти: здобутки, проблеми
та перспективи (IV Міжнародна науково-практична конференція,
12-13 жовтня 2017 року, м. Умань) 185

Відомості про авторів 189

CONTENT

PHILOSOPHY AND PSYCHOLOGY OF PEDAGOGICAL ACTION

Vasyl Kremen

Philosophical and pedagogical heritage of academician Ivan Ziazun
in the context of modernization of education 9

Mykola Stepanenko

Humanistic concept of Ivan Ziazun in current and future prospects 20

Nellia Nychkalo

Philosophical and pedagogical dreams and real actions of the outstanding
scientist of contemporary time 32

Georgy Filipchuk

Cultural and educational measurement of «Pedagogics of good» 47

Andriy Tkachenko

In the origins of the Associate Makarenko Studies 58

EDUCATIONAL AESTHETICS AND ETHICS

Viktor Andrushchenko

The idea of a teacher in academician Ivan Ziazun's pedagogical heritage 70

Oleksandr Lavrinenko

The idea of an «Ideal teacher» in the life and creativity of the academician
I. A. Ziazun (1938-2014) 80

Hryhorii Vasianovych, Roman Velykyi

Moral and aesthetic culture of a teacher in life and philosophical dimension
of academician Ivan Ziazun 91

Olga Fediy

Aesthetic intelligence of the teacher in the context of pedagogics of good
of Ivan Ziazun 106

ART EDUCATION: THEORY, HISTORY, METHODS

Natalia Sulaieva

Convergence of different types of education of students of the faculty
of psychology and pedagogy of Poltava V. G. Korolenko national
pedagogical university 119

Natalija Dem'yanko

Activity of the art studies department in Poltava institute of public education
in the period from 1921 to 1933 year 128

Tetyana Blahova

Formation of concepts of professional baletmayster in the context
of development of ukrainian choreographic education 140

INNOVATIONS IN ARTS AND PEDAGOGICAL EDUCATION

Pawel Plaskura,

The use of IKT in improving the effectiveness of the didactical process 152

Maryna Grynova, Natalia Sayko

Psychological readiness of future pedagogues
to social-pedagogical activity 160

Vanda Vyshkivska

Future specialists' professional competence development by means
of pedagogical designing of the cultural and educational surrounding
of higher educational establishments 172

REVIEWS

Natalia Guralnik

Development of the general musical education in Ukraine
(review of T. O. Medvid's monograph «Formation and development
of general musical education in Ukraine (the second half of the XXth –
the beginning of the XXI century)» (Drohobych: Editorial and publishing
department of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
2017. – 254 pp.)) 181

***INFORMATION ABOUT SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL,
ART AND EDUCATIONAL ARRANGEMENTS***

Svetlana Solomacha

Theoretical and methodological aspects of artistic education: achievements,
problems and prospects (IV International scientific and practical conference,
October 12-13, 2017, Uman) 185

About the Authors 189

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

УДК 37.014.5.091.4

*Василь Кремень,
м. Київ*

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА АКАДЕМІКА ІВАНА ЗЯЗЮНА В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

У статті доведено, що сучасна українська освіта і наука потребують нового осмислення філософсько-інтелектуальних концепцій, теорій, досвіду організації освіти у синхронічному і діахронічному дискурсі, що забезпечує якість інноваційного освітньо-наукового реформування, збагачення інтелекту нації, пошуку орієнтирів в утвердженні України у європейському просторі. Узагальнено концептуальні ідеї академіка Івана Андрійовича Зязюна з метою актуалізації філософсько-педагогічних надбань ученого-філософа в сучасній педагогічній теорії і освітній практиці.

Ключові слова: *людиноцентризм, педагогіка добра, філософсько-педагогічна спадщина, педагогічна майстерність, І. Зязюн, наукова школа.*

Серед вічних професій учительська посідає особливе місце: вона – початок усіх професій. Змінюються умови й засоби виховання, та незмінним залишається головне призначення вчителя – навчити людину бути Людиною.

Учитель, його майстерність, його талант – невичерпне джерело багатства народу, який прагне до інтелектуальної, етико-естетичної культури в часи усіяких потрясень і негараздів.

І. А. Зязюн

Постановка проблеми. Нові виклики сучасного цивілізаційного розвитку зумовлюють необхідність збагачення філософсько-аксіологічної парадигми освіти, що є рушійною силою соціально-культурного поступу суспільства й особистості. Водночас сучасна освіта і наука потребують якісного осмислення культурних надбань, філософсько-інтелектуальних концепцій і теорій, досвіду організації освіти у синхронічному і діахронічному дискурсі, що забезпечує якість інноваційного реформування. Трансформаційні процеси у сфері освіти і науки

зумовлюють обґрунтування методологічних, теоретичних і праксеологічних орієнтирів, які розроблені в контексті філософсько-аксіологічних ідей відомих учених в умовах інноваційного суспільства. Зауважимо, що у «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2016) зазначено: «За роки незалежності для найбільшої гуманітарної сфери – освіти, всупереч кризовим явищам, вдалося закласти основи її теоретико-методологічного та науково-методичного супроводу» (Кремень, 2016, с. 5). Цей супровід забезпечують насамперед теоретико-методологічні концептуальні ідеї та практичний досвід подвижників національної освіти.

Виклад основного матеріалу. З-поміж відомих педагогів сучасності, які закладали основи сучасної освітньої парадигми, вирізняється постать Івана Андрійовича Зязюна (1938–2014). Відомі українські вчені-філософи Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, які впродовж усіх років навчання виховували відчуття величі філософської думки, власний аналітичний розум, величезна працездатність і наполегливість, філософсько-креативна енергетика сприяли успішному становленню Івана Зязюна як педагога-дослідника.

Без перебільшення, педагогіка 80-х років минулого століття була тісно пов'язана з ім'ям Івана Андрійовича Зязюна. Саме з ініціативи ректора І. Зязюна й підтримки викладачів-ентузіастів в інституті, як окремий навчальний предмет було вперше впроваджено курс «Основи педагогічної майстерності». Добра аура педагогічної культури, створена науково-педагогічним колективом, сприяла залученню майбутніх учителів до чарівного світу педагогічної мудрості, до оволодіння технікою мовлення, ознайомлення з педагогічними системами А. Макаренка і В. Сухомлинського, опанування культури педагогічного спілкування, техніки ведення уроку й позакласних виховних заходів, основ педагогічної майстерності.

В Україні й за кордоном І. Зязюн добре відомий завдяки фундаментальними напрацюваннями у сфері філософії освіти, теорії і методики професійної освіти, педагогічної освіти й освіти дорослих. Ці та інші напрями знайшли глибоке розкриття в майже 600 публікаціях. Серед численних позицій – монографії,

підручники, навчальні та навчально-методичні посібники для студентів педагогічних закладів освіти, аспірантів і докторантів, учителів і викладачів, статті, опубліковані в українських і зарубіжних часописах. Мірилом вартості кожної з фундаментальних науково-педагогічних праць («Естетичний розвиток особи», «Естетичний досвід особи», «Основи педагогічної майстерності», «Педагогічна майстерність», «Краса педагогічної дії», «Педагогіка добра: ідеали і реалії» та ін.), високо поцінованих у науково-педагогічному світі, поряд із теоретичною глибиною і науковою актуальністю, є також міцний зв'язок із практичними потребами життя.

Обґрунтовані вченим прогностичні ідеї гуманістичної філософії освіти і теорія педагогічної майстерності сприяли формуванню нового самостійного напрямку наукових досліджень у галузі педагогіки й отримали блискучу реалізацію в Державній програмі «Вчитель», у самостійному навчальному курсі «Основи педагогічної майстерності», що викладається нині в закладах освіти України та інших держав, а також у чотирьох виданнях підручників із педагогічної майстерності для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, перекладених іноземними мовами.

Найвагомішою є *філософсько-педагогічна спадщина академіка І. А. Зязюна*, яка базується на методологічному підґрунті національної і зарубіжної педагогічної думки, на здобутках теорії і практики субдисциплін педагогіки, методологічному інструментарії гуманітарних наук.

Життєве кредо вченого – виховання Особистості, «облагодженої великою метою Добра й Любові, Істини й Краси». Він був налаштований на розвиток кращих традицій української педагогіки.

Концептуальні ідеї академіка І. Зязюна знайшли втілення в його авторських концептах: «філософія освіти», «педагогічна майстерність», «педагогіка добра», «краса педагогічної дії» тощо. Науковець обґрунтував міждисциплінарний зв'язок психології і педагогіки, екстраполювавши його в контекст значення свідомості і підсвідомості у професійному й особистісному

розвитку вчителя, надавши вагомого значення рефлексії як інструменту самооцінювання і самовдосконалення.

Проблема людської сутності є стрижневою у філософській концептосфері академіка І. Зязюна, що виявляється в духовному, психічному, етико-естетичному вимірах людської життєдіяльності. В основі генези людської сутності – принципи діалектичного розвитку, зв'язку особистості з дійсністю, гармонія з власним «Я». Амбівалентність людської природи зумовлена її творчим, діяльнісним началом та водночас здатністю нівелювати цінності, реалізовувати дегуманізаційні моделі поведінки, знецінювати добро, гармонію взаємодії зі світом. Розвитку людської сутності, на переконання вченого-філософа, сприяє опертя на гуманістичну, культурологічну методологію філософії життя, діяльності, творчості. Спектр якостей, які забезпечують подолання відчуження людини від суспільства, нігілізм людських відносин, є повага до фаху, загальнокультурний, морально-естетичний розвиток, творче перетворення дійсності, соціальна активність, совість, свобода, громадська особистісна активність.

В основі зміни дихотомії людської сутності, спрямування її у контекст культивування добротворчої основи людини має бути покладена гуманістична філософія, завдяки якій людина набуває гуманістичних орієнтацій, розвивається духовно, творчо самовиражається, керуючись парадигмальними засадами філософії педагогіки, філософії культури, що забезпечує секуляризацію людської життєдіяльності. Адже особистість стає особистістю лише в соціумі, у якому перебуває впродовж життя. Тому самостворення, саморозвиток людини відбувається завдяки опануванню психологічного, морального, естетичного, інтелектуального досвіду людства, що координує поступ людської особистості до вершин людяності і професіоналізму. На переконання І. Зязюна, сутність особистості, її перманентний розвиток втілюється у людській життєдіяльності, у її ставленні до світу, до себе, до інших людей. Особистість є самоцінною – вона наділена здатністю до саморозвитку і самовдосконалення. Але водночас її розвиток – особистісний і професійний – залежить від рівня освіти, виховання, від педагогічного впливу, від талановитого педагогічного наставництва.

У контексті визначення людської сутності особистості академік І. Зязюн обґрунтував теоретико-методологічні засади філософії освіти. Ключовою вимогою гуманістичної парадигми освіти виступає педагогічне мислення і педагогічна дія, що становлять вартісні цінності суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому середовищі. На переконання вченого, процес набуття дієвих знань передбачає «побудову органічного комплексу гуманітарно-соціально-історичних, природничо-наукових і художніх дисциплін, об'єднаних єдністю гуманістичних смислів і духовно-моральних цілей» (Зязюн, 2003, с. 215). У структуруванні сучасної парадигми освіти Іван Андрійович віддавав перевагу «філософії життя» на протигагу раціоналізму і технократизму. Відповідно педагог має опиратися на цінності людського духу, моралі, досвід культури. Розглядаючи освіту як підсистему суспільства, як історико-культурний феномен, науковець визначає її як національний актуалітет поступу суспільства і окремої особистості, що відображає народний досвід у процесі навчання і виховання людини.

І. Зязюн виокремив провідні моделі навчання особистості на основі зарубіжних теорій і концепцій розвитку особистості (вільна, особистісна, розвивальна, активізуюча, формувальна). З-поміж означених моделей він надавав перевагу особистісній, сутність якої полягає в тому, що освіта через посередництво педагогічної дії педагога має забезпечувати пізнавальний, емоційно-вольовий, моральний, естетичний розвиток особистості на основі створення атмосфери варіативності, самостійності, довіри, рефлексивних оцінок результатів навчання, врахування індивідуальних потреб і якостей. Ефективною моделлю розвитку особистості, на думку вченого, є також активізуюча, яка ґрунтується на стимулюванні пізнавальної діяльності учня, характеризується опертям на пізнавальні потреби, естетичні почуття, етичні норми.

Ідеї І. Зязюна в контексті інноваційності як тенденції сучасного розвитку освіти враховують інтелектуальну, емоційну та вольову сфери людини. Ключовими якостями педагога в цьому процесі мають бути інтелектуальна компетентність, ініціатива, творчість, саморегуляція, унікальність етико-естетичного

розвитку суб'єктів освітнього процесу. Інноваційні процеси в освіті зумовлені насамперед технологізацією, що пов'язано з наданням спектру освітніх послуг, із використанням сучасних освітніх технологій, що вимагає від учителя формування нового мислення, стратегічного бачення проблем, зміни ментальності вчителя й учня. Педагогічний потенціал освітніх технологій полягає у визначальному впливі на стратегію розвитку єдиного державного освітнього простору. Адже функції освітніх технологій (гностична, проєктивна та ін.) забезпечують неперервність професійної, педагогічної освіти, освіти впродовж життя.

Інноваційного вчителя для сучасних потреб держави можливо підготувати на основі досягнень теорії і практики педагогічної майстерності. На переконання І. Зязюна (2008), педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі (с. 30). Учений акцентував увагу на тому, що педагогічна майстерність є проявом активності особистості педагога, гуманістичної світоглядної позиції, ефективності екстраполяції адекватних методів і форм навчання. Майстерність педагогічного впливу на дитину зумовлена умінням проявляти власне «Я» на основі поваги до дитини, до її уподобань, переконань, врахування здібностей і задатків. Педагогічна дія вчителя виявляється у спрямованості на самореалізацію у педагогічній діяльності, що забезпечує саморозвиток особистості учня, у педагогічній техніці, культурі мовлення, діалоговому характері спілкування, пошуку істини, в образно-естетичному світосприйнятті, творчій діяльності.

Педагог, на переконання Івана Андрійовича, має володіти філософією педагогічного світогляду, детермінованою рівнем його аксіокультурного, інтелектуального, духовного розвитку. Учитель не має морального права обмежуватися лише знанням предмета, нормативними рекомендаціями, стереотипністю мислення. Педагог із високим рівнем педагогічного світогляду виходить за межі програмових вимог, утілюючи на практиці цінності культури, збагачуючи її та ретранслюючи у педагогічній дії. Крізь призму досягнень культури, її гуманістичної основи педагог має демонструвати красу, неповторність світу,

мистецтва, людського досвіду. І. Зязюн заглибився у дослідження природи свідомого і несвідомого в людині, розвиваючи ідеї психопедагогіки в контексті теорії педагогічної майстерності. Вчений переконливо доводив, що є три головні напрями в інтерпретації безсвідомого психічного: підсвідоме – духовне життя розвиненої реальної особистості в глибині свідомого «Я»; підсвідоме – психічно зумовлене утворення, яке не має органічної єдності; воно складається з ідеї, але у витоках ці ідеї не зумовлюють творення особистості; підсвідоме – підвалина аномальних явищ тотожна тій діяльності, яка зумовнюється звичайними процесами пам'яті, уваги тощо, але воно має не психічну, а фізіологічно-мозкову природу (Зязюн, 2000, с. 187-188). У цьому контексті важливим є зв'язок безсвідомого з установками, енергетикою, яка впливає на інших, із здатністю віддавати іншим, розуміти їх, співчувати. Відповідно безсвідоме може розкрити сутність людини, реакцію на вчинки, охарактеризувати поведінку, можливості людського «Я». Завдяки безсвідомому можна прослідкувати детермінованість поведінки людини від індивідуальних, соціальних, суб'єктивних впливів на особистість. І. Зязюн вияви безсвідомого пов'язував з мисленневими процесами, мовою. Завдяки адекватному мовному оформленню думки особистість можна оцінити за категорією «чуття мови». Мова «опредмечує» світоглядні цінності особистості, забезпечує можливості бути почутим, визначає комунікативний зв'язок між учасниками освітнього процесу.

Власним прикладом учений доводив: не нав'язувати студентам систему якихось знань, а разом із ними заглиблюватися в таємниці надзвичайно цікавої і оригінальної науки про почуттєвий світ людини. Науковий діалог із видатною особистістю допомагав формувати самостійність мислення, відповідальність за слово, відкритість до співрозмовника, стимулював процес самовдосконалення, саморозвитку і постійного самооновлення. Власною освітньою і громадською діяльністю Учитель-Майстер стверджував: саме рідне слово, виплекане в сім'ї і «відшліфоване» за допомогою вчителів, є головним засобом пізнання світу і його ціннісного бачення, філософсько-світоглядним чинником людського «Я».

Особливу увагу І. Зязюн приділяв націєтворчим, культуротворчим, естетичним аспектам розвитку особистості учня. Сприймаючи і переосмислюючи культурний, етичний, естетичний смаки, ідеали, потреби певної епохи або окремої особистості дитина залучається в культуровідповідне середовище, стає частиною культуротрансляючого і культуротворчого процесу.

Розвиваючи антропо-етико-естетичний аспект педагогічної майстерності, академік наголошує на безперервному самопізнанні, самовдосконаленні, сприйнятті й розумінні прекрасного, духовної основи людини, її кордоцентричних мотивів. Учений надає перевагу ірраціонального над раціональним, духовного досвіду (інтуїтивного осягнення) над логіко-дискурсивним мисленням. Провідним змістом українського філософсько-антропологічного кордоцентризму І. Зязюна є почуття, рухи почуттів (або духовного серця) та різні форми його вияву, насамперед добра, любові, волі, свободи, духу, духовності та ін. Втілюючи емоційно-почуттєву сферу в концепцію педагогічної майстерності, академік І. Зязюн не лише збагатив педагогічну науку, але й привніс нові ідеї в практику українського філософського кордоцентризму.

Поєднання в Івана Андрійовича глибоких знань усіх історичних типів філософування та вкоріненої народної мудрості, збереженої етнонаціональної ментальності породили інтелектуальну синергію та взаємодію між філософським і педагогічним дискурсом. І можливо, не випадково, що саме в Полтаві, де донині відчувається присутність українських корифеїв педагогіки А. Макаренка, Г. Вашценка, В. Сухомлинського. Адже академік І. Зязюн втілює у життя ідею нового типу педагогічного закладу, розвивав з одnodумцями вчення про педагогічну майстерність, сказав собі і людям: «Педагогіка – моє життя», створюючи власну «Я-концепцію». Він визначив основний її смисл – творити добро: «Я прошу у Бога одного часу для добра людям... Я Богові завжди дякую за те, що він обрав мене це Добро генерувати» (Зязюн).

Важливим концептом його філософсько-педагогічної спадщини є інноваційний, аксіологічно спрямований, творчий учитель, який має бути наділений високою майстерністю педагогічної дії, наставником на шляху духовного, естетичного,

інтелектуального розвитку особистості. І. Зязюн (1997) переконливо доводив, що «вчитель, його майстерність, його талант – невичерпне джерело багатства народу... Педагогіка не може існувати без учителя, який має впроваджувати її принципи «красою педагогічної дії» (с. 4).

Перший постулат загального людинознавства – споконвічно простий і чіткий, такий, що не потребує доказів, загальний, тому й апріорний смисл людського буття, афективно прожитий, постійно відтворюваний усіма видами народної самосвідомості. Іншими словами, те, що породжує і зберігає людину, було, є і назавжди залишиться її звертанням до суб'єктивності інших людей, що формує своєю мотивацією їхнє співчуття, свідомість, згоду і співдію. Немає жодної здатності людини, яка б не народжувалася, не зберігалася і не розвивалася б як її внутрішній суб'єктивний стан інакше, ніж у просторі зустрічі і взаємного спілкування. Цей простір і є простором теоретичної аналізу філософії освіти, згідно з якою визначаються постулати фундаментальної теорії освітньої діяльності. Цей простір формується, крім іншого, на основі реалізації ідей І. Зязюна у теорії і практиці сучасної національної освіти.

Варто говорити про науково-педагогічну школу Івана Андрійовича, оскільки вона представляє соціально оформлену спільноту людей, котра творить реально-ідеальний простір своєї культури – головну умову їхнього життя. Водночас і форма спільноти представників різних поколінь, різних професійних форм діяльності так само творить простір реально-ідеальної культури, у цьому випадку – освітній простір, який поєднує всіх суб'єктів діяльності у спільній справі, що забезпечує існування цієї спільноти. Мета, справа, що поєднує людей у такій спільноті – забезпечити її збереження, трансляцію в просторі й часі та вдосконалення культури. Це можливе лише за умови оволодіння духовною і духовно-практичною культурою тими, хто вступає в життя чи у професійну діяльність й активне вдосконалення своєї культури її наставниками, що вступили з ними у спілкування, соціально і культурно активних вікових поколінь і професій (Ничкало, 2016, с. 67-70).

Висновки. Без сумніву, до філософсько-педагогічної спадщини Івана Андрійовича Зязюна долучатиметься не одне

покоління студентів, викладачів, учителів, учених, для яких концептуальні ідеї академіка, «педагогіка добра», «філософія педагогічної дії» стануть джерелом професійного становлення, особистісного розвитку. Життєва мудрість ученого-філософа наснажуватиме педагогічну громадськість і наукову еліту ідеями відкритого професійного діалогу, позитивності мислення, «сродної» учительської праці. Сам Іван Андрійович як майстер педагогічної взаємодії доводив, що вчитель – це той основний стрижень духовної культури, від якого залежить не лише те, якими ми є сьогодні, а й те, якими ми будемо в майбутньому. Актуалітетом поступу майбутньої української освіти і науки є саме рівень освіти, інтелектуального і духовного розвитку молодого покоління, його світоглядні позиції, бажання і вміння брати активну участь у розбудові України.

Список літератури

- Зязюн, І. А., Сагач, Г. М. (1997). *Краса педагогічної дії*. Київ: Україно-фінський інститут менеджменту і бізнесу.
- Зязюн, І. А. (2000). Роль підсвідомості у розвитку особистості. І. Зязюн, Т. Левовицький, Н. Ничкало, І. Вільш (Ред.). *Професійна освіта: педагогіка і психологія* (Вип. 2, с. 183-215). Київ, Ченстохова.
- Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії*. Київ: МАУП.
- Зязюн, І. А. (2003). Освітні парадигми в контексті філософських ідей. І. Зязюн, Т. Левовицький, Н. Ничкало, І. Вільш (Ред.). *Професійна освіта: педагогіка і психологія* (Вип. 5, с. 213-226). Київ, Ченстохова.
- Зязюн, І. А., Крамущенко, Л. В., & Кривонос, І. Ф. (2008). *Педагогічна майстерність* (Вид. 3). І. А. Зязюн (Ред.). Київ: СПД Богданова А. М.
- Кремень, В. Г. (Ред.) (2016). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (До 25-річчя незалежності України)*. Національна академія педагогічних наук України. Київ: Педагогічна думка.
- Ничкало, Н. Г. (2016). Скарби наукової спадщини академіка Івана Зязюна. Л. Л. Товажнянський, О. Г. Романовський (Ред.). *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* (Вип. 45 (49), ч. 1, с. 63-79). Харків: НТУ «ХПІ».

Vasyl Kremen

PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL HERITAGE OF ACADEMICIAN IVAN ZIAZUN IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF EDUCATION

The article stated that modern Ukrainian education and science require a new understanding of the philosophical and intellectual concepts, theories, and the experience of education organization in synchronic and diachronic discourse, which provides the quality of innovative educational and scientific reformation, enrichment of the nation's intellect, and search for landmarks in the establishment of Ukraine in the European space. The conceptual ideas of academician Ivan Andriiovych Ziazun are generalized in order to actualize the philosophical and pedagogical achievements of the scientist-philosopher in modern pedagogical theory and educational practice.

The conceptual ideas of academician I. Ziaziun were embodied in the author's conceptions of the philosophical and pedagogical heritage: "philosophy of education", "pedagogical excellence", "pedagogy of good", "the beauty of pedagogical action" etc. The scientist substantiated the interdisciplinary connection of psychology and pedagogy, extrapolating it in the context of the meaning of consciousness and sub-consciousness in professional and personal development of a teacher, giving meaningful value to reflection as an instrument of self-evaluation and self-perfection. The problem of human nature is a pivot in the philosophical concept of academician I. Ziaziun, which manifests itself in the spiritual, psychic, ethical and aesthetic dimensions of human life. In the context of defining the human nature of the individual, the academician substantiated the principles of the philosophy of education.

The key requirement of the humanistic paradigm of education is pedagogical thinking and pedagogical action, which constitute the values of subject-subject interaction in the educational environment. The scientist emphasized that pedagogical excellence is a manifestation of activity of teacher personality, a humanistic philosophical position, the effectiveness of extrapolation of adequate methods and forms of learning. The teacher's pedagogical act is manifested in self-realization within pedagogical activity, which ensures the self-development of student's personality, in pedagogical technique, speech culture, the dialogic nature of communication, the search for truth, in figurative aesthetic worldview, and creative activity.

Keywords: *human-centred approach, pedagogy of good, philosophical and pedagogical heritage, pedagogical excellence, I. Ziaziun, scientific school.*

References

- Ziaziun, I. A., Sahach, H. M. (1997). *Krasa pedahohichnoi dii*. [The beauty of pedagogical action]. Kyiv: Ukrainian-Finnish Institute of Management and Business.
- Ziaziun, I. A. (2000). *Rol pidsvidomosti u rozvytku osobystosti*. [The role of the subconscious in the development of personality]. I. Ziaziun, T. Levovitsky, N. Nichkalo, I. Vilish. (Eds.). *Professional education: pedagogy and psychology* (Vol. 2, pp. 183-215). Kiev, Czestochowa.
- Ziaziun, I. A. (2000). *Pedahohika dobra: idealy i realii*. [Pedagogy of good: ideals and realities]. Kyiv: MAUP.
- Ziaziun, I. A. (2003). *Osvitni paradyhmy v konteksti filosofskykh idei*. [Educational paradigms in the context of philosophical ideas]. I. Ziaziun, T. Levovitsky, N. Nichkalo, I. Vilish. (Eds.). *Professional education: pedagogy and psychology* (Vol. 5, pp. 213-226). Kiev, Czestochowa.
- Ziaziun, I. A., Kramushchenko, L. V., & Kryvonos, I. F. (2008). *Pedahohichna maisternist*. [Pedagogical Skill]. (Kind 3). I. A. Ziaziun. (Ed.). Kyiv: SPD Bogdanova A. M.
- Kremen, V. H. (ed.) (2016). *Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini (Do 25-richchia nezalezhnosti Ukrainy)*. [National report on the state and prospects of education in Ukraine (to the 25th anniversary of Ukraine's independence)]. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv: Pedagogical Thought.
- Nychkalo, N. H. (2016). *Skarby naukovoї spadshchyny akademika Ivana Ziaziuna*. [The treasures of the scientific heritage of Academician Ivan Ziaziun]. L. I. Tovazhnyansky, O. G. Romanovsky. (Eds.). *Problems and prospects of the formation of the national humanitarian and technical elite* (Vol. 45 (49), part 1, pp. 63-79). Kharkiv: NTU «KhPI».

Одержано 10.02.2018 р.

ГУМАНІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ІВАНА АНДРІЙОВИЧА ЗЯЗЮНА У ВИМІРАХ СУЧАСНОСТІ Й МАЙБУТНЬОГО

У статті різновекторно проаналізовано складники гуманістичної концепції І. А. Зязюна, доктора філософських наук, професора, академіка НАПН України, ректора Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка (1975-1990), першого міністра народної освіти України (1990-1992), директора науково-дослідного Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (1993-2014), у проекції на три основні постулати неперервності освіти: формальна, неформальна та інформальна.

Ключові слова: *Іван Зязюн, Полтавський державний педагогічний інститут імені В. Г. Короленка, гуманістична концепція, педагогіка, учитель, педагогічна майстерність, педагогічна освіта, формальна (неформальна, інформальна) освіта.*

Академік Іван Андрійович Зязюн належить до тих діячів освіти, науки, культури, сучасності, про яких кажуть: у нього є ім'я.

Г. П. Васянович.

Постановка проблеми. Історію вітчизняної освіти уособлюють яскраві постаті звитяжців прогресивних ідей, видатні особистості з широким діапазоном знань, проникливим і винахідливим розумом. З-поміж них – Іван Андрійович Зязюн, відомий в історії української педагогіки як творець і послідовний утілювач у життя прогресивної наукової концепції про гармонійний синтез мистецтва й педагогіки в підготовці вчителя, натхненник та керівник створеної в Полтавському державному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка (нині національний педагогічний університет) унікальної програми «Вчитель», автор знаних у широкому світі підручників, методичних посібників з предмета «Педагогічна майстерність», вітчизняний учений широкого діапазону, організатор освіти, феномен філософсько-педагогічних ідей якого незаперечний та багатогранний.

Осягаючи нині філософсько-педагогічні та організаційно-управлінські ідеї великого науковця-теоретика і стратега-

прагматика, розумієш масштаби його далекоглядності, мудрості та передбачень. Готуючи освітянина, Іван Андрійович усвідомлював, що в цій сфері треба йти бодай на крок попереду від очікувань суспільства та вказівок можновладців, прогнозувати свої діяння не на день натеперішній, а бодай на завтра чи – краще – на віддалену перспективу. Це не тільки освітній успіх, а й суспільний. Унесок Івана Зязюна у становлення професійної педагогічної освіти неоціненний. Прогресивні думки та ваговиті результати його діяльності не просто послідовні й виважені, вони захоплюють своїм огромом, усебічністю та запроектованістю на десятиліття. Він упевнено, успішно пройшов шлях від викладача вищої школи до міністра освіти, від ректора вишу до директора академічного науково-дослідного інституту і, що по-особливому промовисте, мав не просто новаторські ідеї, а часто й густо, як сам зауважував, удавався до неординарних, навіть радикальних у позитивному сенсі дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало вчених-педагогів (Г. Васянович, 2015; В. Кремень, 2015; А. Кузьмінський, 2015; М. Лещенко, 2015; Н. Ничкало, 2015; О. Отич, 2015; Н. Тарасевич, 2015) аналізують постать Івана Зязюна як мудрого вченого-філософа, естета, педагога і психолога, фундатора педагогічної майстерності, якимось залишаючи десь на маргінесах або лише наближуючи до окремого дослідницького об'єкта його цілісну педагогічну концепцію (с. 3-15).

Мета статті. У пропонованій статті увагу зосереджено на таких сутнісних чинниках: а) оцінювання зязюнівської педагогічної спадщини¹ у вимірах сучасності й майбутнього; б) інноваційний характер елементів його педагогічної концепції; в) сучасне трактування основних постулатів його гуманістичної не на словах, а на ділі концепції.

Виклад основного матеріалу. 1975 року, з приходом Івана Зязюна на ректорство до Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, народжувалася, швидко викристалізовувалася й відразу міцно вкорінювалася у вітчизняній і світовій педагогіці неповторна освітньо-виховна

---

¹ Свідомо вживаємо цю сполуку з надією, що вона неодмінно поповнить реєстр новітніх педагогічних номенів.

теорія, неодмінно оперта на практику. Вона високогуманна, демократична, гармонійно поєднує класичну та народну педагогіку, безпосередньо вибазовується на трьох основних постулатах неперервності освіти: формальна, неформальна та інформальна. Філософсько-педагогічна ідея неперервності освіти, яку в абсолютно новітньому естетичному руслі майстерно обґрунтував Іван Зязюн, уособлює декілька змістових цілеспрямувань. Це передовсім усвідомлення освіти як процесу, що охоплює все життя людини; це невинне цілеспрямоване засвоєння нею соціокультурного досвіду з використанням усіх ланок чинної освітньої системи; це дотримання означеного принципу організації освіти, освітньої політики, спрямованої на створення умов для навчання людини протягом усього її життя; забезпечення взаємозв'язку й наступності різних ланок складного багатогранного освітнього алгоритму (Зязюн, 2003, с. 11-60).

Особливу увагу Іван Зязюн приділяв школі як осередковій культури. Проте, на його думку, «найголовнішим виховним засобом у школі була, є і залишається особистість учителя. Його талант, його неповторність, самобутність» (Зязюн, 2000). Іван Андрійович настійно пересвідчував, що педагог навчає «свою Поведінкою, своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своєю Любов'ю, своїм Щастям, своїм Талантом» (Зязюн, 2000).

Педагогіка людинотворення – це система професійної підготовки авторства Івана Зязюна в Полтавському педагогічному інституті. Осердям освітнього процесу був і залишається й дотепер майбутній педагог, навколо якого концентруються загальнолюдські цінності в навчанні, дозвіллі, громадській взаємодії з довкіллям. У десяти засадничих принципах життєдіяльності педагогічного вишу полтавський ректор згадує й золоте правило етики, наголошуючи: «Найгуманніше ставлення викладачів до студентів і студентів до викладачів за вічним правилом етики: стався до іншого так, як бажаєш, щоб він ставився до тебе (кантівський імператив)» (Зязюн, 2000). Як пророк освітніх змін, він транслював до системи вищої освіти не просто виховання особистості, а формування стратегії її розвитку та самоevolюції. На глибоке переконання Івана Андрійовича, освітню систему слід виструктурувати не на ідеологічних

засадах, її підмурком мають слугувати ідеї ціннісно-сенсового буття людини.

Роки практичної роботи в навчальних закладах дали змогу Іванові Зязюну досягнути його гострим розумом, добрим серцем, щирою душею заглиби змісту вищої педагогічної освіти: «...необхідна побудова цілісного процесу набування знань, адекватних життю, побудова органічного комплексу гуманітарно-соціально-історичних, природничо-наукових і художніх дисциплін, об'єднаних єдністю гуманістичних смислів і духовно-моральних цілей» (Зязюн, 2003). Ідеться, висловлюючись найновітнішою термінологією, про значущість високоякісної формальної педагогічної освіти, яка програмує й конкретно виструктурує міцний фундамент для навчання вчителя впродовж життя.

У концептуальних позиціях Івана Зязюна стосовно надання педагогічної освіти послідовно простежено ті ідеї та наслідки, які випередили час і зараз активно впроваджуються в систему вищої освіти. Мовиться про ідеї особистісного, суб'єкт-суб'єктного й середовищного підходів щодо підготовки майбутнього педагога, ідеї формування іміджу вищого навчального закладу як лідера регіону, самоменеджменту та автономізації закладів вищої освіти.

Ідея суб'єктності навчання набувала обертів, активізовувалася в часи демократичних перетворень у вітчизняному суспільстві. Де ж як не в школі готувати вільну у своєму виборі людину, рівноправну у взаємодії, налаштовану на діалогічне – у широкому витлумаченні – комунікування. Важливо, що готовність до співпраці на демократичних засадах делегує вихованцям учитель, у досвідчених руках якого зосереджені «...життєдайні начала Добра, Любові, Істини і Краси» (Зязюн, 2000, с. 107-108).

Ще потужно заявляло про себе жорстке радянське ідеологічне регулювання соціальної взаємодії, а далекоглядність Івана Зязюна настійно вимагала кардинальної зміни педагогічного мислення у викладачів і студентів – вимодельовувалися такі взаємини між ними, які тепер поіменовано суб'єкт-суб'єктними. У людині ректор-учений убачав існування креативно-перетворювального начала, оскільки і сам сповідував

цей принцип, й інших толерантно, ненав'язливо до нього навертав та навіть спонукав. І педагог, і студент для Івана Андрійовича були суб'єктами навчально-виховного процесу. Їхню активну роль, життєву позицію він визначав і формував, починаючи із творчо-інтелектуального конструювання освітнього середовища в педагогічному виші.

Гуманістична педагогіка новаторів початку 70-х років ХХ століття зародила ідею особистісного підходу, яка в Полтавському педагогічному інституті відразу набула багатовекторної реалізації. Проблемою загальнодержавного масштабу в ті часи, як і зараз, є передовсім відбір талановитої молоді до педагогічних університетів. Розв'язання цієї вкрай важливої проблеми трансформовано через розроблення й утривавлену в часі реалізацію цільової комплексної програми «Вчитель» (Школа – педвуз – школа) (1976 рік), яка мала на меті вивчення й розвиток особистості майбутнього педагога, формування в нього механізмів творчого самовияву стосовно обраної професійної діяльності. Програма реалізовувалася в три етапи: допрофесійна, професійна та післявишівська підготовки.

Увиразнювальні елементи педагогічної концепції Івана Зязюна, що стосуються підготовки вчителя, – ретельний відбір й індивідуальна робота з молодими людьми, які мають схильність до педагогічної діяльності. На думку вченого, до школи має прийти високоморальна особистість. Її пошуки та первні формування сягають безтурботливих шкільних років. З ініціативи ректора у 80-х роках попереднього століття в освітніх закладах Полтавської області створювався факультатив «Юний педагог», де в природних умовах шкільного життя здійснювався без будь-якого примусу, зайвої метушні (агітації, звітності, показовості) пошук дітей, яким педагогічна праця зрідні («Педагогіка толерантності», 2010). У восьмирічній школі факультатив «відвідують один рік ті, хто планує вступати в педагогічне училище, у середній – три роки, з сьомого по дев'ятий, а всіх десятикласників, які виявили педагогічний хист, запрошували на спеціальні заняття в педагогічний інститут», – ідеться в одному з інтерв'ю Івана Зязюна (Мороз, 1988, с. 1-3).

У Полтавському педагогічному інституті запрацювали відбіркові комісії, які вели співбесіди з абітурієнтами, рекомендуючи здібних до навчання на відповідні педагогічні спеціальності. Ці вагомі напрацювання колективу одностороннього ректора своєрідно – легко й невимушено – розв'язали проблему раннього професійного відбору на вчительську професію. Профілізація сучасної старшої школи, яку передбачає Концепція Нової української школи, може повністю зреалізуватися на засадах модернізованої – колись модної, а нині незаслужено призабутої – «Програми професійної орієнтації, добору та підготовки шкільної молоді» авторства Івана Зязюна.

Наступний вектор особистісного зростання майбутнього вчителя – художньо-естетичний та психоемоційний розвиток у процесі навчання в інституті. Іван Андрійович передбачив контактну сув'язь психологічної та педагогічної наук, збагнув роль свідомості й підсвідомості у становленні особистості вчителя, вияскавив місце рефлексії у професійному гуманістичному зростанні (Ничкало та ін., 2013, с. 105). У вищому навчальному закладі його часів не практикувалося доповнення стандартів підготовки вчителів спецкурсами, які наразі по-іншому називаємо – «варіативним складником». У сміливості реструктурувати, оновлювати і процесуальний, і змістовий бік професійної підготовки педагогів полягає новаторство системи цієї підготовки за Іваном Зязюном. Лише вже за розбурханих демократичних часів кінця 90-х років збіглого та початку нашого століття ми сміливо заговорили про варіативність освітніх маршрутів, конкурентоспроможність випускників. А Іван Андрійович змінював стереотипи лінійного навчання, уводячи, наприклад, спецкурс «Основи педагогічної майстерності», відкриваючи подвійні спеціальності, даючи додаткові кваліфікації на факультеті громадських професій (керівників хорових колективів, організаторів фізичної культури в школі, інструкторів з охорони праці та техніки безпеки, механізаторів, водіїв, друкарів тощо), зорганізовуючи та всіляко підтримуючи художні колективи, утілюючи динамічну систему культурно-освітніх, спортивних, трудових заходів і закладаючи тим самим надійну базу вітчизняної неформальної освіти. Різноманітні

заходи, зустрічі та спільноти, що він ініціював і запроваджував, природно оприявлювали й розвивали індивідуальне та унікально-особистісне в людській природі викладача вишу й «учителя, якого чекають».

Ідея середовищного підходу у формуванні майбутнього педагога не була новою в освіті, але саме Іван Зязюн взявся реалізувати її в педагогічному інституті, причому робив це ревно, щиросердно, натхненно. Перші кроки ректорської політики його – надання майбутнім педагогам змоги жити по-сучасному – в естетично та ергономічно привабливому соціумі. Він ініціював будівництво нових приміщень для навчання, мешкання, відпочинку (корпуси, гуртожитки, оранжереї тощо). Нині важкувато уявити студента, який би по камінчику розбирав старі будівлі, щоб через рік-півтора сісти за стіл у затишній їдальні чи відвідати новий тренажерний зал. А на ті часи ректор разом зі студентами у співпраці та співдружності трудився на будівництві. Подібна модель «сродної праці» звеличувала майбутніх педагогів як особистостей, як співавторів, співучасників гуртового буття.

Для Івана Зязюна важливо, щоб у школі, вищому навчальному закладі створювався належний освітній простір, який би сприяв вияву, застосуванню естетичного досвіду вчителя в царині виховання особистості. Учений був глибоко переконаний, що ефективно здійснювати процес становлення та розвитку учня здатний педагог, який має високий рівень культури, багатий естетичний досвід, вишукані естетичні почуття, потреби, смаки, ідеали. З цією метою за перші п'ять років його ректорства у виші створено понад двадцять художньо-творчих колективів, які забезпечували набуття майбутніми фахівцями досвіду музичної, хореографічної, драматичної, літературної, образотворчої й інших видів артистичної вправності. Водночас мистецьке середовище, як частенько повторював Іван Андрійович, живить, стимулює духовний поступ кожної особистості, сприяє педагогічній підтримці процесів виховання її як людини культури й високої моралі, як індивідуальності, здатної до позитивних змін у світі, що оточує й вишліфовує її.

Розвій неформальної мистецько-освітньої діяльності в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка сьогодні є творчим, перманентним і послідовним продовженням ідей філософа та педагога Зязюна. У вищі тримається висока мистецька планка, відбуваються, зрозуміло, і зміни, які об'єктивно й вимогливо надиктовує час. До тих колективів, що мають сорокалітню історію (Український народний хор «Калина», Народний аматорський камерний хор імені Павла Лиманського, Народний самодіяльний ансамбль танцю «Весна», Народний ансамбль спортивного бального танцю «Грація», Народний естрадно-музичний центр «Вікторія»), долучилися нові: Народний фольклорний ансамбль «Жива вода», чоловічий ансамбль «Чебрець», чоловічий вокальний ансамбль «Благовіст», ансамбль народного танцю «Козацькі забави», Народний аматорський ансамбль сучасного балету «Марія», ансамбль танцю «Кредо», жіночий вокальний ансамбль «Черемшина», танцювальний колектив «Адажіо», літературно-мистецький театр «Глобус», театр «Фабула», студентський театр естрадних мініатюр «Бум» тощо.

Незалежно від формального навчання у вищому педагогічному закладі неформальна педагогічна освіта здійснювалася також у започаткованому Іваном Зязюном далекого 1986 року педагогічному клубі «Паросток», що об'єднав студентів і молодих учителів – випускників педагогічного інституту. Ректорат усіляко сприяв творчим відрядженням студентських команд «Паростка» за адресами передового педагогічного досвіду (Шалви Амонашвілі, Євгена Ільїна, Софії Лисенкової й ін.) («Річний звіт про роботу інституту в 1986-1987 рр.», 1987, арк. 21).

Наскрізно педагогічну концепцію Івана Зязюна пронизує ідея самостійності вишу, справжня, а не лише декларована його автономія. Працюючи в тоталітарній державі, яка не підтримувала самоменеджмент та самоорганізацію, бо вони не корелювали з догматичною комуністичною моделлю, ректор-новатор відшукував кадри в усій тодішній країні для втілення інноваційних ідей, збирав довкруги себе яскравих особистостей, які здатні творити педагогічне диво, з-поміж котрих були й ті,

кому «партійна машина» начепила наличку «неблагонадійний». Він запрошував науково-педагогічних працівників зі столичних вишів, відправляв викладачів на стажування, навчання в аспірантуру й докторантуру до визнаних науковців країни, до академічних установ, бо розумів істину з істин: особистість формує особистість. Це усвідомлення, екстрапольоване на сучасність, – один із визначальних чинників розбудови вищої освіти до того рівня досконалості, який задовольняє найвибагливіші запити сьогоднішнього освітнього користувача.

Ідея піднесення вітчизняної освіти до міжнародного рівня теж була у творчих замислах Івана Зязюна. Йому належить задум формування іміджу вишу як освітнього та культурного центру. Філософ освіти діяв на глобальному й регіональному рівнях у методологічному вимірі «культура – освіта – людина – суспільство – світ», педагогічний інститут уважав «центром культури міста Полтави й області» і, як ректор-новатор, повсякчас взував на систему організації вищої освіти за кордоном. Педагогічний компаративізм, який, у супереч волі сильних світу того, став-таки активно відроджуватися в радянській науково-педагогічній сфері, відразу запанував і в макаренківсько-сухомлинському педагогічному інституті, що тоді поступово перетворювався на своєрідну освітню «Мекку». Глобалізація світу, інтеграція вітчизняної освітньої думки в наддержавні простори відбувалася й на полтавській землі: до нас приїжджали із зарубіжжя (Польща, Японія, Німеччина), сам очільник вишу та колективи студентів, викладачів побували в різних країнах (Болгарія, Німеччина, Польща). На глибоке переконання Івана Зязюна, освітні реформи можна здійснювати, вивчаючи мудрість предтеч, знаковий досвід попередніх поколінь і визнаний набуток зарубіжних сучасників. Не дивно, що, ставши вже директором Інституту теорії та методики професійної освіти, він відкрив лабораторію порівняльної педагогіки.

Полтавський педагогічний інститут за часів Івана Зязюна був вишем-першовідкривачем, оскільки змінював стандарти професійної підготовки, розробляв і постійно вдосконалював технології формування вчителя-майстра і вчителя-зодчого, створював підручники й посібники з педагогічної майстерності,

популяризував їх в освітянському середовищі, сприяв підвищенню кваліфікації педагогічних кадрів, продукував ціннісні орієнтири педагогічної професії, сприяв саморозвиткові професорсько-викладацького складу та студентства (Кривонос, 2014). Багатьом важко було збагнути, як регіональний інститут, або, як прийнято говорити в столиці-центрі, провінційний, повноправно тримав імідж лідера вищого навчального закладу всього тодішнього Радянського Союзу. Процес оновлення освітнього простору в педагогічному інституті, відкритість освітньої діяльності, комунікація ректора-новатора на всесоюзному рівні (публікації в авторитетних виданнях усереджаного і крайового вимірів, освітні теле- та радіопередачі, вихід у світ документального фільму «Учитель, якого чекають») сприяли високим позиціям у наборі абітурієнтів, підвищенню рівня мотивації студентів до навчання та стовідсотковому працевлаштуванню випускників. Перенесення такої діяльності в площину дефінування, тобто в сучасний термінологічний простір, дає всі підстави твердити про існування на той час *інформальної освіти*.

Висновки. Аналіз педагогічної концепції Івана Зязюна, складники якої що не рік, то набувають нового звучання й не втрачають своєї значущості передовсім через їхнє дитиноцентричне й гуманістичне спрямування, послідовно заманіфестуюють глибинність та багатогранність осмислення педагогом ідеї неперервності освіти у трьох її константах: формальна, неформальна й інформальна освіта. Інтерпретування найяскравіших моментів гуманістичної спадщини, яку залишив після себе «учений із європейським виміром» (Васянович, 2015, с. 3) засвідчує, що його ідеї випереджали свій час і сьогодні мають важливе значення для вчителя, школи, вихованців. Збагачені, а інколи й відкориговані сучасністю педагогічні парадигми Івана Зязюна надзвичайно важливі й украй потрібні для розв'язання актуальних проблем освіти та виховання. Вони наповнені філософським, загальнонауковим і педагогічно-практичним зарядом, злитовані єдиною концепцією, оптимістичною гіпотезою і, що вельми цінніше, перевірені найнадійнішим критерієм – практикою, отже, захищені часом, наділені дослідницькою перспективою. Неперевершені уроки мудрості «діяча освіти, науки, культури сучасності» (Васянович, 2015, с. 3) дають нам приклад для творчого наслідування.

Список літератури

- Васянович, Г. П. (2015) Філософсько-педагогічні ідеї у Я-концепції Академіка Івана Зязюна. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ (Ред.), *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* (Вип. 42 (46)). (с. 3–15). Харків: НТУ «ХПІ».
- Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії*. Київ: МАУП.
- Зязюн, І. А. (2003). Освітні парадигми в контексті філософських ідей. І. Зязюн, Т. Левовицький, Н. Ничкало, І. Вільш (Ред.), *Професійна освіта: педагогіка і психологія*, 5, 213-226.
- Зязюн, І. А. (2003). *Філософські засади освіти: освітні і виховні парадигми, освітні технології, діалектика педагогічної дії*. Н. Г. Ничкало, І. А. Зязюн, М. П. Лещенко, М. М. Солдатенко (Ред.). *Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти*. Київ: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України.
- Кривонос, Н. М. (2014). *Управлінська майстерність І. А. Зязюна*, Матеріали міжнародної наукової конференції «Реалізація виховного потенціалу системи студентського самоврядування вищих навчальних закладів України». Полтава.
- Мороз, Ф. (1988). Професор Іван Андрійович Зязюн: «Доросли до рівня учня». *Україна*, 23, 1–3.
- Ничкало, Н. Г. (Ред.), Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. (2013). *Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна*. Київ: Богданова А. М.
- Реформи образования. *Педагогіка толерантності*. (2010). 1 (51), 15-77.
- Річний звіт про роботу інституту в 1986-1987 рр.* ДАПО оп. 3, спр. 1586, арк. 21.

Mykola Stepanenko

HUMANISTIC CONCEPT OF IVAN ZIAZIUN IN CURRENT AND FUTURE PROSPECTS

The article describes the humanistic paradigm of Ivan Ziazium on the harmonious synthesis of art and pedagogy in teacher training. In particular, the philosophical and pedagogical and organizational and managerial ideas of a scientist-philosopher and teacher, a long-time rector of Poltava V. G. Korolenko State Pedagogical Institute have been discovered. Pedagogy of humanity of Academician I. Ziazium through the system of professional training in Poltava V. G. Korolenko State Pedagogical Institute – the formation of a person, the formation of a strategy for person's development and self-development, the basis of which is the value-semantic constituency of a man have been estimated from the diachronic-synchronous positions.

A significant feature in the research is given to the ideas of the personal subject-subject and environment approaches to the training of the future teacher, the idea of forming the image of a higher educational institution as a leader of the region, self-management and autonomy of higher education institutions. Moreover, the system of professional training (careful selection and individual work with young people who show a tendency to pedagogical activity) through the establishment (on the initiative and with the direct participation of Ivan Ziazium) a comprehensive target program «Teacher» (School – teacher – school), and its implementation into schools with the help of introduction of an optional course «Young teacher», with the help of selecting institutions that interviewed university entrants, and recommended those who are capable to study in higher educational institutions. The constituents of Ivan Ziazium's

humanistic conception are presented in the projection on the basis of the continuity of education postulates: formal, nonformal, and informal. In this aspect, the following priorities were determined such as training at Poltava Pedagogical Institute, first of all through the introduction of the special course «Fundamentals of Pedagogical Teaching Excellence», the opening of blended majors, additional qualifications at the Faculty of Public Professions, through the development of informal artistic and educational activities in higher education, which has its contemporary creative sustainable development. Exclusive attention was paid to Poltava Pedagogical Institute as a leader of higher educational institutions during the rectorship of Ivan Ziaziun and the rector himself.

Keywords: *Ivan Ziaziun, Poltava V. G. Korolenko State Pedagogical Institute, humanistic concept, pedagogy, teacher, pedagogical skill, pedagogical education, formal (informal, nonformal) education.*

References

- Vasianovych, H. P. (2015). Filosofsko-pedahohichni idei u Ya-kontseptsii Akademika Ivana Ziaziuna. [Philosophic-pedagogical ideas in the I-concept of Academic Ivan Ziaziun]. L. L. Tovazhnianskyi, O. H. Romanovskyi (Eds.). Problems and prospects of the formation of the national humanitarian elite (Vol. 42/46) (pp. 3-15) Kharkiv: NTU «KhPI».
- Ziaziun, I. A. (2000). Pedahohika dobra: idealy i realii. [Pedagogics of good: ideals and realities]. Kyiv: MAUP.
- Ziaziun, I. A. (2003). Osvitni paradyhmy v konteksti filosofskykh idei. [Educational paradigms in the context of philosophical ideas]. I. Ziaziun, T. Levovytskyi, N. Nychkalo, I. Vilsh (Eds.). Professional education: pedagogy and psychology, 5, 213-226.
- Ziaziun, I. A. (2003). Filosofski zasady osvity: osvitni i vykhovni paradyhmy, osvitni tekhnolohii, dialektyka pedahohichnoi dii. [Philosophical ambushes of education: educational paradigms, educational technologies, dialectics of pedagogical action]. N. H. Nychkalo, I. A. Ziaziun, M. P. Leshchenko, M. M. Soldatenko (Eds.). Pedagogical skills in vocational education institutions. Kyiv: Institute of Pedagogy and Psychology of Professional Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.
- Kryvonos, N. M. (2014). Upravlinska maisternist I. A. Ziaziuna. [Management skill I. A. Ziaziun]. Materials of the international scientific conference «Realization of Educational Potential of the Student Self-Government System of Higher Educational Institutions of Ukraine». Poltava.
- Moroz, F. (1988). Profesor Ivan Andriiovych Ziaziun: «Dorosly do rivnia uchnia». [Professor Ivan Ziaziun: «Adult to student level»]. Ukraina, 23, 1-3.
- Nychkalo, N. H. (Ed.). Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy. (2013). Pedahohichna maisternist akademika Ivana Ziaziuna [Pedagogical skill of Academician Ivan Ziaziun]. Kyiv: Bogdanova A. M.
- Reformy obrazovaniya (2010). Pedagogika tolerantnosti [Pedagogy of Tolerance], 1 (51), 15-77.
- Richnyi zvit pro robotu instytutu v 1986-1987 [Annual report on the Institute's work in 1986-1987]. DAPO opus 3, sprava 1586, arkush 21.

Одержано 10.01.2018 р.

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ МРІЇ І РЕАЛЬНІ ДІЇ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО СУЧАСНОЇ ДОБИ

Розкрито значення педагогічної спадщини академіка І. Зязюна для модернізації педагогічної освіти в сучасних умовах та перспективі. Схарактеризовано основні ідеї Концепції педагогічної майстерності, запропоновано перспективні напрями досліджень педевтологічних проблем у спадщині видатного українського вченого.

Ключові слова: *вчитель, педагогіка добра, педагогічна майстерність, концепція, психопедагогіка, педагогічна освіта.*

Вчитель, його майстерність, його таланти – невичерпне джерело багатства народу, який прагне до інтелектуальної, етико-естетичної культури в часи усіяяних потрясінь і негараздів.

І. А. Зязюн

Постановка проблеми. Час – дуже складна й надзвичайно важлива філософська категорія. Він вбирає в себе тисячі й десятки тисяч різних подій, що вплинули й нині впливають на цивілізаційний розвиток. Саме Час зберігає безліч прізвищ тих людей, які в ньому не просто жили – проживали свої роки, відведені Богом, а передусім тих, хто боровся й творив, запалював вогонь патріотизму й відданості своїй Вітчизні, пробуджував любов до святої вчительської професії, присвятивши їй усю свою життєдіяльність, хто торував дороги добротворення на філософсько-педагогічній ниві. З-поміж них – Іван Зязюн, відлік життя якого розпочався 3 березня 1938 року в Пашківці на Чернігівщині.

Філософсько-педагогічні погляди вченого, який присвятив своє життя і працю Вчителю в усіх його іпостасях, вміння переконувати інших (від учителя до міністра і керівників держави), а також сила духу і незламна воля до реалізації новаторських ідей перемагали і в ті часи й нині допомагають нам продовжувати цю боротьбу. В активній діяльності

народжувалися нові ідеї, авторські теорії і концепції, які й сьогодні викликають незадоволення консерваторів, котрих немало і в державних органах, й на освітянській ниві.

Виклад основного матеріалу. Філософсько-педагогічні мрії академіка Зязюна передусім пов'язані з Учителем. Це символ омріяної і вистражданої ним педагогіки серця, любові, творчості й активної дії, радісної і повсякденної співпраці з учнями, батьками, різними громадськими організаціями, усіма тими, хто причетний до Освіти, яка має стати в державі реальним пріоритетом. «Життєдайні начала Добра, Любові, Істини й Краси перебувають у руках Учителя» – ця викристалізована вченим думка стала афоризмом і спонукає до активної педагогічної дії, ідеї якої обґрунтовано у монографії «*Філософія педагогічної дії*» (Зязюн, 2008).

Свобода особистості у просторі педагогічної дії, технології і техніки розвитку особистості свободи суб'єктів учіння; гносеологічні й культурологічні виміри освітньої системи, підготовка вчителів до процесу виховання як очікуваної відповідальної дії – винятково важливі й прогностичні пласти наукового знання, обґрунтовані в цій фундаментальній науковій праці. Завершальний розділ «Філософії педагогічної дії» Іван Андрійович присвятив ключовій проблемі – модернізації сучасної педагогічної освіти в Україні. Спонукають до роздумів й активної дії обґрунтовані ним положення щодо: логізації особистісної моделі педагогічного світогляду, нових підходів до підготовки вчителя в Україні; університетської підготовки вчителя до профільного навчання учнів старших класів; професійної ролі кафедр педагогіки у підготовці майбутніх учителів; гносеологічних та культурологічних вимірів освітньої системи; неперервної освіти, її концептуальних засад, моделей, змісту і форм (Зязюн, 2008, с. 454-591).

Без перебільшення стверджуємо те, що Вчитель, його свята місія на Землі оспівані філософом-педагогом у сяйві великої любові, поваги до його особистості, а також у контексті державотворення. На всіх етапах своєї науково-педагогічної діяльності Іван Андрійович з особливою наполегливістю і

послідовністю доводив на різних державних щаблях, що турбота про вчителя має бути пріоритетом у загальнодержавній політиці.

Багатолітня мрія вченого про високий статус вчителя в нашій державі поєднувалася з філософською вірою в те, що педагогічна майстерність учителя стане тим потужним і водночас тонким інструментом, який відкриватиме серця дітей і батьків, зміцнюватиме любов до школи, до родини, друзів і відкриватиме дитячі таланти.

Не випадково так багато років свого життя вчений присвятив обґрунтуванню, утвердженню й реальному впровадженню концепції педагогічної майстерності. Безумовно, вона має глибоке коріння, сягаючи джерел української історії, культури, етнонаціональних традицій, мудрості нашого народу. Впродовж багатьох років Іван Андрійович відшліфовував і, можна сказати, викристалізовував теоретико-методологічні положення й нетрадиційні міждисциплінарні засади педагогічної майстерності. Завдяки незламній силі духу, наполегливості й великій праці філософа-педагога від Бога українська наукова школа педагогічної майстерності з кожним роком ставала більш потужною, зростала кількість її послідовників. Незаперечним є те, що її творець – видатний філософ-педагог І. Зязюн.

У вступній статті до бібліографічного покажчика «Іван Андрійович Зязюн: Педагог. Вчений. Філософ» президент НАПН України В. Кремень зазначає: «Педагогіка 80-х років минулого століття була тісно пов'язана з філософсько-педагогічними поглядами Івана Андрійовича Зязюна, який прагнув і досягав того, щоб ідея освітньо-культурного синтезу була реалізована в навчально-виховному процесі Полтавського педагогічного інституту. Прагнучи бути зразком інтелігентності, носієм високих еталонів культури своїх учителів, Іван Андрійович власним ректорським прикладом надихав на культурну самореалізацію творчо обдаровану студентську і викладацьку молодь, умів відшукувати таланти і підтримувати їх визрівання.

Цікавий експеримент полтавців із перетворення провінційного інституту в елітарний (у навчальних аудиторіях дійсно панував дух позитивного креативу, людяності, радості праці) викликав інтерес педагогів із Японії, Китаю, Німеччини,

Куби, Канади, Франції, Польщі, Чехії, Болгарії та інших країн, стимулював відкриття кафедр педагогічної майстерності колишнього СРСР» (Ничкало, 2017, с. 14).

Українська наукова школа педагогічної майстерності – переконливий приклад відданості її творця і наукового лідера академіка І. Зязюна цій благодатній і життєдайній ідеї. Впродовж чотирьох десятиліть він пройшов складний шлях боротьби за право цієї ідеї на життя, її утвердження й розвиток. Це виявлялося у створенні і введенні до навчальних планів курсів педагогічної майстерності, відкритті майже в усіх педагогічних інститутах кафедр педагогічної майстерності. На цьому тернистому шляху не все було оптимістичним, світлим і радісним. Упродовж останнього десятиліття в класичних університетах (і не тільки в них) значно звузили педагогічний компонент – історичний, теоретичний і практичний. Дуже прикро, що у багатьох вищих навчальних закладах зникли кафедри педагогічної майстерності, майже до мінімуму зведено педагогічну практику.

Звернемося до думки вченого-філософа про те, що навіть в умовах інформаційно-технологічного розвитку, коли обґрунтовано безліч методик і технологій, не можна віднайти такі статистичні й технологічні засоби чи математичне оброблення дослідницьких даних, котрі б давали змогу виявляти обсяги зла, яке спрямовувалося на те, щоб «загнати» педагогіку, вчителя, вченого в потрібне ідеологічне русло. Зрозуміло, що це завдало великої шкоди і системі освіти, і школі, і вчителю, і педагогічній науці, і багатьом дослідникам проблем педагогічної освіти.

Однак і в цьому суперечливому й складному процесі перемагає Істина, хоча й не так швидко. За І. Зязюном, разом із філософськими категоріями «добра», «краси» і «свободи» вона відображає глибинний смисл людського світовідношення та осягнення буття, шукань людського духу і творення гуманістичних ідеалів. Саме істина виражає сутнісний зміст і мету пізнавального процесу та характеризує його результат – знання як адекватне відображення суб'єктивної та об'єктивної реальності в свідомості людини. Філософи доводять, що істину встановлюють шляхом визначення відповідності пізнавального

образу, знання реального стану речей, дійсності, що надає істині незалежності від суб'єкта. Протилежними до категорії «істини» є поняття «омана», «хиба», «оманливість», «хибність». І хоча проблему істини вивчають переважно теорія пізнання й логіка, вона має винятково важливе значення для дослідження проблем педагогічної майстерності (Ничкало, 2017, с. 51).

Засновник і лідер цієї наукової школи академік І. Зязюн довів необхідність цілісного дослідження проблем педагогічної майстерності, що зумовлено такими чинниками:

- глобалізацією освітнього простору, який об'єктивує спільність професійної проблематики працівників освіти й уможливорює доступ до будь-яких інформаційних масивів;

- формуванням вільного ринку освітніх послуг у сфері додаткової професійної освіти (недержавні заклади, фірми, ВНЗ), що створює ситуацію конкуренції і водночас потребує якісної підготовки слухачів за відсутності державного стандарту такої якості;

- розвитком професійно-педагогічного співтовариства, носія принципово нової освітньої культури, яка фіксується на рівні міжнародних документів про освіту й культуру, що проголошують спільність таких принципів діяльності у сфері освіти, як гуманізація, гуманітаризація, демократизація, толерантність, неперервність та ін.;

- виробленням культурної, концептуальної, технологічної множинності підходів до вирішення проблем освіти, що вимагає професійно-особистісного самовизначення і соціальної відповідальності за свій вибір;

- недосконалістю сучасного програмно-методичного забезпечення підготовки вчителя, формування й розвитку його педагогічної майстерності (в умовах неперервної освіти) (Ничкало, 2017, с. 51).

Молода генерація українських учених-педагогів спирається на ідеї своїх попередників, на наукову школу педагогічної майстерності академіка І. Зязюна, що високо поцінована не лише в Україні, а й за її межами. Це засвідчує, зокрема, видання 2005 р. в Польщі підручника «Педагогічна майстерність» («Mistrzostwo pedagogiczne») за його редакцією.

Вступне слово до цієї унікальної праці написав видатний польський учений Тадеуш Вацлав Новацький, якого називають Нестором польських педагогів, а передмову – відомий дослідник проблем учителя, тодішній Голова Комітету педагогічних наук Польської академії наук, іноземний член НАПН України Тадеуш Левовицький.

Ще одна мета Івана Андрійовича – створення в Україні академічного інституту, в якому цілісно досліджувалися проблеми педагогічної і професійно-технічної освіти. Реальному втіленню в життя цієї мети сприяли М. В. Фоменко (міністр народної освіти УРСР упродовж багатьох років, пізніше керівник одного зі структурних підрозділів Кабінету Міністрів України), а також М. Д. Ярмаченко, перший Президент АПН України.

Новим важливим кроком, спрямованим на розв'язання цих проблем на початку XXI ст., стало заснування у 1993 р. Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (з 20 лютого 2007 р. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України). Його стратегічна мета – забезпечення системної науково-дослідної діяльності, спрямованої на теоретико-методологічне обґрунтування державної політики у професійній підготовці педагогів нової генерації та обґрунтування теоретичних і методичних засад розвитку освіти дорослих в умовах неперервної освіти – освіти впродовж життя – на основі врахування світових тенденцій, вітчизняного досвіду та перспективних потреб Української держави.

Мріяв І. А. Зязюн, щоб в очолюваному ним Інституті діяла спеціалізована вчена рада по захисту кандидатських і докторських дисертацій із педагогічних наук. І це також стало реальністю. Винятково важливим напрямом втілення ідей І. Зязюна можна назвати наукові дослідження колишніх аспірантів і докторантів Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, нині – відомих учених, які гідно продовжують традиції наукової школи педагогічної майстерності свого Вчителя. Адже впродовж майже чверть віку в цьому Інституті пройшли підготовку й захистили докторські і кандидатські дисертації понад 200 докторів і кандидатів наук. Серед них – дійсні члени (академіки) НАПН України Р. Гуревич,

В. Луговий, О. Ляшенко, І. Прокопенко, С. Сисоєва, члени-кореспонденти НАПН України М. Козяр, Л. Лук'янова, О. Романовський, О. Спирін, Г. Троцько, а також почесний академік НАПН України О. Дубасенюк та інші відомі вчені. Нині – це яскраві представники нової когорти українських учених, які присвятили свої наукові пошуки проблемі вчителя, його педагогічній майстерності. Вони самі стали засновниками наукових шкіл і передають молодим дослідникам отой невмирущий магічний «ліхтар науки», про який писав Д. Менделєєв (Ничкало, 2017, с. 52).

Зязюнівська мрія щодо створення мережі центрів педагогічної майстерності в різних регіонах України також втілилася в життя. Більшість із них сьогодні активно діють, започатковують нові напрями й творчо продовжують ідеї *«педагогіки добра»*. Креативність і творчість у діяльності послідовників Івана Андрійовича сприяють вихованню нової генерації українських педагогів. Але в окремих університетах такі центри, на превеликий жаль, вже не діють із різних причин... Вважаємо, що прийняття помилкових рішень окремими керівниками структурних підрозділів сучасних закладів вищої освіти щодо закриття центрів у подальшому призведе до помітних втрат якості підготовки вчителя.

Спадщину академіка Івана Зязюна доцільно вивчати за різними напрямками: філософським, етичним, психологічним, педагогічним, методичним та іншими. Особливої уваги потребує вивчення психологічних аспектів, висвітлених у різних працях ученого, зокрема обґрунтованих ним ціннісних засад психологічної служби в освіті. Наголосимо на важливому значенні запропонованих напрямів і видів «діяльності-дії психолога». Серед них – психологічне просвітництво, психологічно-профілактична робота, психолого-діагностична, розвивально-корекційна та консультативна робота. Учений зазначав: «У співробітництві вчителя й психолога більш успішно вирішуються завдання, пов'язані з повноцінним психологічним і особистісним розвитком кожної дитини на різних етапах її шкільного життя, особливо перехідних; із різними проблемами

обдарованих дітей, дітей невстигаючих, дітей, які мають відхилення в учінні й поведінці» (Зязюн, 2014, с. 107).

Значущими є і філософські роздуми І. Зязюна (2013) щодо ціннісних відношень. Це засвідчує зміст його статті «Філософія ціннісних відношень», опублікованої в книзі *«Інноваційність у науці і освіті»*, виданої з нагоди ювілею професора Ф. Шльосека, голови Наукового товариства «Польща – Україна», іноземного члена НАПН України, директора Інституту педагогіки Академії спеціальної педагогіки імені М.Ґжегожевської у Варшаві (Зязюн, 2013, с. 74-82).

Наукову цінність становлять прогностичні погляди Івана Андрійовича щодо психодіагностики. Нам пощастило бути свідками того, як в останні роки свого життя він приділяв багато уваги вивченню історичних витоків психологічної педагогіки, вивченню праць К. Ушинського, П. Каптерева, Е. Стоунса, К. Роджерса та багатьох інших видатних педагогів і психологів. Постійний пошук інноваційних підходів уможлилював методологічне обґрунтування психопедагогічних засад педагогічної майстерності як системи професійних компетентностей (Зязюн, 2013, с. 3-12).

Заслугує високої оцінки цикл науково-методичних праць із теорії і технологій педагогічної майстерності, підготовлений авторським колективом у складі І. Зязюна (керівник), Л. Крамущенко, І. Кривоноса, Н. Тарасевич (Кривонос), О. Мирошник. Цей творчий доробок увійшов в історію української педагогічної думки кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Мета цієї багатолітньої роботи: створення теорії педагогічної майстерності, дослідження її історичних витоків, обґрунтування концептуальних засад професійного самовдосконалення вчителя, розроблення особистісно орієнтованої програми навчання студентів вищих педагогічних навчальних закладів, створення навчально-методичного комплексу, що забезпечує становлення педагогічної майстерності особистості в системі вищої освіти та підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

На нашу думку, незаперечною є **наукова новизна** вищезгаданого циклу науково-методичних праць: уперше

розроблено теоретичну модель педагогічної майстерності як комплексу властивостей особистості вчителя, що забезпечують самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі; обґрунтовано аксіологічний підхід до розуміння природи педагогічної майстерності; розглянуто особливості педагогічної діяльності як мета-діяльності; визначено структуру та умови організації педагогічної взаємодії у системі «вчитель–учень»; з'ясовано сутність професійної ідентичності вчителя як міри вияву педагогічної майстерності; досліджено витоки педагогічної майстерності в історії педагогічної освіти.

Що ж стосується **практичного значення**, то його характеристика заслуговує особливої уваги. Авторами розроблено і впроваджено навчально-методичний комплекс «Основи педагогічної майстерності», який охоплює підручник, хрестоматію, термінологічний словник, комплект тестів для контролю знань і професійного самопізнання, навчальні посібники. З урахуванням концептуальних засад теорії педагогічної майстерності укладено та впроваджено програму «Юний педагог» як складову допрофесійної підготовки вчителя; відкрито кафедри педагогічної майстерності у вищих навчальних закладах України та інститутах післядипломної педагогічної освіти (Полтава, Запоріжжя, Біла Церква); створено 20 центрів педагогічної майстерності, діяльність яких спрямовано на розвиток особистісного, професійного і творчого потенціалу вчителя; перекладено польською мовою підручник «Педагогічна майстерність», що використовується у навчальному процесі педагогічних університетів Республіки Польща та інших країн.

Результати науково-педагогічної діяльності авторського колективу під керівництвом Івана Андрійовича втілено у 20 одно-осібних і колективних монографіях та посібниках, двох навчальних програмах, понад 200 наукових статтях у вітчизняних і зарубіжних виданнях. Вони мають високий індекс цитувань. Під керівництвом членів авторського колективу захищено 20 докторських і понад 20 кандидатських дисертацій із проблем педагогічної майстерності.

Міждисциплінарність ученого-філософа, його глибинне розуміння специфіки різних підсистем системи освіти, щире прагнення допомогти і загальноосвітній школі, і педагогічному ліцею, і професійно-технічному училищу, педагогічному і політехнічному університетам, а також Інститутам післядипломної освіти. Ось чому різні педагогічні системи: «І. Зязюн – школа», «І. Зязюн – педагогічний інститут», «І. Зязюн – технічний університет», «І. Зязюн – інститут післядипломної педагогічної освіти» – цілком закономірне явище. Його життєдіяльність стала можливою завдяки гармонії в мріях, ідеях і діях вченого-творця і борця. Про це ще згадають у нових книжках учасники цього цілеспрямованого процесу, які розуміли інноваційність і прогностичність Зязюнівської концепції педагогічної майстерності.

На перший погляд, ніби несподіваним, а насправді органічним продовженням цієї філософсько-педагогічної гармонії, на нашу думку, є і система «І. Зязюн – вища технічна школа». Іван Андрійович неодноразово відвідував українські політехніки, виступав там із лекціями, брав участь у різних форумах і конференціях. Яскравим прикладом такої системної співпраці впродовж багатьох років є цілеспрямований процес упровадження інноваційних ідей і методик академіка І. Зязюна у Харківській політехніці. Тодішній ректор, почесний академік НАПН України Л. Товажнянський, проректори О. Романовський, В. Сокол (нинішній ректор), керівники багатьох кафедр, інших структурних підрозділів та громадських організацій університету сприйняли й високо оцінили Концепцію педагогічної майстерності академіка І. Зязюна, її значення для підготовки гуманітарно-технічної еліти, гуманізації і гуманітаризації навчального процесу у вищій технічній школі. Високі ідеї «педагогіки серця і добра» вплинули на створення унікальної, до речі, єдиної в нашій державі, кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами. Міжнародні Кримські педагогічні читання, що проводилися впродовж 2000–2013 років у Алушті на базі спортивно-оздоровчого табору «Студентський» Національно-технічного університету «Харківський політехнічний інститут», не випадково стали міжнародним науковим

осередком інноваційної філософсько-педагогічної думки, гострих міждисциплінарних дискусій. Під час таких зустрічей народжувалися нові ідеї, концепції і творчі задуми, спрямовані на їх упровадження в різних освітянських підсистемах.

Зязюнівське благословення ідеї педагогіки серця і добра не могло не вплинути на поглиблення Концепції формування національної гуманітарно-технічної еліти, заснування циклічного збірника наукових праць «Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти» за редакцією Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та О. РОМАНОВСЬКОГО (оприлюднено 64 томи), видання наукового журналу «Теорія і практика управління соціальними системами», щорічне проведення міжнародних конференцій, форумів, тематичних зустрічей – усе це стало високим філософсько-педагогічним взірцем творчої реалізації Концепції видатного українського вченого у технічному університеті.

Уся життєдіяльність і цілеспрямована боротьба академіка Івана Андрійовича Зязюна підтверджують геніальну світоглядно-антропологічну тезу Г. Гегеля та Ф. Достоєвського: доки «людина живе, вона ще не сказала свого останнього слова, через що її не можна визначити остаточно...». Не сказав свого «останнього слова» й український філософ-педагог Іван Андрійович Зязюн. Нині продовження цього філософсько-педагогічного слова – за його учнями, послідовниками, за нами – його колегами, за тисячами вчителів, які талановито впроваджують його ідеї.

Згадаймо про почуття щирої поваги, любові й високого визнання свого Вчителя, якими пронизано привітання співробітників Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України з нагоди його 75-річчя, опублікованого в «Педагогічній газеті» у березні 2013 р.: «Поєднання в Івана Андрійовича глибоких знань усіх історичних типів філософування та вкоріненої народної мудрості, збереженої етнонаціональної ментальності породили інтелектуальну синергію та взаємодію між філософським і педагогічним дискурсом. І, можливо, не випадково, що в Полтаві, де й донині відчувається присутність українських корифеїв педагогіки А. Макаренка, Г. Ващенка,

В. Сухомлинського, академік І. Зязюн втілює у життя ідею нового типу педагогічного закладу, розвивав з однодумцями вчення про педагогічну майстерність, сказав собі і людям: «Педагогіка – моє життя», а творячи власну «Я-концепцію», визначив основний її смисл – творити добро: «Я Богові завжди дякую за те, що він обрав мене це Добро генерувати і кореспондувати» (Покликаний творити добро).

У статті «Немає педагогіки без педагога...», опублікованій у ювілейному номері науково-педагогічного часопису «Рідна школа», Іван Андрійович теоретично обґрунтовує таке положення: «Насправді проблему якості педагогічної освіти цілком можна було б віднести до розряду глобальних світових проблем». Мудрість Івана Андрійовича панує в усьому: у наукових, філософських працях, у створенні і розбудові Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих, у роздумах про майбутнє. Академік був стурбований тим, що «виросло вже декілька поколінь, повністю відчужених від української духовності, і, більш того, вони перестали знати і шанувати українську історію, звичаї, мораль свого народу, бо національні традиції зникли зі способу життя, зі шкільної освіти і виховання» (Зязюн, 2012, с. 19).

Наприкінці серпня 2014 р. Іван Андрійович відійшов в інші світи. Як говорять у народі, він спочиває з Богом у рідній Пашківській землі, де народився. Заповідав поховати його саме там, поряд із батьками...

Прогностичність наукової спадщини видатного вченого нашої доби доцільно розглядати у філософському і педагогічному контекстах. Філософський контекст прогностичності передусім виявляється: в його готовності до сприймання новітніх наукових теорій і відкриттів і, зокрема, у збагаченні й передачі наступній плеяді молодих учених положень теорії ноосфери щодо культурної самоорганізації особистості на засадах гармонійного розвитку її зовнішнього матеріального і внутрішнього духовного світів; у світоглядних орієнтирах, що уможливили обґрунтування новітніх методологічних положень європейської філософії психопедагогіки, зокрема, ідеї освітньо-культурного синтезу.

Водночас у педагогічному контексті прогностичними є положення щодо: пріоритетності проблеми вчителя і педагогічної освіти у державній освітній політиці; ідеї педагогіки культуро– і людинотворчості (за В. Андрущенком); «краси педагогічної дії» у неперервному професійному розвитку вчителя; професійному становленні й розвитку творчого потенціалу педагога (за І. Зязюном), а також «категорії гармонії» (за Г. Баллом) в аналізі сучасних і перспективних проблем української освіти.

За таких умов помітно зростає значення творчої реалізації прогресивних ідей філософії людиноцентризму в сучасному освітньому просторі і на подальших етапах розвитку нашої держави (за В. Кременем).

Висновки. Наукова спадщина академіка І. Зязюна – це філософсько-педагогічний скарб для подальшого розвитку освіти і педагогічної науки в Україні та інших державах. Цю спадщину маємо системно вивчати, узагальнювати, виявляти її конструктивні ідеї. Це сприятиме пошуку шляхів реалізації Концепції нової української школи (Нова українська школа, 2016). Адже без учителя-гуманіста і високого професіонала, підготовленого на основі випереджувального підходу, ця концепція може стати утопією. Отже, філософсько-педагогічні мрії й реальні дії видатного українського вченого народжували нові ідеї, концепції й методики, відкривали педагогічні таланти, сприяли й потужно сприятимуть педагогізації українського суспільства.

Список літератури

- Зязюн, І. А. (2002). *Педагогіка добра: ідеали і реалії*. Київ: МАУП.
- Зязюн, І. А. (2008). *Філософія педагогічної дії*. Черкаси: Видавничий відділ ЧНУ імені Богдана Хмельницького.
- Зязюн, І. А. (Ред.). (2008). *Педагогічна майстерність*. Київ: СПД Богданова А. М.
- Зязюн, І. (2012). Немає педагогіки без педагога. *Рідна школа*, 4-5, 19-23.
- Зязюн, І. (2013). Історичні витоки психологічної педагогіки. *Рідна школа*, 11, 3-12.
- Зязюн, І. А. (2013). Філософія ціннісних відношень. *Інноваційність у науці і освіті* (с. 74-82). В. Кремень та ін. (Ред.). Київ: СПД Богданова А. М.
- Зязюн, І. А. (Ред.). (2014). *Я-концепція академіка Неллі Ничкало у вимірі професійного розвитку особистості*. Київ.
- Лікарчук, І. Л. (2010). *Міністри освіти України*. (Т. 2). Київ: Видавець Ешке О.
- Ничкало, Н. Г. (Ред.). (2008). *Філософія педагогічної майстерності*. Київ, Вінниця: ДОВ «Вінниця».
- Ничкало, Н. (2017). Педагогіка серця і добра Івана Зязюна. *Рідна школа*, 9/10, 40-55.

- Ничкало, Н. Г. (Ред.). (2017). *Іван Андрійович Зязюн: Педагог. Вчений. Філософ*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова.
- Нова українська школа*. Концептуальні засади реформування середньої школи. Концепція нової української школи (документ пройшов громадські обговорення і ухвалений рішенням колегії МОН 27/10/2016).
- Покликаний творити добро. (2013, 27 лютого – 6 березня). *Педагогічна газета*, с. 10.
- Kopsztein, M., &, Szlosek, F. (Ed.). (2009). *Filozofia mistrzostwa pedagogicznego*. Redakcja wydania polskiego: Radom, Instytut Technologii Eksploatacji – PIB, Radom; Niepubliczna Placowka Kształcenia Ustawicznego Siemianowicki Ośrodek Szkoleniowy, Siemianowice Śląskie.

Nellia Nychkalo

PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL DREAMS AND REAL ACTIONS OF THE OUTSTANDING SCIENTIST OF CONTEMPORARY TIME

The article outlines the philosophical and pedagogical views of the outstanding ukrainian scientist I. Ziazun, who dedicated his life and work to the master in all his hypostases. In his active work, new ideas, author's theories and concepts were born, which today cause dissatisfaction with the conservatives, who are a lot in state bodies and in the educational field.

The problem of freedom of the personality in the space of pedagogical action, technology and techniques of personality development of freedom of subjects of learning; epistemological and culturological dimensions of the educational system, preparation of teachers for the educational process as the expected responsible action – are extremely important and predictive layers of scientific knowledge, which are substantiated in the writings of the scientist. Particular attention is paid to the disclosure of the provisions concerning: logistical model of the pedagogical outlook, new approaches to teacher training in Ukraine; university teacher training for profile education of senior students; the leading role of pedagogical departments in the training of future teachers; epistemological and culturological dimensions of the educational system; continuous education, its conceptual foundations, models, content and forms.

The scientist's dream of a high teacher status in Ukraine was combined with a philosophical belief that teacher's skills would become a powerful and at the same time a subtle tool that will open the hearts of children and parents, will strengthen love for family, friends and open up children's talents. Scientists have substantiated, confirmed and really introduced the concept of pedagogical skill, which has deep roots, reaching sources of ukrainian history, culture, ethno-national traditions, wisdom of our people. For many years the scientist has crystallized theoretical and methodological positions and non-traditional interdisciplinary principles of pedagogical skill.

It was emphasized that academician Ivan Ziazun's legacy should be studied in different directions: philosophical, ethical, psychological, pedagogical, methodological and others. The scientific value is its prognostic views on psychodiagnosics. The constant search for innovative approaches enabled the

methodological substantiation of psycho-pedagogical principles of pedagogical skill as a system of professional competences.

Keywords: *I. Ziaziun, pedagogy of good, creativity, pedagogical skill, pedagogical education.*

References

- Ziaziun, I. A. (2002). Pedahohika dobra: idealy i realii. [Pedagogy of good: ideals and realities]. Kyiv: MAUP.
- Ziaziun, I. A. (2008). Filosofiia pedahohichnoi dii. [Philosophy of pedagogical action]. Cherkasy: Cherkasy Bogdan Khmelnytsky National University.
- Ziaziun, I. A. (Ed.). (2008). Pedahohichna maisternist. [Pedagogical skill]. Kyiv: SPD Bogdanova A. M.
- Ziaziun, I. (2012). Nemaie pedahohiky bez pedahoha. [No pedagogy without a teacher]. Ridna shkola, 4-5, 19-23.
- Ziaziun, I. (2013). Istorychni vytoky psykholohichnoi pedahohiky. [Historical origins of psychological pedagogy]. Native school, 11, 3-12.
- Ziaziun, I. A. (2013). Filosofiia tsinnisnykh vidnoshen. [Philosophy of value relationships]. Innovation in science and education (pp. 74-82). V. Kremen and others. (Eds.). Kyiv: SPD Bogdanova A.M.
- Ziaziun, I. A. (Ed.). (2014). Ya-kontsepsiia akademika Nelli Nychkalo u vymiri profesiinoho rozvytku osobystosti. [I-concept of academician Nellie Nychkalo in the measurement of professional development of the individual]. Kiev.
- Likarchuk, I. L. (2010). Ministry osvity Ukrainy. [Ministers of Education of Ukraine] (Vol. 2). Kyiv: Publisher Yoshke O.
- Nychkalo, N. H. (Ed.). (2008). Filosofiia pedahohichnoi maisternosti. [Philosophy of pedagogical skill]. Kyiv, Vinnytsya: «Vinnytsia» housing estate.
- Nychkalo, N. (2017). Pedahohika sertsia i dobra Ivana Ziaziuna. [Pedagogy of the heart and goodness of Ivan Ziaziun]. Native school, 9/10, 40-55.
- Nychkalo, N. H. (Ed.). (2017). Ivan Andriiovych Ziaziun: Pedahoh. Vchenyi. Filosof. [Ivan Andreyevich Ziaziun: Teacher. Scientist. Philosopher]. Kyiv: National Pedagogical Drahomanov University.
- Nova Ukrainka shkola. (2016). Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly. Kontsepsiia novoi ukrainskoi shkoly. [New Ukrainian School. Conceptual Principles of Reforming High School. The Concept of a New Ukrainian School]. (the document was public discussion and approved by the decision of the MES Board on 27/10/2016).
- Poklykanyi tvoryty dobro [Called created to do good]. (2013, February 27 – March 6). Pedagogical newspaper, p. 10.
- Kopsztejn, M., &., Szlosek, F. (Ed.). (2009). Filozofia mistrzostwa pedagogicznego. [Philosophy of pedagogical championship]. Editors of the Polish edition: Radom, Instytut Technologii Eksploatacji – National Research Institute, Radom; Non-public Plaszowka Kształcenia Ustawicznego Siemianowicki Ośrodek Szkoleniowy, Siemianowice Śląskie.

Одержано 10.02.2018 р.

УДК 37.015.31.091.4

*Георгій Філіпчук,
м. Київ*

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ВИМІР «ПЕДАГОГІКИ ДОБРА»

У статті доводиться, що життєтворчість академіка Івана Андрійовича Зязюна була підпорядкована ідеалам служіння своєму народу. Його «Педагогіка добра» є цінною своїм природним синтезом принципів народності, громадянськості, патріотичності, наділена трансцендентними виховними функціями для «живих і ненарождених» поколінь. Вона слугує надійним опертям для національної освіти в умовах зміцнення української ідентичності. В академічно-педагогічному середовищі І. Зязюн завжди керувався «відчуттям честі, достоїнства і значущості освіти в суспільстві». Він добре розумів, наскільки для педагога, учня, студента, нарешті держави, що прагне суб'єктності у світовому співтоваристві, значущим є збалансування фундаментальних складових реальної і гуманної освіти, щоб «з гідністю прийняти виклик часу».

Ключові слова: *І. А. Зязюн, «Педагогіка добра», культуровідповідність, природовідповідність, діалог культур, культура, «олюднення» людини.*

Постановка проблеми. Сучасний світ перенасичений не лише інформацією, новітніми знаннями, але й новими, нечуваними досі викликами, загрозами, проблемами і завданнями. Безперервно доводиться, відшукуючи відповіді, наверхтати на шляхи історичних уроків, набутого людством досвіду, щоби не збиватися на манівці, хибні помисли і дії. Логічно, адже надбання матеріальної і духовної культури народів і цивілізацій, людей, які жили раніше на нашій планеті до нас (86% – понад 50 млрд.), є безцінним скарбом для подальшого розвитку, прогресу і виживання. Етичний, інтелектуальний, естетичний, почуттєвий, громадянський капітал має постійно супроводжувати життєдіяльність людини і суспільства, держав і народів. Для педагогів, які присвятили себе професійній справі «олюднення» людини, найважливішим обов'язком залишається «годування» себе та інших культурою. І коли так стається, що цей процес уповільнюється, ігнорується, втрачає свою

мотиваційність, тоді деградує особистість, учитель, освіта, держави і цивілізації.

Частка Культури в навчально-виховному процесі є тим визначальним індикатором, який засвідчує його якісний контент. Культ культури у змісті освіти має стати парадигмою в умовах її реформування, модернізації виховних систем. «Майбутнє людства, якого ми хочемо, з культурою» – цивілізаційне правило глобального світу, що підтримано ООН за результатами міжнародних самітів. Освіта, як і все суспільне життя, потребує культури – духовної, інтелектуальної, яка опирається на ґрунт світової й національної спадщини. За таких умов людські помисли і вчинки матимуть якісно інший, благородніший і гуманніший характер. Саме культурні цінності народжують і оберігають життя, формують ідеали й життєві смисли, творять любов до ближнього, народу й людського роду, рідної землі, природи, Батьківщини.

Виклад основного матеріалу. Культура передусім потрібна для особистісного саморозвитку і становлення. Попри всю інформаційність, технологічність, поліінституційність соціо-середовища, головним ретранслятором знань і культурних цінностей залишатиметься Вчитель. У різних країнах він наділений і різним соціальним статусом, проте його суспільно значимій ролі важко знайти замітники. Академік Іван Зязюн (2000) так описує його місце в культурно-освітньому просторі і суспільних процесах: «Які б реформи не відбувалися в освіті, які б не пропонувалися ідеї щодо її змісту, щодо найновітніших технологій і світових її стандартів вони завжди будуть недостатніми, бо найважливішою ланкою поліпшення якості освіти був і залишається вчитель» (с. 305).

Сьогодні, коли ініціатори й розробники проекту Концепції педагогічної освіти, насамперед МОН України, стверджують, що її метою є «випереджаюча модернізація педагогічної освіти», яка стане «ключовою умовою у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» (*Проект Концепції розвитку педагогічної освіти*), то надзвичайно важливим є усвідомлення проблеми ціннісних світоглядних вимірів для українського педагога. Очевидно,

реформування педагогічної освіти означає більш глибоке розуміння державою, народом, професійним середовищем «сучасної моделі педагогічної професії в контексті очікувань(?) суспільства, перспектив розвитку національної економіки та глобальних технологічних змін». Маємо усвідомити одну сутнісну річ, що структура, організації та методики (технології) навчання, збільшення в освітніх програмах питомої ваги практичної підготовки, далеко не вичерпують суспільну затребуваність концепції. Передусім в концепцію має бути закладена методологія, культуроприродовідповідний принцип її змісту.

В академічно-педагогічному середовищі цієї стратегії завжди дотримувався І. Зязюн (2000) з його традиційним «відчуттям честі, достоїнства і значущості освіти в суспільстві» (с. 304). Він добре розумів, наскільки для педагога, учня, студента, нарешті держави, що прагне суб'єктності у світовому співтоваристві, значимим є збалансування фундаментальних складових реальної і гуманної освіти, щоби «з гідністю прийняти виклик часу». Є сенс в тому, що, окрім добротних знань і навичок у сфері природничих, фізико-математичних, технічних наук, не менш важливо опановувати гуманітарні напрями, людиноцентричні галузі знання. «Освіта, – писав І. Зязюн (2000), – повинна орієнтуватись насамперед не на потреби господарчі, а на потреби людей, враховуючи у такий спосіб і проблеми господарчі. Це означає, що ми повинні оцінювати всі явища, події, факти освіти з огляду на розвиток людини і суспільства. Головне в людині її духовність на засадах національної культури» (с. 304).

У цьому вислові міститься триєдність «зязюнівського» світосприйняття. По-перше, утверджується найвища суспільна цінність – Людина, стверджуючи конституційні і європейські норми людиноцентризму. «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», – записано в основному Законі країни (*Конституція України*, 2006, с. 5). А в документах ЄС та Ради Європи щодо «основних компетенцій для навчання протягом усього життя (європейські еталонні рамки)

зазначається, що «головна цінність Європи – люди» (Рекомендація 2006/962/ЄС).

По-друге, суспільний розвиток потребує не лише економічних, технологічних вартостей, але й позаматеріальних ідеалів, окреслюючи важливість гуманізації школи.

По-третє, формування особистості, її оригінального і неповторного духовного світу, відбувається передусім завдяки національній культурі, вічним загальнолюдським цінностям. Іван Андрійович Зязюн (2000) закликав своїх колег по академічному цеху, щоб «збори педагогічної Академії звернулися до керівництва держави з пропозицією позбутися небаченого ніколи в історії нашого народу великого нашестя духовного примітивізму, який знищує історичні набутки наших предків» (с. 305).

На правду, можна солідаризуватися з його поглядами, що людська потреба культури непідвладна ні часу, ні політичним, ні етнічним чи географічним ознакам. І одне з найбільш гуманістичних гасел світової спільноти у XXI столітті («кожна культура має бути почутою»), було йому дуже близьке своєю суголосністю. Бо в його основі – людська особистість і життєздатність народу, який, відповідно до педагогічної класики, без культури не сформує сильну державу, здорову і творчу націю, благородних чоловіків і прекрасних матерів, відважну і вдячну молодь.

Тому прагнення «годуватися» культурою є універсальним у вимірах людського буття, а також парадигма «культура – освіта – людина – суспільство – світ» є методологічною базою для глобального і національного розвитку. І завдання, яке мусить вирішувати практична і наукова педагогіка, – як освіта, культура будуть змінювати сучасний агресивний, нетолерантний, мілітарний і конкурентний світ на краще. Чи спроможні вони це здійснювати? На цьому шляху різні держави, нації, освітні системи, входячи з одного боку, в єдиний освітній простір, а з іншого – розробляючи і реалізуючи власні моделі, концепції і новаційні технології, світоглядні орієнтири, формують своєрідну освітню політику відповідно суспільно-державному замовленню, національним традиціям та інтересам.

Варто визнати, що вся життєтворчість І. Зязюна (2000) була підпорядкована ідеалам служіння своєму народу. Особливо прискіпливо передусім як громадянин він ставився до моральних, професійних і патріотичних якостей «високих» керівників усіх рангів. «Коли в особі державного лідера поєднується мудрість і майстерність Учителя, мужність і відповідальність батька, сердечність і чесність Матері, Держава і Народ досягають визнання і розквіту» (с. 307). Без особистого прикладу, благородного вчинку, впровадження в практику універсального педагогічного правила «роби, як я», унеможлиблюється ефект будь-яких виховних систем. Його «Педагогіка добра» є цінною насамперед своїм природним синтезом принципів народності, громадянськості, патріотичності, наділена трансцендентними виховними функціями для «живих і ненарождених» поколінь. Вона слугує надійним опертям для національної освіти в умовах зміцнення української ідентичності, адже і зараз імперські агресивні наміри сконцентровані на стимулюванні денационалізаційних процесів в Україні. Суть знекорінення – знищити будь-яке сприйняття, позицію, активність і розвиток національного «Я». Зникнення етнічної своєрідності, що проявляється в аспектах мови, національної пам'яті, традиції, символах, культурі, унеможлиблює усвідомлення й мотивацію приналежності до української етнічної ідентичності, гордості за неї.

Конкретна суспільно-політична ситуація має прямий вплив на вирішення гуманітарних, освітніх проблем. Саме соціокультурне середовище, характер політичної системи, рівень і можливості збереження культурної традиції, сутність соціалізаційних процесів у сім'ї визначають якість виховання молоді. Свідомість, ідентичність, культурна самовираженість Особистості є певними індикаторами стану освіти, її філософії. Для кожної національної освітньої системи ця проблема є актуальною, проте для України на всіх напрямках національного простору вона є загрозою державності й суверенності. Вона виходить за межі природних і закономірних впливів глобалізації з її культурними впливами, інтервенцією і запозиченням інкультурних цінностей, масовою міграцією і входженням в

«іншу» культурну нішу. Розвиток науки і технологій, комунікаційних систем, економічна співпраця і взаємозалежність, надшвидке зростання знань і інформації, демократизація суспільств – усе це значно підсилює культурний, гуманітарний обмін, але ніяким чином ці процеси не можуть розглядатися як замітники націокультурному ствердженню.

Очевидно, у замкненому культурному середовищі продовжують жити хіба що найбільш відсталі від цивілізації етноси. Уся світова спільнота втягнута, інтегрована в глибокий культурний обмін, діалог культур. Цей процес є природним, закономірним, продуктивним. Взаємопроникнення культурних цінностей, діалог культур є не просто запозиченням «інших» ідей, такі процеси збагачують різноманітні аспекти буття нації, удосконалюють етичні норми, її естетичні смаки, формують нові стратегії життєдіяльності держав і народів.

Безперечним є також факт значного підвищення якості освітніх систем завдяки діалогічності культур. Вона стимулює розвиток освіченості, індустріалізації, демократизації, інноваційності технологічних процесів. Даючи узагальнюючу оцінку результатам культурних контактів, можна знаходити чимало універсальних досягнень країн і народів, що відносяться до різних культурних і філософських моделей. Європейські країни, США, Канада, Японія, Південна Корея, Сінгапур, Гонконг, Тайвань, а також Китай за останній період демонструють високі показники освіченості населення, новітнього економічного розвитку, якості життя, наукових і технологічних проривів. Зміст шкільного, університетського навчання збагатився креативністю мислення, творчими, дослідницькими підходами, академічною свободою вишів. Перелік позитивного впливу інтервенції культурних цінностей можна продовжувати, не опонуючи цьому значущому процесу як ознаки гуманної цивілізованості.

Однак реальність є такою, що часто навіть унікальний потенціал знань і компетентностей далеко не завжди здатний забезпечувати бажаний результат, стабілізацію і суспільний прогрес. Для гармонії стосунків Людини з людиною, природою, світом, держави з державою, народу з народом, для нормальної

життєдіяльності сучасної цивілізації потрібен не лише досконалий прагматизм, але й високий гуманізм, що олюдило суспільне буття. Приходить до держав і народів усвідомлення (на жаль, не для всіх) того, що на логіку поведінки і культуру прийняття рішень політичного, економічного, соціального, екологічного, гуманітарного, технічного, міжнародного характеру, на свідомість, почуття, ідеали, позиції мають суттєво впливати цінності етики, моралі, естетики, загальнолюдських принципів і поведінкових норм, національних вартостей і традицій. Адже для творення етичного суспільного й індивідуального «Я» необхідна значно глибша й ґрунтовніша основа, ніж навіть опертя на досягнення найсучаснішої матеріальної культури. Відомий філософ і педагог М. Монтень (2008) зазначав, що «злиденності матеріальній допомогти неважко, злиденності душі – неможливо..., бо навіть наука тому, хто втратив голову» (с. 434-435), підкреслюючи надважливість гуманізації людського буття.

Такий підхід містить загальний характер, що притаманний глобальній освіті. Очевидно, недоцільно, складно або майже неможливо, адміністративно чи політично ззовні впливати на зміст національних освітніх систем. Кожна наділена власними механізмами саморегуляції і самовдосконалення, кожна по-своєму сприймає наріжні принципи педагогіки культуровідповідності і природовідповідності, кожна по-різному, залежно від стану розвитку громадянського суспільства, піддана політичним, авторитарним чи демократичним впливам. Для них доволі складно знаходити спільний знаменник, зважаючи на неоднаковість рівнів економічного, соціального, культурного розвитку, своєрідність історичного поступу й усталених традицій. Але навіть за таких умов окреслюються спільні ознаки, критерії, загальні підходи. Найперше, що освіта кожної суверенної країни своїм найголовнішим завданням і обов'язком вважає пізнання й засвоєння надбань, цінностей національної культури, героїки і діянь видатних національних діячів і просвітників, без чого як неможливо зберегти власну ідентичність і гідність, так і вести діалог із світом.

Проте українство для продовження життя нації і в часи бездержавні безперервно обстоювало цей важливий принцип культуровідповідності в шкільництві й просвітництві, який був оберегом його ідентичності, історичної пам'яті, віри, традиції. Б. Чепелянський (1910), український педагог і громадський діяч, із нагоди 25-літнього ювілею М. Грушевського (1910 р.) у журналі «Світло» (стаття «Великий учений діяч соборної України») так оцінює значущість для виховання нації питання пізнання видатних національних постатей: «У кожній нації, у кожного народу є свої національні герої, котрими пишається рідна нація, котрі являються її окрасою. Герої ці повинні дуже цінитися рідним народом, бо вони своєю силою, інколи всесвітнім значінням підвищують свою націю, роблять її видатнішою» (с. 33).

Варто визнати, що національні досягнення у сферах духовної, інтелектуальної, матеріальної культури важливі не лише для безперервного конструювання безпечної «екологічної ніші» життєдіяльності громадянина, нації і держави, але чимало їхніх унікальних виокремлень є водночас цінностями світової спадщини, якими пишається як конкретний народ, так і людство. Українці обдарували світ багатьма подібними злетами людського духу і таланту, вносячи в скарбницю загальнолюдської культури власний національний доробок. Таким універсальним надбанням українства є, наприклад, пісенна національна спадщина, яка налічує 880(!) тисяч пісень, що удвічі більше, ніж мають усі країни Європи. І музей «Української пісні» в Києві (на місці Арки «дружби» народів), створення якого ініціює українська інтелігенція, було б гідною відповіддю на виклики часу.

Усвідомлення справжньої сили українського культурного потенціалу в його найширшому контексті уможливиться передусім тоді, коли відбуватиметься велика синергія єднання українства на материзні і поза його межами. В національній освіті (і не тільки!) має нарешті бути зреалізована парадигма «збір цвіту по всьому світу», щоб презентувати насамперед для себе нашу цивілізаційну тяглість буття, утверджувати в душах українців особисту, національну, державну Гідність, а універсальність здобутків національної культури формуватимуть реальну суб'єктність України на міжнародній арені.

Доцільність таких підходів у системі сучасної освітньої політики можна проілюструвати окремими історичними прикладами, які засвідчують з одного боку про значимість упродовж різних періодів для збереження ідентичності українців чинників національної культури, освіти, науки, з іншого – їхня інтелектуальна і духовна праця навіть в умовах бездержавності була складовою європейського і світового культурного простору. Цей доконаний факт потребує уваги і поваги.

Що ми знаємо про тих, хто одержимо і жертвовно прокладав дорогу до української свободи, незалежності, державності? Чи завжди прагнемо пізнавати велику істину буття тих, хто наділений правом бути прикладом для наслідування нинішнім і майбутніми поколіннями українців? І чи вітчизняна освіта на всіх рівнях не зобов'язана трансформувати в знання, ідеали, почуття ті цінності, які належать високим злетам національного духу? Очевидно, ці запитання, нагадування, заклики постійно нуртують у помислах і світопочуваннях тих, для кого «українськість» не стала модним брендом, а наділена духовним, ідейним, моральним змістом.

Коли науковці намагаються досліджувати у методологічному контексті місце, роль, сутність української філософської, етичної, естетичної, психологічної, педагогічної, політичної, соціологічної думки, то мають пам'ятати одне аксіоматичне правило – зробити це можна лише на основі глибокого вивчення й осмислення тих сторінок національної історії і національної культури, які не писалися завойовниками, а зберігають свою націєтворчу й загальнолюдську значущість. Однією з існуючих донині проблем, особливо у сфері гуманітарних наук, є інерційна тенденція вибудови об'єктивного бачення світу в його найширшому соціокультурному вимірі, опираючись на запозичені концепції, усталені оцінки, рудиментарні погляди і цінності, загублену історичну пам'ять, утрачену моральну відповідальність перед своєю нацією і державою. Аналіз ретроспективи, сучасного стану національного буття засвідчує про нагальність потреби вивчення і висвітлення свідомо замовчуваного, а то і сфальсифікованого, ціннісного пласту діяльності і надбань українських зарубіжних наукових,

просвітницьких, громадських, політичних організацій у Європі та світі, зокрема у XIX–XXI ст. у найрізноманітніших сферах життєдіяльності (освіта, наука, культура, мистецтво, література, музика, живопис, економіка й господарство, право, екологія, політика, видавнича діяльність тощо).

Висновки. Важливо усвідомити, що сильною і творчою нацією можна стати лише за умов безперервного об'єднання зусиль і прагнень українства на материзні і поза її межами. Тоді й виконання конституційного обов'язку державою (*Конституція України*, 2006) («сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури» (с. 8)) набуватиме реальності. Ця тема стає дуже важливим аспектом реформування змісту формальної і неформальної освіти.

«Боже, нам єдність подай!» є національно затребуваною вартістю, якою мають бути наскрізно просякнуті зміст і філософія освіти, виховний і культуротворчий процес, інформаційний простір, психолого-педагогічні дослідження, щоби через виховання Нації зрощувати силу й авторитет Української держави. Переконали, що в такому соціокультурному середовищі сказане академіком І. Зязюном (2000) («Мій народе, моя Україно! Жодне із творінь людських на Ваших теренах не посміє життям своїм Вас зрадити чи Вас проігнорувати, бо народжені вони для єдиного: Вас віншувати. Як батька-матір, як рід свій великий, як рідну Землю, як єдину Батьківщину!» (с. 307)) стане суцим і в Слові, і в Чині.

Список літератури

- Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії*. Київ: МАУП.
- Верховна Рада України. (2006). *Конституція України*. Київ: Парламентське видавництво.
- Монтень, М. (2008). *Опыты*. Москва: Эксмо.
- Проект Концепції розвитку педагогічної освіти*. Взято з <https://osvita.ua/school/reform/58718/>
- Про основні компетенції для навчання протягом усього життя. (2006). *Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС)*. Взято з http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_975
- Ушинский, К. Д. (1956). *К. Д. Ушинский и его педагогическое наследство*. Москва: Учпедгиз.
- Чепелянский, Б. (1910). Великий учений діяч Соборної України. *Світло*, 33.

Georgy Filipchuk

CULTURAL AND EDUCATIONAL MEASUREMENT OF «PEDAGOGICS OF GOOD»

The article argues that the life-creativity of Academician Ivan Andriiovych Ziaziun was subordinated to the ideals of serving his people. His "Pedagogy of good" is valuable for his natural synthesis of the principles of nationality, citizenship, patriotism, endowed with transcendental educational functions for "living and unborn" generations. It serves as a solid foundation for national education in the context of strengthening Ukrainian identity. It is substantiated that the disappearance of ethnic identity, manifested in aspects of language, national memory, traditions, symbols, culture, makes it impossible to perceive and motivate belonging to Ukrainian ethnic identity and pride for it. In the academic and pedagogical environment of this strategy, I. Ziaziun always adhered to his traditional "sense of honor, dignity and significance of education in society." He clearly understood how important it is for a teacher, a pupil, a student, and finally a state who seeks subjectivity in the world community, to balance the fundamental components of real and humane education in order to "take on the challenge of time with dignity." These ideas are designed on the conscious experience of the adoption of the principles of culture and nature compatibility and multiculturalism. The attention is paid to foreign achievements in improving the quality of educational systems through the dialogue of cultures that stimulates the development of education, industrialization, democratization, innovation of technological processes. By giving a general assessment of the results of cultural contacts, you can find numerous universal achievements of countries and peoples related to various cultural and philosophical models.

Keywords: *I. A. Ziaziun, "Pedagogy of good", cultural correspondence, nature correspondence, dialogue of cultures, culture, "humanization" of a person.*

References

- Ziaziun, I. A. (2000). Pedahohika dobra: idealy i realii [Pedagogics of good: ideals and realities]. Kyiv: MAUP.
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2006). Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo.
- Monten, M. (2008). Opyty [Experiences]. Moscow: Eksmo.
- Proekt Kontseptsii rozvytku pedahohichnoi osvity [Project of Concept of Pedagogical Education Development]. Retrieved from <https://osvita.ua/school/reform/58718/>
- Pro osnovni kompetentsii dlia navchannia protiahom usoho zhyttia [About basic competences for lifelong learning]. (2006). Rekomendatsiia 2006/962/IeS Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady (IeS). Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_975
- Ushinskij, K. D. (1956). K. D. Ushinskij i ego pedagogicheskoe nasledstvo [K. D. Ushinskij and his pedagogical heritage]. Moscow: Uchpedgiz.
- Chepelianskyi, B. (1910). Velykyi uchenyi diiach Sobornoj Ukrainy [Great scientist of the Cathedral Ukraine]. Svitlo, 33.

Одержано 14.01.2018 р.

У ВИТОКІВ АСОЦІЙОВАНОГО МАКАРЕНКОЗНАВСТВА

У статті розкрито внесок видатного вітчизняного вченого і організатора науки академіка І. А. Зязюна в розвиток макаренкознавства, налагодження наукового діалогу між західними і східними дослідниками творчого спадку А. С. Макаренка. Докладно показано передумови створення Міжнародної макаренківської асоціації, ключову роль І. А. Зязюна в її заснуванні, розглянуто статутні документи, завдання, керівний склад і головні видавничі проекти цієї наукової спільноти.

Ключові слова: А. С. Макаренко, макаренкознавство, І. А. Зязюн, Міжнародна макаренківська асоціація, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.

Постановка проблеми. Ім'я академіка І. Зязюна нерозривно пов'язане з усіма головними вітчизняними і міжнародними подіями останніх десятиліть у царині макаренкознавства. Масштабність наукового мислення, невгамовний ентузіазм, незламна віра в гуманістичні ідеали завжди відрізняли Івана Андрійовича – людину, яка, пишаючись педагогічним генієм свого видатного земляка, глибоко усвідомлюючи велич і універсальність його ідей, стала фундатором Міжнародної асоціації макаренкознавців – поважної світової наукової спільноти, що вже нині відзначає свій чвертьвіковий ювілей.

Міжнародна макаренківська асоціація (далі – ММА) – інтернаціональне товариство науковців, яке об'єднало окремих осіб та організації, зацікавлені у дослідженні, пропаганді й творчому впровадженні педагогічної спадщини Антона Семеновича Макаренка. По суті – це творчий, надзвичайно багатомовний колектив однодумців – учених, педагогів-практиків, журналістів, освітніх керівників, пропагандистів спадку видатного педагога ХХ століття. Разом із тим в образі консолідованої макаренкознавчої спільноти перед нами постає вельми цікаве сучасне суспільно-педагогічне явище, освітня, культурна та науково-організаційна феноменологія якого являє неабияку дослідницьку цінність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Асоційоване міжнародне макаренкознавство впродовж перших 25 років свого існування лише інколи опинялося в центрі уваги наукових, а більшою мірою – журналістських або громадсько-педагогічних кіл. Крім численних репортажів про заснування ММА (В. Безручко [Моргун], М. Лебедик, В. Лобурець, В. Омельченко, С. Пустовіт та ін.), поодинокі узагальнення щодо результатів її пошукової та суспільної активності, як правило, були приурочені до макаренківських ювілейних дат. Одним із перших подібних звітів є матеріал І. Зязюна в часопису «Педагогіка і психологія», що побачив світ до 110-річчя з дня народження А. С. Макаренка (1998). Крім того, у 2002 році до 10-річчя створення ММА були опубліковані дві статті одного з її організаторів і багаторічного відповідального секретаря – Л. Крамущенко.

Пройдений макаренківською асоціацією шлях – це перманентний міжнародний науковий діалог, безупинний процес напружених і кропітких архівних, бібліотечних пошуків, суперечлива й часом доволі ризикована педагогічна практика, запекла полеміка та самовіддана боротьба за порятунок меморіальних або історико-педагогічних об'єктів. Але систематичної й достовірної історії цього унікального феномену ми поки що не маємо, тим паче потребує ретельного дослідження значущості в заснуванні ММА окремих учених. З огляду на це, за свою **мету** ми обрали висвітлення ролі в консолідації світового макаренкознавства видатного українського просвітника, організатора науки академіка Івана Андрійовича Зязюна.

Виклад основного матеріалу. Вважається, що головними передумовами заснування Міжнародної макаренківської асоціації стало налагодження політичного і наукового діалогу між Сходом і Заходом, викликаного реформами Михайла Горбачова, та посилення демократичних процесів у вітчизняній освіті. В цей період усвідомлено, що взаємні звинувачення у «фальсифікації» та «вульгаризації» спадщини видатного педагога, боротьба за «аутентичного Макаренка» гальмують розвиток наукових студій.

Цілком природно, що світове протистояння дослідників справи і долі А. С. Макаренка, яке почалося приблизно ще

наприкінці 1940-х років, являло собою педагогічне віддзеркалення загальнополітичних обставин доби «холодної війни». І якщо «східне», тобто «соціалістичне» макаренкознавство виступало в цілому єдиним організаційним і політичним табором, то західна школа демонструвала певний не лише національний, але й ідеологічний, релігійний і методологічний плюралізм. Провідні позиції в середовищі «буржуазного» макаренкознавства поступово посів Марбурзький університет, при якому в межах Науково-дослідного центру порівняльної педагогіки, керованого відомим ученим Леонгардом Фрьозе, була заснована лабораторія «Макаренко-Referat» (1968) (Хиллиг, Виль, 1993, с. 47–48). Її засновники, молоді вчені Гьотц Хілліг та Зігфрід Вайтц, пізніше й стали найактивнішими учасниками напруженого наукового діалогу між Сходом і Заходом. Змагання за право бути такими собі «довіреними особами» «аутентичного Макаренка» ми можемо часто спостерігати на сторінках педагогічної преси 1970-х – початку 1990-х років (Кумарин, 1973).

Проте весь цей час зберігалася об'єктивна необхідність інтеграції наукових зусиль світових учених. Західних дослідників значно обмежувала відірваність від головних джерел макаренкознавчої інформації – радянських архівів, бібліотек, свідків педагогічного подвижництва А. С. Макаренка; соціалістичне ж макаренкознавство переживало штучну ізолюваність від міжнародних тенденцій у вивченні та інтерпретації макаренківської спадщини, здобутків і знахідок, зразків високої наукової культури їх західних колег.

З 1975 року, посівши посаду ректора Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, Іван Андрійович Зязюн опинився в середовищі, географічна і ідейна близькість якого з ім'ям видатного педагога-реформатора упродовж багатьох десятиліть надихала яскраві традиції та різноманітні форми науково-дослідної активності студентського і викладацького колективу. Свого часу макаренківський гурток інституту зібрав величезний масив документальних свідочтв про життя і діяльність Макаренка, розшукав безліч людей, що близько знали його, опублікував унікальні збірки спогадів.

У цей період Іван Андрійович стає активним учасником діалогу з багатьма вітчизняними та закордонними макаренкознавцями, обговорюючи нагальні питання вивчення спадщини Макаренка, прокладаючи шляхи до взаєморозуміння й співпраці. Особливий успіх мали двосторонні зустрічі та семінари з німецькими, польськими, чехословацькими та японськими вченими. Саме тоді, вважаємо, і відбувається усвідомлення І. Зязюном цілісності світового макаренкознавчого процесу, відчуття гострої необхідності об'єднання міжнародних студій. Професор Н. Тарасевич згадувала, з яким нетерпінням чекав ректор виходу з друку чергового тому започаткованого АПН СРСР нового, восьмитомного видання педагогічних творів А. С. Макаренка і з якою зацікавленістю відразу ж ділився з колегами своїми думками щодо прочитаного. Згодом для реалізації конструктивних макаренківських ідей щодо професійної підготовки майбутнього педагога, з упровадженням яких у практику майже на чотири десятиліття запізнилася радянська освіта, І. Зязюном була ініційована державна програма «Вчитель: школа – педвуз – школа», що не лише стала точкою відліку історії першої вітчизняної кафедри педагогічної майстерності, але й поклала початок руху кафедр подібного типу в СРСР.

Потужним поштовхом для налагодження міжнародної співпраці стало святкування 100-річчя з дня народження А. С. Макаренка, коли особливо очевидним стає усвідомлення необхідності об'єднання міжнародного макаренкознавства та залишається відкритим питання щодо ініціаторів цього процесу. За свідченням професора В. Моргуна, саме в плані заходів щодо святкування ювілею видатного педагога, підготовленому І. Зязюном разом із ним та ученими Полтавського педінституту – В. Лобурцем і В. Пащенком, уперше була зафіксована ідея створення ММА. Головним елементом зазначеного плану була організація при Полтавському педінституті Науково-дослідної лабораторії А. С. Макаренка (1985), у завдання якої входила розробка наукової біографії А. С. Макаренка, визначення теоретичного і практичного значення його педагогічної системи в програмі «Учитель», виявлення основних напрямів розвитку і

застосування ідей А. С. Макаренка щодо підвищення якості навчально-виховного процесу, надання допомоги в дослідно-експериментальній роботі школам Полтавщини, здійснення аналізу закордонного досвіду використання теоретичної спадщини А. С. Макаренка (Кривонос, 1985). Хоча в установчих документах лабораторії формально не зазначалося завдання сприяння об'єднанню світового макаренкознавства, але на її працівників І. Зязюн поклав величезну підготовчу роботу щодо її вирішення.

За декілька років проект ММА обговорювався на поважному та представницькому науковому форумі – VI міжнародному макаренківському симпозіумі «Сучасний стан і перспективи макаренкознавства», що проводився 28 квітня – 2 травня 1989 року лабораторією «Makarenko-Referat» у замку Раушхольцхаузен під Марбургом (ФРН) та вдруге після оломоуцької конференції 1988 року зібрав разом колишніх непримиренних опонентів – учених із СРСР та Західної Німеччини. Тоді більшість учених не лише позитивно сприйняла ідею об'єднання світового макаренкознавства, але й схвалила утворення підготовчого комітету ММА. Провести ж установчу конференцію асоціації було вирішено в Полтаві як місті, нерозривно пов'язаному з іменем А. С. Макаренка. Загалом цю масштабну ініціативу підтримали дослідники і педагоги-практики з Азербайджану, Болгарії, Данії, Канади, Китаю, Молдови, Німеччини, Польщі, Росії, США, Угорщини, України, Фінляндії, Франції, Чехословаччини (Крамущенко, 2002, с. 93).

Паралельно з підготовкою до заснування ММА відбувалася робота над створенням Радянської макаренківської асоціації. Проекти статутів обох асоціацій було доручено розробити В. Моргуну – тоді ще доценту Полтавського педінституту. Основне листування, зустрічі та іншу організаційну роботу щодо створення міжнародної асоціації упродовж декількох років наполегливо проводила полтавська лабораторія А. С. Макаренка. 20–21 листопада 1990 року в педагогічному інституті відбулося розширене засідання оргкомітету з підготовки установчої

конференції ММА, у якому взяли участь відомі макаренкознавці з СРСР, Китаю, Німеччини, Польщі та Чехословаччини.

Міжнародна макаренківська асоціація була створена на установчій конференції в Полтавському державному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка, що тривала з 23 по 28 вересня 1991 року: ухвалено статут ММА та її керівні органи, її науково-організаційним центром визнано Полтавський педінститут (Устав Международной макаренковской коференции, 1991). Асоціація тоді об'єднала як відомі наукові центри (марбурзька лабораторія «Макаренко-Referat», Науково-дослідна лабораторія А. С. Макаренка Полтавського педінституту), окремі національні групи макаренкознавців (Угорська асоціація Макаренка, польські, українські, російські учені-макаренкознавці), так і багато окремих дослідників. Спільним для вчених стало безумовне визнання А. Макаренка як видатного педагога, який вплинув на світову педагогіку ХХ століття. У зверненні до міжнародної педагогічної громадськості зазначалося, що значущість досвіду Макаренка виходить за рамки діяльності виховних закладів, якими він керував (Крамущенко, 1998, с. 198).

Згідно зі Статутом ММА, її вищим органом є Загальні збори представників дійсних членів асоціації; виконавчим органом ММА є Правління, до складу якого входять представники країн-учасниць асоціації. Перший склад Правління ММА був обраний 26 вересня: голова (президент) – дійсний член АПН України М. Ярмаченко, заступники голови (віце-президенти) – М. Библюк (Польща), В. Лобурець (Україна), А. Фролов (Росія), Г. Хілліг (Німеччина). Членами Правління стали: Х. Расмуссен (Данія), Г. Кубраков (Казахстан), У Ши-ін (Китай), А. Холодюк (Молдова), З. Вайтц, Е. Гюнтер-Шелльхаймер, В. Ліндер (Німеччина), Л. Гордін, С. Невська, В. Опаліхін, І. Яценко (Росія), Р. Едвардс (США), А. Петрікаш (Угорщина), М. Гетманець, І. Зязюн, В. Моргун, Б. Наумов, М. Окса (Україна), Б. Клайдінст (Франція), Л. Пеха (Чехословаччина). У подальшому президентами ММА обиралися: І. Зязюн (1995–1998, Україна), Г. Хілліг (1998–2002, Німеччина), Т. Корабльова (2002–2014, Росія). Відповідальними секретарями асоціації працювали викладачі Полтавського

педуніверситету – Л. Крамущенко (1991–2002) та автор цього матеріалу (2002–2014). До нинішнього складу Правління входять 23 особи: два почесні віце-президенти (А. Фролов, Г. Хілліг) та по 7 представників України, Росії і далекого зарубіжжя.

Діюче з 2014 по 2018 роки Правління ММА має такий склад: президент – Нікола Сичіліано де Куміс (Італія); почесні віце-президенти – Г. Хілліг (Німеччина), А. Фролов (Росія); віце-президенти – А. Баньято (Італія), Т. Корабльова (Росія), М. Степаненко (Україна), М. Богуславський (Росія), Е. Меттіні (Італія), А. Ткаченко (Україна); члени Правління – О. Абарінов, І. Гавриленко, М. Гриньова, В. Моргун, Л. Науменко (Україна), Д. Григорьев, О. Ілалтдінова, В. Морозов, С. Невська, О. Федосов (Росія), С. Веджетті, М. Боргезе, К. Челла (Італія), Е. Гюнтер-Шелльхаймер (Німеччина). Сьогодні колективними членами ММА є Українська асоціація Антона Макаренка, Італійська та Російська макаренківські асоціації.

Згідно зі Статутом цілі ММА згруповані за двома умовними блоками. Перший спрямовує діяльність учених на якомога глибоке вивчення життя, діяльності та творчої спадщини А. Макаренка, що передбачає підготовку повного академічного видання праць педагога як основи для подальшого їх видання різними мовами, підготовку хроніки життя і творчості Макаренка, а також його наукової біографії.

Другий блок цілей асоціації спрямовано на освоєння і розробку макаренківської спадщини в сучасних умовах. Здійснення цього має відбуватися через пропаганду ідей Макаренка, вивчення і розповсюдження його досвіду в різних сферах життя, а також всіяке сприяння освоєнню цього досвіду. Разом із тим, Статут націлює членів асоціації на вивчення, пропаганду і поширення досвіду послідовників А. Макаренка, результатів макаренкознавства у країнах-учасниках, розробку актуальних теоретичних і практичних проблем освіти і виховання. Поряд із цим Статут затверджує і низку принципів діяльності ММА: різноманіття підходів до дослідження і розвитку спадщини Макаренка, співдружність різних галузей і

напрямів соціально-гуманітарного знання, історизм і тісний зв'язок із сучасністю.

Уже перші роки діяльності ММА, безпосереднім і активним учасником і куратором якої весь час був І. Зязюн, позначилися інтенсифікацією обміну науковою інформацією, збільшенням кількості контактів між ученими, актуалізацією проблем об'єктивації спадщини А. Макаренка (Крамущенко, 1998, с. 198). Аналіз результатів роботи асоційованих учених дали змогу Івану Андрійовичу зробити важливі узагальнення. У 1998 році в часопису «Педагогіка і психологія» він представив загальний огляд тенденцій міжнародного макаренкознавства (Зязюн, 1998, с. 236–237): 1) визнання А. Макаренка як видатного педагога ХХ століття, чия діяльність і педагогічні погляди виходять за межі 20–30-х років минулого століття та значно вплинули на становлення й розвиток виховних систем у різних країнах; 2) розширення масштабів освоєння спадщини А. Макаренка в часі та просторі завдяки дослідженням його аксіологічних, філософсько-соціологічних, психологічних аспектів; 3) активізація уваги вчених до дослідження внеску Макаренка в розвиток теоретико-методологічних основ педагогіки; 4) сприйняття досвіду Макаренка не лише як історичної цінності, універсальної системи виховання, а й як інструмента вивчення, розуміння нормопричин багатьох проблем сучасного виховання молоді, джерела створення сучасної ефективної системи соціального виховання, яка відповідала б актуальним потребам нашого часу.

Найважливішою формою консолідації вчених асоціація вважає наукові форуми різного рівня представництва. Під егідою ММА проведено низку міжнародних макаренківських конференцій і семінарів, до організації та роботи багатьох із яких долучився І. Зязюн: Полтава (1998, 2002, 2008, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017), Нижній Новгород (1992, 2013), Москва (1993, 1994, 2003, 2008), Волгоград (1996), Варшава (1997), Франкфурт-на-Майні (1998), Будапешт-Фот (1998), Мелітополь (2003), Суми (2013) тощо. З 2003 в Росії триває щорічний Міжнародний конкурс шкіл-господарств імені А. С. Макаренка і Макаренківські читання.

Крім того, членами асоціації реалізовані декілька видавничих проєктів: серія «Opuscula Makarenkiana» (1991, 1993–1998, 2000–2003, Марбург), «Makarenko in Ost und West» (1992, 1993, Марбург), «Макаренко на Востоке и Западе» (1994, Нижній Новгород), «Неизвестный Макаренко» (1993, 1994, 1998, 1999, 2009, Москва), «Макаренко А. С. Школа жизни, труда, воспитания. Учебная книга по истории, теории и практике воспитания» (2007–2011, 2013–2015, Нижній Новгород), «Макаренко. Альманах» (2008–2012, Москва) тощо.

Поряд із цим суттєвим доповненням світової макаренкіани стали два ґрунтовних вітчизняних видання. І. Зязюн, реалізуючи одне з головних завдань ММА – створення наукової біографії А. Макаренка – ініціював масштабний науково-дослідний проєкт із пошуку, вивчення і публікації архівних матеріалів про керовану видатним педагогом колонію, який здійснили полтавські дослідники: О. Єрмак, Л. Крамущенко, І. Кривонос, Н. Тарасевич та автор цієї статті. Результатом даної роботи стала двотомна монографія «Полтавська трудова колонія ім. М. Горького в документах і матеріалах» (Єрмак, Крамущенко, Тарасевич, & Ткаченко, 2002). В архівній частині видання було представлено 135 документів, 80 із яких опубліковано вперше, окрім того, 15 матеріалів, що раніше видавалися в скороченому або спотвореному вигляді, подано максимально автентично. Особливо великий дослідницький інтерес становлять 42 авторські тексти самого А. Макаренка.

2009 року вказаний видавничий проєкт отримав своє логічне продовження. Не припиняючи роботу над пошуком і публікацією архівної спадщини А. Макаренка, група полтавських учених, скоординована академіком І. Зязюном, підготувала нову збірку матеріалів про Горьківську колонію, висвітливши тепер уже харківський етап її діяльності (Кривонос, Тарасевич, Ткаченко, 2008). Архівний розділ книги містить 129 документів і матеріалів преси, серед яких 94 публікуються вперше, 20 уперше представлені автентично, 9 з опублікованих документів безпосередньо належать перу А. Макаренка.

Зберігаючи закладену свого часу академіком І. Зязюном організаційну цілісність, сьогодні діяльність ММА відбувається за такими головними напрямками, як координація і організація наукових зустрічей, обговорення дослідницької проблематики, презентація макаренкознавчих видавничих проєктів, обмін інформацією і літературою, підтримка і консультування відповідних Інтернет-ресурсів, ініціювання й проведення громадсько-педагогічних акцій і меморіальних заходів тощо.

Висновки. Отже, об'єктивну історію інтеграції світового макаренкознавства неможливо уявити без ініціатив і визначальної організаторської ролі Івана Андрійовича Зязюна; водночас і дослідження творчої біографії цього видатного представника української освіти має обов'язково включати надзвичайно цікаву та ще мало вивчену главу про заснування Міжнародної макаренківської асоціації. Маловідомими все ще залишаються особисті творчі контакти І. Зязюна з провідними представниками «макаренківського» сегменту світової історико-педагогічної науки, його стосунки з державними та академічними інституціями, характер і зміст яких виступав чинником налагодження наукового діалогу із Заходом в останні роки існування Радянського Союзу.

Список літератури

- Єрмак, О. П., Крамушенко, Л. В., Тарасевич, Н. М., & Ткаченко, А. В. (2002). *Полтавська трудова колонія ім. М. Горького в документах і матеріалах (1920–1926 рр.)*. Зязюн, І. А. (Ред.). (Ч. 1, 2). Полтава.
- Зязюн, І. А., (1998). Міжнародна Макаренківська асоціація: проблеми і досягнення. *Педагогіка і психологія*, 1 (18), с. 235–238.
- Крамушенко, Л. В. (1998). Міжнародна макаренківська асоціація. Пашенко, В. О. (Ред.) *Історична пам'ять. Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка* (Вип. 2, с. 195-200). Полтава.
- Крамушенко, Л. В. (2002). Десятилетие Международной ассоциации Антона Макаренко: путь к диалогу. *А. С. Макаренко и мировая педагогика, Материалы международного семинара* (с. 93-95). Полтава: Педагогический университет.
- Кривонос, И. Ф. (1985). *К 100-летию со дня рождения А. С. Макаренко: План мероприятий*. Полтава.
- Кривонос, И. Ф., Тарасевич, Н. М., Ткаченко А. В. (2008). *Антон Макаренко: Харьковская трудовая колония им. М. Горького (в документах и материалах 1926–1928 рр.)*. Зязюн, І. А. (Ред.). Київ: Педагогічна думка.

- Кумарин, В. В. (1973). Фальсификаторы. Как в Марбурге создают «новый образ» А. С. Макаренко. *Учительская газета* (23.09.1973).
- Устав Международной макаренковской ассоциации*, (1991). Принят на Учредительной конференции в Полтаве (23–28 сентября). Полтава.
- Хиллиг, Г., Виль, И. (1993). *25 лет лаборатории «Макаренко-реферат» Научно-исследовательского центра сравнительной педагогики Марбургского университета 1968–1993*. Хиллиг, Г., Виль, И. (Ред.). Марбург.

Andriy Tkachenko

IN THE ORIGINS OF THE ASSOCIATE MAKARENKO STUDIES

The name of THE academician I. Ziaziun is inextricably linked with all major events of the last decades in the field of Makarenko studies, among which the most important is the creation of the International Makarenko Association, an international association of scholars, which brings together individuals and organizations interested in the study, propaganda and creative introduction of the pedagogical heritage of A. S. Makarenko. Having taken up the position of the rector of Poltava V. G. Korolenko State Pedagogical Institute (1975), I. A. Ziaziun deeply realized the integrity of the world process of Makarenko studies, the urgent need to combine international studies. For the first time, the idea of creating International Makarenko Association was fixed in the celebration of the 100th anniversary of Makarenko, whose training was led by I. Ziaziun. International Makarenko Association project was discussed at the 6th International Makarenko Symposium, supported by researchers from 15 countries. International Makarenko Association was created at a conference in Poltava Pedagogical Institute on September 23-28, 1991 – the charter and governing bodies were approved, Poltava Pedagogical Institute was recognized as the association's scientific and organizational center. Presidents of International Makarenko Association were elected: M. Yarmachenko, I. Ziaziun, G. Khillig, T. Korablova, N. S. de Kumis. The objectives of International Makarenko Association are: studying the life, activities and creative heritage of A. S. Makarenko, mastering and developing his legacy in modern conditions, studying, propagating and disseminating the experience of Makarenko followers. While maintaining the organizational integrity of the Academic Ziaziun, today the activities of International Makarenko Association include the following: coordination and organization of scientific meetings, discussion of research issues, presentation of Makarenko studies publishing projects, exchange of information and literature, support and consultation of the relevant Internet resources, initiation and conduct of public-pedagogical actions and memorial events, etc.

Keywords: *A. S. Makarenko, Makarenko studies, I. A. Ziaziun, International Makarenko Association, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.*

References

- Yermak, O. P., Kramushchenko, L. V., Tarasevych, N. M., & Tkachenko, A. V. (2002). *Poltavska trudova koloniia im. M. Horkoho v dokumentakh i materialakh (1920–1926)* [Poltava M. Gorky labor colony in documents and materials (1920–1926)]. Ziaziun, I. A. (Ed.). (Ch. 1, 2). Poltava.

- Ziaziun, I. A. (1998). Mizhnarodna Makarenkivska asotsiatsiia: problemy i dosiahnennia [International Makarenko Association: Problems and Achievements]. Pedahohika i psykhohohiia, 1 (18), 235–238.
- Kramushchenko, L. V. (1998). Mizhnarodna makarenkivska asotsiatsiia [International Makarenko Association]. Pashchenko, V. O. (Ed.) Istorychna pamiat. Poltava V. H. Korolenko State Pedagogical University, 2, 195–200.
- Kramushchenko, L. V. (2002). Desyatiletie Mezhdunarodnoy assotsiatsii Antona Makarenko: put k dialogu [Decade of the International Makarenko Association: the way to dialogue]. A. S. Makarenko i mirovaya pedagogika. Materialy mezhdunarodnogo seminaru (pp. 93-95). Poltava: Poltava V. H. Korolenko State Pedagogical University
- Krivosos, I. F. (1985). K 100-letiyu so dnya rozhdeniya A. S. Makarenko: Plan meropriyatiy [To the 100th anniversary of the birth of Anton Makarenko: Plan of events]. Poltava.
- Kryvonos, I. F., Tarasevych, N. M., Tkachenko, A. V. (2008). Anton Makarenko: Kharkivska trudova koloniia im. M. Horkoho (v dokumentakh i materialakh 1926–1928 rr.) [Anton Makarenko: Kharkiv M. Gorky Labor Colony (in documents and materials of 1926-1928)]. Ziaziun, I. A. (Ed.). Kyiv: Pedahohichna dumka.
- Kumarin, V. V. (1973). Falsifikatory. Kak v Marburge sozdayut «novyy obraz» A. S. Makarenko [Falsifiers. As in Marburg create a «new image» of A. S. Makarenko]. Uchitelskaya gazeta (23.09.1973).
- Ustav Mezhdunarodnoy makarenkovskoy assotsiatsii [Charter of the International Makarenko Association] (1991). Prinyat na Uchreditelnoy konferentsii v Poltave (23–28 sentyabrya). Poltava.
- Khillig, G., Vil, I. (1993). 25 let laboratorii «Makarenko-referat» Nauchno-issledovatel'skogo tsentra sravnitel'noy pedagogiki Marburgskogo universiteta 1968–1993 [25 years of the laboratory «Makarenko-referat» of the Research Center for Comparative Pedagogy of the Marburg University 1968-1993]. Khillig, G., Vil, I. (Eds.). Marburg.

Одержано 21.10.2017 р.

ПЕДАГОГІЧНА ЕСТЕТИКА ТА ЕТИКА

УДК 37.011.3-051(477)(092)

*Віктор Андрущенко,
м. Київ*

ІДЕЯ ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ АКАДЕМІКА ІВАНА ЗЯЗЮНА

У статті аналізується значення педагогічної спадщини Івана Зязюна для формування особистості вчителя ХХІ століття. Погляди вченого на академічний вигляд вчителя, його професійні якості, їх формування в педагогічному університеті тощо визначаються автором цілком суголосними новим підходам, які започатковані Законом України «Про освіту» (2017 р.) та Проектом «Нова українська школа».

Ключові слова: освіта, культура, учитель, виховання.

Постановка проблеми. Велике бачиться на відстані – вчить народна мудрість. І це справді так. Чим далі віддаляється від нас час, коли у вічність відійшов наш шановний учитель і друг, академік Іван Зязюн, тим більш рельєфно ми розуміємо сутність тієї спадщини, яку він залишив людству. Продовжуючи пошуки видатних українських педагогів, зокрема К. Ушинського, М. Пирогова, А. Макаренка та В. Сухомлинського, вчений започаткував творення моделі «педагогіки добра», концепції педагогічної майстерності, радості в системі педагогічної діяльності, суб'єкт-суб'єктних академічних практик, любові до дитини як особистості, етико-естетичний концепт краси педагогічної дії, педагогічної освіти дорослих, професійне становлення педагога, багато інших наративів, які сьогодні набувають ще більш високої актуальності, ніж тоді, коли були створені вченим.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних сюжетів педагогічної спадщини Івана Зязюна є ідея вчителя. Обґрунтуванню цієї ідеї вчений віддавав практично весь свій час і розум. Освіта, на його думку, розпочинається з учителя –

першої й найголовнішої людини, яка зустрічає дитину на порозі школи як представник суспільства. Ким він стане для неї? Вихователем-наставником, порадиником, який організує освоєння системи знань, формування світогляду, виховання практичних навичок, умінь й тим самим забезпечить органічне входження в дорослий світ чи байдужим і бездушним посередником між дитиною і суспільством, деспотом, який щоденно знущається з особистості, яка зростає? Це проблема. Глибока, історична, соціальна. Бажання кожного з нас віддати власну дитину в руки гарного вчителя наштовхується на суперечливе ставлення суспільства до особистості цього вчителя, негаразди якого змушують останнього покидати школу або ж виконувати свої функції надто формально.

Ми звикли до думки, що вчитель – це мислитель, мудра і шанована людина, громадський діяч, який здійснює навчальну і виховну роботу, допомагає дітям знайти свій шлях у житті. Хоча часто забуваємо, що такого вчителя треба готувати, навчати, виховувати в педагогічному закладі, відібравши з десятка чи сотні претендентів одного з тих, кому в душі від народження (від Бога?) закладена здатність і покликання до цієї святої професії.

«Medium non deserit ungulam; Caeli Phoebus iter radius tamen omnia lustrat» (Сонце ніколи не відхиляється від свого шляху. Але своїм промінням воно освітлює все). Це про вчителя. Учитель, як Сонце, ніколи не зрадить власному покликанню. Своїм подихом – істини добра і справедливості – він освітлює шлях усім, хто йде поруч, має можливість почути його вагомі слова, перейняти практику.

Учитель – одна з найдавніших і найшанованіших професій світу. В Єгипті, Вавилоні та державах Стародавнього Сходу учителями були жерці, служителі культу. У Стародавній Греції учителями призначались вільнонаймані громадяни, які зарекомендували себе високими знаннями, риторикою, поміркованим способом життя. В Римській імперії учителем був державний чиновник, який призначався указом імператора. В середні віки обов'язки вчителя виконували священники, монахи, пізніше в містах – наймані особи. Нові часи утверджували нові звичаї. Професія учителя ставала все більш масовою, доступною. У

низці випадків вона підпорядковувалась завданням формування лояльного до влади громадянина; в інших – навчання біблейському способу життя та поведінки; нерідко – жертвності заради загальної справи, досягнення тих чи інших загальних пріоритетів. Тоталітарні суспільства вимагали від учителя виконання ідеологічних та пропагандистських функцій.

І все ж, за деяким винятком, обумовленим історичними обставинами, економічними, політичними чи соціокультурними особливостями існування учителя, у всі часи й у всіх народів учитель здійснював глобальну гуманітарну місію – передавав учням суспільно вивірені знання, досвід, формував світогляд, цінності, переконання, готував їх до самостійного життя та праці. Враховуючи всесвітньо визначені роль і статус учителя в житті суспільства, Іван Зязюн обґрунтовував ідею учителя, яка в наш час утвердилась як провідна, гармонізуюча й об'єднувальна в демократично розвинених суспільствах і до якої наближаються країни, що стали на шлях демократичних перетворень. В українській системі освіти вона, на жаль, ще не має свого належного суспільного визнання.

В істинному розумінні вчитель є не просто людиною з необхідною фаховою підготовкою, завдяки якій він здійснює навчальну і виховну роботу з учнями; це людина, для якої спілкування з дітьми, навчально-виховна діяльність є внутрішнім покликанням, справою життя, історичною долею. Г. Сковорода називав таку діяльність «сродною працею», яку кожна людина має відшукати, освоїти й реалізувати.

Людина, яка претендує бути вчителем, повинна володіти рядом особливих якостей – інтелектуальних, моральних, психологічних і т. ін., які вирізняють її в суцільному загалі особистостей, піднімають над обставинами, дозволяють спілкуватись з учнями не лише на матеріалі науково вивіреного знання чи повсякденного досвіду, але й з позицій ідеалу. Навчаючи і виховуючи дітей, така людина розгортає горизонти сущого, змальовує перспективу, збуджує й формує мрію, утверджує її у якості доленосної зірки. Водночас учитель є людиною, для якої «все людське» є такою ж потребою, як і для інших. Як і кожна людина, вчитель прагне мати належне житло, вибудувати свій

дім, виростити й виховати власних дітей, забезпечити сімейний добробут, мати товаришів, спілкуватись із друзями, тобто, жити таким же життям як і всі, виконуючи разом із тим свою високу просвітительську місію.

Дехто в суспільстві (здебільшого представники влади, рідше – деякі батьки) намагається вибудувати своє ставлення до вчителя лише зважаючи на його професійну функцію і сутність, мовляв, «вчитель має навчати і виховувати» і не більше. При цьому вони забувають про те, що вчитель є людиною і особистістю, індивідом і індивідуальністю, має власні потреби та інтереси, має жити нормальним життям в людському середовищі. І якщо суспільство (чи локальна громада) поставиться до цих речей зневажливо, то про ефективність вчителювання, навчання і виховання підростаючих поколінь не може бути й мови. Як підкреслював Іван Зязюн, педагогічний процес потребує створення і постійного відтворення належних умов, найголовнішою серед яких є ставлення до вчителя з боку суспільства загалом, батьківської громадськості і учнів, зокрема. Без створення таких умов він перетворюється на формальність, школа стає нудною справою, а вчитель рано чи пізно полишає свою роботу.

В українській національній культурній традиції учитель вважався чи не основною постаттю (поряд із представником духовенства) в селі, мікрорайоні, маленькому містечку. Його поважали і боялися, до нього йшли за порадою, запрошували на сімейні урочистості й, віддаючи дитину до школи, наставляли «слухатись вчителя, як рідного батька». Освіта вважалась найбільш престижною справою. На жаль, у період царизму, існування українських земель під владою інших держав, а особливо в радянські часи, ставлення до вчителя змінилось далеко не в кращу сторону. Царизм та представники владних структур інших держав, що домінували над тими чи іншими регіонами України, намагались принизити українського вчителя, зменшити його вплив на учнів, а нерідко – просто вилучити його з навчально-виховного процесу. Вони насаджували власну, якщо не зовсім ворожу, то у всякому разі – чужу українському народові ідеологію і культуру. Викладання українською заборонялось. Вивчення української мови та культури переслідувалось. Український учитель, який намагався

донести до учня українське слово, культуру, світосприйняття карався, підлягав жорстоким репресіям.

Особливе ставлення до вчителя, лукаве і водночас вимогливе, продемонструвала радянська влада. Слідуючи вказівкам В. Леніна про вчительську справу як найважливішу для духовного і культурного зростання народу і особистості, вона на словах піднімала вчителя, на ділі ж – вижимала з нього останні соки, змушувала лукавити й наперекір власним переконанням пропагувати як єдино вірну й справедливу комуністичну ідеологію.

Лукавство в школі є найбільш тяжким злочином перед дитиною. Щоправда, у ті, не такі вже й далекі часи, лукавили не всі й неоднаковою мірою. Багато хто з тогочасних учителів щиро вірили в комуністичні ідеали і мораль, які до того ж мали досить потужний гуманістичний, загальнолюдський потенціал. Вони навчали і виховували, пропагували й формували, не відаючи про те, що зрощують ілюзійні цінності, формують ілюзійну особистість, які з часом будуть відторгнуті історією. Позитивною у цій праці була лише та наукова складова, яку вчителі передавали дітям, і та щирість, людяність і любов до дитини, з якою вони заходили до класу. Навряд чи ми маємо право звинувачувати їх у лукавстві. Як говорили древні, такі тоді були часи і такі звичаї. До речі, означена епоха царизму подарувала світові видатних українських педагогів, теоретиків і практиків вчительської справи світового рівня – М. Пирогова і К. Ушинського; радянська епоха – А. Макаренка і В. Сухомлинського. Таїнством залишається не лише їх геніальна спадщина, яку вивчають сьогодні у всьому цивілізованому світі, але й те, як вони могли створити подібне в контексті і наперекір епосі, в якій жили, переживаючи її грандіозні злети і не менш грандіозні падіння.

Була в ті часи й інша когорта вчителів, тих, хто мав сумнів щодо справедливості життєвих устоїв, що вибудовувались радянською владою, але з дійсністю загалом погоджувались. Таких учителів не можна назвати іншим словом, як пристосуванці. Їх роль в історії розвитку освіти, культури і просвітництва суперечлива. Вони погоджувались із рішеннями партії й уряду, коливались разом із ними в оцінці історії, сьогодення та перспектив розвитку, засуджували «ворогів народу», співали

патріотичні пісні, навчали і виховували дітей у контексті директив, спущених зверху. Пристосовництво заповняло школу. В життя йшло покоління людей, якщо й не зневірених в ідеалах, то у всякому разі з умінням помовчувати з приводу їх змісту і спрямованості, з майстерністю приладнуватись до реалій тогочасної економіки і політики, культури і побуту.

І лише поодинокі вчителі-подвижники намагались розвіяти радянську міфологію, сформувати дух непокори, передати учневі українську ментальність і культуру, виховати загальнолюдські наукові, моральні, естетичні цінності. Таких учителів переслідували і карали, виганяли зі школи, таврували як ворогів народу. Більшість із них розділили участь в'язнів ГУЛАГів, інших репресивних установ радянської епохи.

У спадщину від колишнього СРСР незалежна Україна отримала вчителів, які в своїй більшості представляли всі охарактеризовані типи: ідеологічно лукаві продовжували лукавити; пристосуванці – пристосовуватись. І лише національно свідомі особистості, ті, хто готував незалежність власною діяльністю або ж майстерно сказаним словом, для кого українська справа була, є й залишається справою життя, долі і совісті, взяли за розбудову української освіти як національної справи, формування вчителя нового типу й нової ідеологічної спрямованості.

На жаль, перші роки незалежного розвитку України продемонстрували вкрай негативне ставлення до вчителя, до шкільної справи загалом. І хоча влада намагалась демонструвати своє «палке бажання» реформувати цю галузь, мабуть, саме вчитель став головною «розмінною монетою» негараздів, які впали на голови пересічних громадян такими процесами, як «роздержавлення» і «приватизація», «лібералізація цін» і вульгарна «демократизація» суспільства. Масове закриття закладів освіти, хронічна невивплата заробітної плати, безпідставне скорочення одних і введення інших навчальних предметів, відсутність необхідних засобів навчання, підручників і навчальних посібників, а головне – вкрай негативне, образливо вульгарне ставлення до вчителя як до людини меншої вартості, кинуло вчителя в процес заробітчанства, основним напрямом якого стала торгівля. Десятки, сотні, а може й тисячі вчителів

стали найманими продавцями чужого, як правило, низькоякісного товару, привезеного з Китаю, Туреччини, Польщі. Ринкова стихія полонила вчителя, деформувала світогляд і психологію. Після 2-3-х років, проведених учителем на ринку, про повернення до педагогічної професії не могло бути й мови.

Цей парадокс, на жаль, має місце і в Україні. Попри різноманітні урядові програми підтримки вчителя, перманентні підвищення заробітної плати, раціонально обґрунтованого, вивіреного у співвідношенні з тим внеском, який учитель робить у розвиток людського капіталу суспільства, алгоритму розв'язання не має. Ставлення до вчителя довгий час було залишковим. У суспільстві домінувала своєрідна формула лукавства: кожен, хто веде свою дитину до школи, підшукує «гарну школу» і «гарного вчителя», а коли питання постає про їх матеріальну підтримку, то переважна більшість віддає перевагу власній справі. Вчитель, як людина і особистість, в Україні належних умов для повної самореалізації ще не має.

Ситуація, що склалась у педагогічному просторі держави, далеко неоднозначна. З одного боку, школа нібито й працює, з іншого – суспільство вже не може закривати очі на ті проблеми, які її пронизують, а саме: фінансові негаразди, матеріальна незабезпеченість, кадровий голод... Суспільство має повернутись обличчям до школи і вчителя, а не відсторонювати їх на більш пізній час.

Головною серед цих проблем є проблема підготовки *нового вчителя*, який би міг відшукати відповіді на виклики епохи й реалізувати їх у щоденній навчально-виховній практиці. Виконання цього завдання цілком і повністю покладається на педагогічні університети. Якою ж має стати педагогічна освіта й університет у XXI столітті? Академік Іван Зязюн в одній зі своїх праць пише: «В основу освітньої системи має бути покладена генеральна ідея, яка врівноважуватиме конфліктні ситуації в ній самій і в суспільстві в цілому. Такою єдиною ідеєю є гуманістичний світогляд, який передбачає розвиток таких якостей особистості, як усвідомлення природи і людини в їхній єдності, відмова від авторитарного, міфологічного стилю мислення, терпимість, здатність до

компромів, поважливе ставлення до чужої думки, до інших культур, цінностей, вірувань» (Зязюн, 2002, с. 29).

Учитель традиційної підготовки і досвіду здійснити останнє не зможе. В основі його становлення та діяльності довгий час домінували моноідеологічні, тоталітарні цінності. Значна їх кількість до сих пір залишається прихильниками і провідниками репресивної педагогіки.

Молоді ж випускники педагогічних вишів до школи йти не поспішають. Школа не знає притоку свіжих сил, а тому «замулюється» повсякденністю. З неї пішли новаторство і творчість. Вона катастрофічно відстала від життя. Суспільство стомилось від повсякденних реальних і міфологемних зауважень та скарг «на школу і вчителя». Вчитель просто розгубився під натиском більшою мірою ірраціональних суспільних інновацій, які він не може досягнути.

Як пояснити учневі, чому майже щоденно ростуть ціни; чому лукавлять політики; чому колишні дебошири й розбійники стали поважними бізнесменами, а колишні відмінники (у кращому випадку) їх референтами чи секретарями; чому на підтримку депутатів виділяються значні кошти в той час, коли їх не вистачає на утримання сирітських будинків, армії; чому чиновники і їх діти уникають покарань за скоєні злочини... І ще надто багато «чому» залишається без відповіді не тільки з боку вчителя, але й від суспільства загалом. При залишковій свідомості, мізерній зарплаті, принизливому суспільному статусі, браку інформації, перманентної неуваги суспільства, держави і батьків учитель виявився загнаним у глухий кут. Де вже там щось передати дітям! Невтішна ситуація, що склалась, потребує радикальних змін: з одного боку, суспільних (статус учителя, оплата праці, забезпечення засобами навчання тощо), з іншого боку, практично-педагогічних, тобто до школи мають прийти нові покоління вчителів, підготовлених за новими програмами, підручниками, методиками і технологіями, покликаними до життя його новим поворотом – входженням у інформаційну епоху, глобальне суспільство знань.

Сьогодні ситуація змінюється на краще. Прийняття Верховною Радою нового Закону «Про освіту» (Верховна рада, 2017) та

затвердження Урядом концепції «Нової української школи» (2016), здається, переорієнтовує підходи до вчителя як із боку держави, так і з боку громадськості. Вчитель стає потрібним: йому підвищили зарплату, озброїли новими методиками та технологіями навчання, зорієнтували на новий зміст освіти. Мрії академіка Івана Зязюна про ставлення до вчителя, історичної місії вчителя, здається, збуваються.

Сьогодні багато і правильно говорять про вчителя, його якості, роль у навчанні та вихованні особистості. Привабливим виглядає обґрунтування вигляду нового вчителя Центром Інноваційної освіти «Про.Світ». На їх думку, **вчитель нового покоління** – це людина, яка розуміє та приймає відмінності учнів та їхніх потреб, вміє створити позитив у навчанні, толерантний, справедливий, розуміє свій внутрішній світ та приймає помилки (свої та інших). Вчитель – це лідер і менеджер. Це людина, яка бере відповідальність за успіх свого учня, добре працює в команді з іншими вчителями, є радником, другом і помічником для дітей, постійно вчиться та різнобічно розвивається, є носієм високих етичних стандартів (тобто навчає прикладом). Учитель має бути **звільнений від стереотипів, успішний**. Тобто Справжнім Учителем є та людина, яка уміє створити середовище для ефективного навчання та розкриття таланту дитини, знаходить цікавий матеріал для уроків, досліджує, любить свою роботу, успішно реалізовує себе через роботу, творчий, проактивний, звільнений від стереотипів, гнучкий (швидко реагує на зміни в зовнішньому середовищі). Вчитель – це людина, як володіє презентаційними навичками. Вчитель є мовно компетентним, тобто чітко та зрозуміло висловлюється; використовує різні методи та практики викладання матеріалу, новітні інформаційні технології в навчальному процесі; підтримує принцип спільної відповідальності – учитель + батьки; формує знання та навички, потрібні у сучасному світі. Вчитель навчає учнів лідерству та командній роботі, розвиває в них критичне мислення і навички вирішення проблем, дає право вибору та вчить брати відповідальність за свій вибір, а також своїм прикладом демонструє навички для досягнення успіху в XXI ст. (Вчитель нового покоління, 2018).

Висновки. Як підготувати такого вчителя? Як забезпечити великій армії вчителів старшого покоління належну перекваліфікацію? Яку роль в цьому мають відіграти педагогічні університети? Пошук відповідей знову й знов повертає нас до педагогічної спадщини академіка І. Зязюна. Вивчаючи її, залишу відповіді на них для більш детального розгляду.

Список літератури

- Верховна рада України. (2017). *Закон України про освіту*. Взято з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Вчитель нового покоління* (2018). Взято з <http://www.prosvitcenter.org/uk/vchytel-novoho-pokolinnya-yakuu-vin/>.
- Зязюн, І. А. (2002). Технологія освіти в контексті удосконалення професійного розвитку особистості. *Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні 1992 – 2002 рр.* (Ч. 2, с. 28–43). Харків: «ОВС».
- Нова українська школа (2016). Концептуальні засади реформування середньої школи. Концепція нової української школи (документ пройшов громадські обговорення і ухвалені рішенням колегії МОН 27/10/2016).

Viktor Andrushchenko

THE IDEA OF A TEACHER IN ACADEMICIAN IVAN ZIAZIUN'S PEDAGOGICAL HERITAGE

The significance of I. Ziazium's educational heritage for the formation of the personality of a teacher of the XXI century is analyzed in the article. It is emphasized that the idea of a teacher is one of the main subjects of his pedagogical heritage, which the scientist gave almost all his time. The notion «teacher», in accordance with I. Ziazium's ideas, has been defined. The role and personality of a teacher in world history from the ancient times to the modern period is revealed. The author focuses on the peculiarities of the attitude towards the teacher's profession in Ukraine and its national cultural traditions in different historical periods, in particular during the epoch of Tsarism and Soviet power, which, in spite of everything, were presented to the world by the world's leading teachers, world-class teachers and practitioners – N. Pirohov and K. Ushynskii, A. Makarenko and V. Sukhomlynskii. The sacrament remains not only their ingenious heritage, which is being studied today in the whole civilized world, but also how they could create a similar in context and in spite of the era in which they lived, experiencing its grandiose ups and no less grandiose falls. The situation in the pedagogical space of modern Ukraine, the peculiarities and problems of preparing a new teacher, which could find answers to the challenges of the era and realize them in daily educational practice, is described. The characteristics of the teacher of a new generation, successful and liberated from stereotypes, linguistically competent, a researcher, an innovator, etc. are determined.

The views of I. Ziazium on the academic teacher's look, his professional qualities, their formation at the pedagogical university, etc. are determined by the author completely accordant to new approaches, which are initiated by the Law of Ukraine «On Education» (2017) and the Project «New Ukrainian School».

Keywords: education, culture, a teacher, upbringing.

References

- Verkhovna rada Ukrainy. (2017). Zakon Ukrainy pro osvitu. [Law on Education of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Vchytel novoho pokolinnia [Teacher of the New Generation]. (2018). Retrieved from <http://www.prosvitcenter.org/uk/vchytel-novoho-pokolinnya-yakyy-vin/>.
- Ziazun, I. A. (2002). Tekhnolohiia osvity v konteksti udoskonalennia profesiinoho rozvytku osobystosti. [Technology of education in the context of improving the professional development of the individual]. Development of pedagogical and psychological science in Ukraine 1992 – 2002 (Part 2, p. 28–43). Kharkiv: «OVS».
- Nova ukrainska shkola (2016). Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly. Kontseptsiia novoi ukrainskoi shkoly. [New Ukrainian School. Conceptual Principles of Reforming High School. The Concept of a New Ukrainian School]. (the document was public discussion and approved by the decision of the MES Board on 27/10/2016).

Одержано 15.02.2018 р.

УДК 37:005.366.5 (І. А. Зязюн)

Олександр Лавріненко,
м. Київ

УЯВЛЕННЯ ПРО «ІДЕАЛЬНОГО ВЧИТЕЛЯ» В ЖИТТЄТВОРЧОСТІ АКАДЕМІКА І. А. ЗЯЗЮНА (1938–2014 рр.)

У статті розглянуто наукові підходи видатного українського педагога, філософа, організатора педагогічної освіти І. А. Зязюна (1938–2014 рр.) щодо сутності та змісту підготовки «ідеального вчителя», здійснено узагальнений аналіз наукового доробку вченого в царині авторських ідей становлення особистості майбутніх учителів у системі професійної підготовки, розвитку провідних загальнолюдських цінностей, гуманістичних принципів освіти і виховання, виокремлено творчі підходи до формування високого рівня здійснення педагогічної діяльності-дії – домінантного складника педагогічної майстерності.

Ключові слова: «ідеальний учитель», загальнолюдські цінності, гуманістична спрямованість особистості, педагогічна майстерність, педагогічна дія, авторська науково-філософська система І. А. Зязюна.

Постановка проблеми. У 2018 р. видатному українському педагогу, філософу, фундатору Національної академії педагогіч-

них наук України, першому Міністру народної освіти незалежної України Івану Андрійовичу Зязюну (1938–2014 рр.) виповнилося б 80 років. Особистість ученого, його життєвий і науковий поступ є унікальними, бо І. Зязюн став представником тієї плеяди вітчизняних діячів освіти, чиє ім'я золотими буквами навечно вписане в історію світової педагогічної науки. Усвідомлення спорідненості духу й родинної близькості з І. А. Зязюном (автор статті є його рідним племінником) накладає значний відбиток на вивчення, опанування, збереження й примноження спадщини ученого, який був наділений Божим даром – творити добро людям, здатністю по-філософськи осмислювати життя, оточувати себе такими ж творчими, небайдужими й самотніми особистостями, які допомагали йому йти по тернистому життєвому шляху.

Творячи й упроваджуючи в життя ідеали педагогіки добра, обстоюючи загальнолюдські морально-етичні цінності в спілкуванні з оточуючими, академік І. А. Зязюн переконував, що сучасний учитель зобов'язаний за професійною сутністю не лише володіти екзистенціально-особистісним світоглядом, але й бути готовим до ретельної світоглядної роботи з учнями. Погляди вченого на сутність «ідеального вчителя», на цінності, що мають стати запорукою професійно-педагогічної діяльності стали визначальними у його науковій і філософсько-педагогічній творчості. Працюючи над розробленням системи підготовки педагогів на посаді ректора Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, Міністра народної освіти, директора Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, філософ і педагог доводив, що ці якості не можуть виникати стихійно, навпаки, їх необхідно виробляти, розвивати спеціальними навчальними засобами в процесі предметної і професійної підготовки майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. «Ідеального вчителя», перш за все, на переконання І. А. Зязюна, слід добирати ще зі шкільної партії. Учений неодноразово наголошував: «Ми не можемо говорити про сформовані професійно-педагогічні позиції у вступників до педагогічних ВНЗ, у тому числі й світоглядні, як базисну основу педагогічної діяльності. Її становлення і розвиток здійснюються, на жаль, лише в навчальному процесі обраного

вузу. Випускається з уваги рання підготовка учнів до вибору педагогічної професії, починаючи з початкової школи» (Зязюн, Педагогічна дія вчителя). З перших років роботи на посаді ректора педагогічного інституту у школах м. Полтави, районних центрах Полтавської області, а пізніше – інших міст колишнього СРСР було введено факультатив «Юний педагог», мету якого визначено так: «володіти вчительськими навичками необхідно і батькові з матір'ю, й інженеру, агроному, лікареві. Нам треба навчити людей не тільки працювати з машинами, добре знати не лише технологію, а передусім людську душу і на цій основі включати незвідані творчі здібності в процес творення» (Кузьмінський, 2008, с. 163). Кращі викладачі, професори, доценти Інституту приїздили у найвіддаленіші від обласного центру міста і містечка, де при одній із шкіл, за підтримки міського чи районного відділу освіти працювали із учнями 8–10-х класів, які в майбутньому виявили бажання отримати професію вчителя. Така форма організації довузівської підготовки і добору талановитої молоді мала позитивні результати. Ректор І. Зязюн (2000) був глибоко переконаним у тому, що «... Шкільна реформа розпочинається з пошуку в загальнодержавному масштабі талановитих учителів. Причому психологи рекомендують робити це вже на ранніх етапах соціалізації особистості, можливо, з 4-го класу школи за спеціальними програмами. І на цей етап радять перенести конкурсну ситуацію, щоб головним інструментом добору стало покликання бути вчителем. Інакше не дотриматися заповіді мудрих: талановитий учитель повторюється у своїх учнях» (с. 116).

«Ідеальний учитель» – це перш за все особистість, яка має забезпечувати високий рівень комунікативної взаємодії, бо всі проблеми учіння і виховання пов'язані з неефективною комунікацією, в основі якої лежить недовір'я до творчої здатності особистості учня і неповаги до спонтанності його особистісно мотивованого пошуку інтересу і смислів. І. А. Зязюн звертає увагу на те, що комунікація – надзвичайно складний процес, який може бути зрозумілим як єдність п'яти основних типів спілкування: екзистенціальної комунікації (любов і дружба), трансцендентальної комунікації (співтворчість смислів), емоцій-

но-почуттєвої комунікації (емпатійний резонанс), інтелектуальної комунікації (взаєморефлексія) і поведінкової комунікації (імітаційна заразливість). Педагога-професіонала вчений ототожнював із артистом, який повинен уміло використовувати всі канали спілкування з учнями, не залишаючи без уваги жодного з аспектів живого, що завжди перебуває в саморозвиткові, процесу спілкування (Зязюн, Педагогічна дія вчителя).

У контексті реформування сучасної педагогічної освіти, вимог Нової української школи наукові підходи І. А. Зязюна щодо підготовки вчителя стають усе більше актуальними. Вчений, неодноразово спілкуючись із учителями-практиками в Центрах педагогічної майстерності, звертав увагу колег на той факт, що сучасна педагогіка узагальнено орієнтується на максимум – «розважаючи, навчати». Не репресивний, ненав'язливий характер передачі знань (не лише формальних, але й особливо ціннісних) незрівнянно ефективніший за менторські повчання. «Учень завжди повинен відчувати повагу до самого себе, його власна достойність завжди має оберігатися педагогом. Лише у цьому випадку інтерес до особистості педагога і до предмету, ним представленого, завжди буде стійким і високим. Самоповага забезпечує доступ учня до його власних психоенергетичних ресурсів, необхідних для напруженої і ефективної роботи психіки» (Зязюн, Ціннісна домінанта).

«Ідеальний учитель» – це перш за все майстер педагогічної і виховної справи. У науковому поступі І. А. Зязюна можна виділити провідні складники педагогічної майстерності, якими має володіти вчитель. По-перше, це професійно-педагогічні знання: сприймання, пам'ять, запам'ятовування; використання знань у типових ситуаціях; використання знань у новій ситуації; наповнення знаннєвої складової позитивними естетичними почуттями. По-друге, досвід здійснення професійно-педагогічної діяльності: емпіричне здійснення професійно-педагогічної дії; здійснення способів професійно-педагогічної дії за зразками; використання способів професійно-педагогічної дії в новій ситуації. По-третє, досвід творчої педагогічної дії: вироблення вмінь виявляти й формулювати проблеми; частково-пошукова педагогічна дія; пошукова дослідницька дія. По-четверте, одним

із найважливіших складників педагогічної майстерності І. А. Зязюн убачав досвід виявлення особистісних якостей і професійно-педагогічної спрямованості: формування внутрішньої моделі поведінки згідно з загальноприйнятими нормами моралі й педагогічної етики; творче відношення до педагогічної дії, сформованість педагогічного кредо; позитивні естетичні почуття прекрасного й піднесеного, якоюсь мірою комічного (в контексті не приниження людської гідності) у цілеспрямованні створення виховного середовища (Зязюн, Майстерність вчителя).

Ідеал учителя вчений розглядав як здатність на високому рівні володіти педагогічною дією. Мірилом своєрідної «ідеальності» вчителя І. А. Зязюн визначав власне індивідуальність його особистості, бо вона надає майстерності тієї своєрідності, яка стає «родзинкою» педагога-майстра. Ведучи мову про елементи педагогічної майстерності, вчений виокремив п'ять самостійних елементів:

- майстерність організатора колективної й індивідуальної дії;
- майстерність володіння педагогічною технікою;
- майстерність переконання;
- майстерність арт-терапевтичного впливу;
- майстерність передачі різновидів людського досвіду (інтелект, афект, воля та ін.) (Зязюн, Майстерність вчителя).

У фондах Меморіальної садиби-музею академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області зберігаються численні рукописи видатного педагога і вченого. Серед них увагу привертає рукопис відзиву офіційного опонента на дисертацію В. П. Титаренко, у якому філософ указує на необхідність формування досвіду майбутнього вчителя в педагогічних закладах освіти та відзначає: «У сучасних вищих педагогічних навчальних закладах особлива увага повинна звертатись на творчий розвиток майбутніх вчителів із формуванням їхнього особистісного досвіду педагогічної майстерності як системи раціональних, образних і раціонально-образних компетентностей. Суть педагогічної дії вчителя полягає в тому, щоб відкрити перед кожною дитиною перспективи її розвитку,

показати їй ті сфери, де вона може виявити себе, досягти найвагомішого успіху, черпати сили з цього джерела, щоб у цілому гармонія особистості ставала повноцінною, багатою, неповторною. Для кожного учня навчальний процес у школі – не лише засіб здобування знань, а й спонука власного розвитку і саморозвитку із знаходженням нового, цікавого, незвичного, з отриманням при цьому естетичного задоволення від почутого, побаченого й пережитого» (Зязюн, 2009, Відгук офіційного опонента).

Специфіка «Ідеального вчителя» як суб'єкта педагогічної дії, на переконання І. А. Зязюна, полягає в тому, що вчитель – основний інструмент педагогічного процесу. Його особистісні якості, досвід, зовнішність, манери, поведінка – все впливає на учня. Спільний характер педагогічної діяльності передбачає необхідність високого рівня підготовки вчителя і його постійного самовдосконалення. Для вченого пріоритетної важливості набувала саме педагогічна спрямованість особистості вчителя. Це, передусім, мотиваційна зумовленість дій, вчинків, усієї поведінки людини конкретними життєвими цілями, джерелами яких є потреби, суспільні вимоги до його особистості.

У виступі перед загалом учителів Житомирського обласного ліцею-інтернату для обдарованих дітей (квітень 2012 р.) І. А. Зязюн (2012) пильну увагу звертав на педагогічну спрямованість учителя-вихователя, що виявляється по-різному. Вона може бути орієнтованою на професійне самоствердження, на засоби педагогічного впливу, на учня, на учнівський колектив, на цілі педагогічної діяльності. Для вченого домінантною спрямованістю на досягнення основної мети педагогічної діяльності ставало створення умов для гармонійного розвитку особистості дитини (Зязюн, 2012, Стенограма виступу).

Філософ обстоював повсякчас тезу, що в ідеалі діяльність-дія педагога повинна бути завжди гуманістичною. Будучи великим гуманістом і сповідуючи гуманістичні принципи, І. А. Зязюн кожному людину сприймав позитивно й оцінював її найкращі якості, а також володів здатністю комплексно сприймати її особистість такою, якою вона є. Гуманне ставлення

до людей, спрямоване на укріплення віри людини в саму себе, її творчий розвиток і самовдосконалення стали невід'ємними.

«Ідеальний вчитель» має повсякчас бути гуманістом. «Гуманістична спрямованість особистості педагога передбачає наявність впливу на поведінку учня з метою його подальшої зміни. Усі дії педагога підпорядковані реальним інтересам особистості. Він організує таку діяльність, яка не лише просвіщає, навчає іншу людину, але й на певному рівні передбачає виникнення конфліктів і незгод з оточуючим світом і в самій людині. У цьому розумінні гуманістична спрямованість повністю відповідає основним задачам особистісно-орієнтованої педагогіки – сприяти людині у визначенні відношення до самої себе, інших людей, оточуючого світу й до своєї професійної діяльності», – зазначав учений (Зязюн, 2012, Стенограма виступу).

У численних філософсько-педагогічних працях проблему формування особистості вчителя І. А. Зязюн (2010) розглядав у нерозривному зв'язку з визначенням сутності людини, її творчої природи, її здатності створювати світ і саму себе згідно з мірою своїх цінностей. Найвищою цінністю для І. А. Зязюна стала загальнолюдська культура. Філософ переконував: «Соціально-ціннісні якості і норми поведінки набувають особистісного смислу і значущості лише тоді, коли дитина розуміє їх сутність, і, головне, коли вони пройшли етап естетизації (переживання; почуттів; освоєння як цінності, стійкої для особистості)» (с. 7-19).

Мірилом естетичного поступу, смислом людського буття для вченого залишалася українська народна пісня – вияв найвищої народної цінності – людяності, гармонії, душевної величі. І. А. Зязюн зовсім не володів нотною грамотою, проте відчував музику, спів набагато сильніше, ніж будь-який митець-професіонал.

Як неперевершений естет і теоретик педагогічної майстерності, І. А. Зязюн обстоював найактуальнішу цінність учительської професії – красу педагогічної дії. Вчений переконував у тому, що основою людського життя є почуття. Ці почуття має підтримувати інтелект. І в жодному разі не можна відмежовувати знання від почуттів, оскільки людина сприймає не все, що пропонується їй для сприймання й осмислення, а лише те,

що наповнене смыслом саме для неї. Ось чому вчителю, незалежно від спеціальності, слід насичувати позитивними почуттями оточення своїх учнів. Він не може розпочати заняття, якщо учні до цього позитивно не ставляться, не вважають його самого за авторитет, бо авторитет – це також надання учнями переваги вчителю в усіх діях, передусім, у педагогічних.

Філософ зумів довести: педагогічна дія – абсолютно таке ж мистецтво, як і будь-яке інше. Воно вимагає реалізації почуттів у художньому образі, як і будь-яке інше мистецтво. Тож володіти мистецтвом педагогічної дії – це означає володіти основним природним засобом, яким від початку обдарований учитель, тобто словом. Воно завжди наповнене почуттями: прекрасним – потворним, піднесеним – низьким, комічним – трагічним. Але у педагогічній діяльності, у педагогічній дії вчитель може використовувати лише позитивні почуття прекрасного й піднесеного (Зязюн, Ціннісна домінанта).

Висновки. Уявлення академіка І. А. Зязюна про «ідеального вчителя» стали визначальними його творчого й наукового доробку. Вчений все своє життя поклав на те, аби довести, що в учителя-майстра у процесі організації педагогічної дії-взаємодії учні стають співавторами соціально-культурної діяльності, яку творчо організує сам учитель. Співтворчість надає учасникам педагогічної дії право на свій темп, свій потенціал творчих можливостей і свій шлях його реалізації. Ідеал майстерності вчителя виявляється у спільній суб'єктній позиції і у творчій діяльності, сприяє розвитку здібності до самостійної дії і її мотивації, вміння оперувати опанованими способами здійснення дій від найпростішої до складної у змінних умовах, самостійно оцінювати результат творчості, виходити за межі конкретної ситуації, варіативно і творчо вирішувати нові завдання.

Учений був наділений Божим даром – творити добро людям, здатністю по-філософськи осмислювати життя, оточувати себе такими ж творчими, небайдужими й самобутніми особистостями, які допомагали йому йти по тернистому життєвому шляху, осяюючи освітній прогрес. Це, переважно, були однодумці І. А. Зязюна, серед яких залишилася значна когорта вдячних за науку та відданих ідеалам Педагогіки добра вчених, наукових

працівників, відомих постатей у царині професійної, шкільної, вищої педагогічної освіти. У сутність поняття «Педагогіка добра» вчений вкладав величний і неосяжний образ Учителя – майстра педагогічної і виховної справи. «Одна з основних соціокультурних функцій педагога – підтримка становлення людини як суб'єкта своєї життєдіяльності. Навчаючи дитину керувати собою, розуміти рішення, виконувати задумане, учитель формує в неї досвід бути особистістю, створює середовище з високими моральними цінностями, орієнтація на благо іншого за золотим правилом етики (стався до іншого так, як би ти хотів, щоб інший ставився до тебе) набуває для дитини особистісного смислу. Тут реалізується важливіший психологічний закон, згідно з яким ментальність може народжуватися лише іншою ментальністю», – відзначав І. А. Зязюн (2013, Виступ перед учителями).

Список літератури

- Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра : ідеали і реалії*. Київ: МАУП.
- Зязюн, І. А. (2009). Відгук офіційного опонента, доктора філософських наук, професора, дійсного члена АПН України Зязюна Івана Андрійовича на дисертацію Титаренко Валентини Петрівни «Теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів трудового навчання засобами українських народних промислів», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – «Теорія і методика трудового навчання». Рукопис із фондів Меморіального музею-садиби академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області.
- Зязюн, І. А. (2010). Криза цінностей – катастрофа суспільств і держав. *Освіта дорослих: теорія досвід, перспективи*, 2, 7-19.
- Зязюн, І. А. (2012, квітень). Стенограма виступу перед учителями та учнями Житомирського обласного ліцею-інтернату для обдарованих дітей Житомирської обласної ради. Із фондів Меморіального музею-садиби академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області.
- Зязюн, І. А. (2013, жовтень). Виступ перед учителями Центру педагогічної майстерності у Кременчуцькій гімназії № 5 імені Т. Г. Шевченка. Рукопис із фондів Меморіального музею-садиби академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області.
- Зязюн, І. А. Майстерність вчителя як система сукупних компетенцій і компетентностей у структурі його педагогічної діяльності й дії. Рукопис із фондів Меморіального музею-садиби академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області.
- Зязюн, І. А. Педагогічна дія вчителя – домінанта системи освіти. Рукопис із фондів Меморіального музею-садиби академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області.

Зязюн, І. А. Ціннісна домінанта світоглядної підготовки вчителя. Рукопис із фондів Меморіального музею-садиби академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області.

Кузьмінський, А. (2008). Іван Андрійович Зязюн – науковець, філософ-педагог, лицар добра, яскрава особистість. Н. Г. Ничкало та ін. (Ред.). *Філософія педагогічної майстерності* (с. 160–167). Київ, Вінниця: ДОВ «Вінниця».

Oleksandr Lavrinenko

THE IDEA OF AN «IDEAL TEACHER» IN THE LIFE AND CREATIVITY OF THE ACADEMICIAN I. A. ZIAZIUN (1938-2014)

The article deals with the scientific approaches of the outstanding Ukrainian educator, philosopher, organizer of pedagogical education I. A. Ziaziun (1938-2014) on the essence and content of the «ideal teacher» training; the academic work of the scientist in the domain of author's ideas about the formation of the future teachers personality in the system of professional training, the development of leading universal values, humanistic principles of education and upbringing have been analyzed. Creative approaches to the formation of a high level of pedagogical activity-action – a dominant component of pedagogical skills have been elaborated.

The scientific-theoretical approaches of I. A. Ziaziun to consideration the preparation specifics of an «ideal teacher» at pedagogical institutions of education, the formation of leading values, which should become a pledge of professional and pedagogical activities have been revealed.

I. A. Ziaziun's beliefs that an «ideal teacher» should be picked up from the school desk have been distinguished. «Ideal teacher» is first and foremost a person who provides a high level of communicative interaction, because all problems of learning and education are associated with ineffective communication, which is based on the lack of trust in the creative ability of the student's personality and disrespect for his personality spontaneity motivated search for interest and meanings. It has been determined that the specificity of the «Ideal Teacher» personality as a subject of pedagogical action, according to I. A. Ziaziun consists of his personal qualities, experience, appearance, manners, behavior.

It is proved that humanistic orientation of the teacher's personality influence on the student's behavior for the purpose of his subsequent change. Teacher's actions are subordinated to the real interests of the individual. In this sense, the humanist orientation fully corresponds to the main tasks of personality-oriented pedagogy – to help a person in determining the relation to himself, other people, the world around him and his professional activities.

As an unsurpassed aesthete and theorist of pedagogical skill, I. A. Ziaziun defended the most up-to-date value of teacher profession – the beauty of pedagogical action. The scientist convinced that the basis of human life is a feeling. Teachers, regardless of specialty, should be saturated with positive feelings of the environment of their students.

Keywords: *an «ideal teacher», universal values, humanistic orientation of a person, pedagogical skill, pedagogical action, I. A. Ziaziun's scientific and philosophical system*

References

- Ziaziun, I. A. (2000). Pedahohika dobra: idealy i realii. [Pedagogy of good: ideals and realities]. Kyiv: MAUP.
- Ziaziun, I. A. (2009). Vidhuk ofitsiinoho oponenta, doktora filosofskykh nauk, profesora, diisnoho chlena APN Ukrainy Ziaziuna Ivana Andriiovycha na dysertatsiiu Tytarenko Valentyny Petrivny «Teoriia i praktyka formuvannia estetichnoi kultury maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia zasobamy ukrainskykh narodnykh promysliv». [A review of the official opponent, doctor of philosophical sciences, professor, full member of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine Ziaziun Ivan Andriiovych for the thesis of Titarenko Valentina Petrivna «Theory and practice of forming the aesthetic culture of future teachers of labor education by means of Ukrainian folk crafts»] submitted to the defense for obtaining the degree of doctor of pedagogy from specialty 13.00.02 – «Theory and methodology of labor education». Manuscripts from the funds of the Memorial Museum-Estate of Academician I. A. Ziaziun with Pashkivka of the Nizhyn rayon, Chernihiv region.
- Ziaziun, I. A. (2010, zhovten). Kryza tsinnosti – katastrofa suspilstv i derzhav [Crisis of values – catastrophe of societies and states]. *Adult education: theory of experience, perspectives*, 2, 7-19.
- Ziaziun, I. A. (2012, kviten). Stenohrama vystupu pered uchyteliamy ta uchniamy Zhytomyrskoho oblasnoho litseiu-internatu dlia obdarovanykh ditei Zhytomyrskoi oblasnoi rady. [Transcript of speeches delivered to teachers and students of Zhytomyr regional boarding school for gifted children of Zhytomyr Oblast Council]. From the funds of the Memorial Museum of Manor, Academician I. A. Ziaziun with Pashkivka of the Nizhyn rayon, Chernihiv region.
- Ziaziun, I. A. (2013, zhovten). Vystup pered uchyteliamy Tsentru pedahohichnoi maisternosti u Kremenchuts'kii himnazii № 5 imeni T. H. Shevchenka. [Speech at the teachers of the Center for Pedagogical Excellence at the Kremenchug Gymnasium № 5 named after T. G. Shevchenko]. Manuscripts from the funds of the Memorial Museum-Estate of Academician I. A. Ziaziun with Pashkivka of the Nizhyn rayon, Chernihiv region.
- Ziaziun, I. A. Maisternist vchytelia yak systema sukupnykh kompetentsii i kompetentnosti u strukturi yoho pedahohichnoi diialnosti y dii. [Master's Skills as a System of Comprehensive Competences and Competencies in the Structure of His Pedagogical Activity and Actions]. Manuscripts from the funds of the Memorial Museum-Estate of Academician I. A. Ziaziun with Pashkivka of the Nizhyn rayon, Chernihiv region.
- Ziaziun, I. A. Pedahohichna diia vchytelia – dominantna systemy osvity. [Pedagogical action of the teacher – the dominant of the education system]. Manuscript from the funds of the Memorial Museum-Estate of Academician I. A. Ziaziun with Pashkivka of the Nizhyn rayon, Chernihiv region.
- Ziaziun, I. A. Tsinnisna dominantna svitohliadnoi pidhotovky vchytelia. [Valuable dominant teacher's philosophical preparation]. Manuscripts from the funds of the Memorial Museum-Estate of Academician I. A. Ziaziun with Pashkivka of the Nizhyn rayon, Chernihiv region.
- Kuzmin'skiy, A. (2008). Ivan Andriiovych Ziaziun – naukovec, filosof-pedahoh, lytsar dobra, yaskrava osobystist. [Ivan Andreevich Ziaziun – a scientist, philosopher and teacher, a knight of good, a bright person]. N. Nichkalo (Ed.) and others. *Philosophy of pedagogical skill*. Kyiv, Vinnytsya: «Vinnitsa».

Одержано 12.02.2018 р.

УДК 37.091.4

**Григорій Васянович,
Роман Великий**
м. Львів

МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА У ЖИТТЄВО-ФІЛОСОФСЬКИХ ВИМІРАХ АКАДЕМІКА ІВАНА ЗЯЗЮНА

У статті аналізується сутність і зміст морально-естетичної культури особистості педагога. Осмислення цієї проблеми ґрунтується на основі філософсько-педагогічних праць академіка І. Зязюна. Доводиться, що головною ідеєю вченого була ідея пізнання і самопізнання. Аналізуються основні складники структури морально-естетичної культури особистості педагога: свідомість, відносини і педагогічна дія. Визначається місце і роль морально-естетичної культури в навчально-виховній діяльності педагога. Обґрунтовується думка, згідно з якою особистість педагога є суб'єктом морально-естетичної культури, оскільки вона безпосередньо інтегрована в субординаційні й координаційні відносини різних рівнів. Автор доходить висновку про те, що за умов демократизації й гуманізації суспільства пріоритетне значення належить координаційним відносинам.

Ключові слова: морально-естетична культура педагога, особистість, учитель, учень, свобода, свідомість, відносини, педагогічна дія.

Постановка проблеми. Осмислюючи творчий спадок академіка Івана Зязюна доходиш висновку, що в його працях містяться головні секрети філософії освіти і психолого-педагогічної думки нашого часу, його чесноти та його вади. Роздуми, ідеї видатного вченого – це та в'язниця, із якої не хочеш виходити, і відчуваєш, що перебуваючи у вирі думок Івана Зязюна – відроджуєшся новим духом.

У годину 80-ліття Івана Андрійовича хочеться ще і ще раз звернутися до його непересічної постаті, щоб пильніше придивитися до його міркувань, рефлексій у царині морально-естетичної культури особистості педагога.

Сьогодні, коли живемо в надто скаламучений, збурений, здеморалізований час, коли форма життя змінилася більше, ніж

його зміст, саме питання морально-естетичної культури особистості педагога постає у повний зріст. Від розв'язання цього питання залежить не лише те, наскільки вдало ми впораємося із подоланням нахабства, дратівливості, жорстокості сьогодні, а й те, якою виявиться проєкція на майбутнє, наскільки людські стосунки наберуть людськості, гуманності, добра.

Метою статті є аналіз філософсько-педагогічних підходів та ідей академіка Івана Зязюна в руслі морально-естетичної культури особистості педагога.

Виклад основного матеріалу. Аналіз великої кількості наукових праць вченого, довготривале безпосереднє спілкування з Іваном Андрійовичем дає всі підстави говорити про те, що центральною ідеєю його була ідея пізнання. Вченому не стільки важливим було знати, що таке педагогічна реальність, діяльність, майстерність, морально-естетична культура педагога і т. ін., скільки те, чи можливим є пізнати їх, і як саме позитивно вплинути на їх розвиток, і тим самим забезпечити морально-естетичні потреби особистості, отже, й суспільства.

Для І. Зязюна особистість дитини – це велика таємниця, і він прагне розгадати цю таємницю, застосовуючи всі свої рефлексії: філософську, психолого-педагогічну, морально-естетичну тощо. Але не меншого пізнання потребує особистість сучасного вчителя, який безпосередньо працює з учнями, натомість роль і функції його кардинально змінились, розширились, а тому він має постійно самоудосконалюватися й зростати.

Як філософ, Іван Андрійович не раз послуговувався думкою Г. Гегеля, який наголошував, що будь-яке вдосконалення означає заперечення, водночас будь-яке заперечення є збереженням. Заперечуючи старі підходи в діяльності педагога, вчений доводив, що треба зберегти все позитивне, усе краще, що набуто попередниками: як теоретиками, так і практиками. З іншого боку, ніхто, як Іван Андрійович, так виразно, так однозначно не висловлювався із запереченням того застарілого, зашкарублого погляду, що учитель (інтелігент взагалі), не є продуктивною силою суспільства.

У відомій праці «Педагогіка добра» І. Зязюн (2001) пише: «... визначальна роль учителя в роки моєї юності для мене і моїх одноліток була настільки значущою і незамінною, що до цього часу я дотримуюсь переконання, що вчитель – основоположна сила соціального відтворення – культурного, економічного, політичного. Без нього унеможливаються соціальний поступ, будь-які досягнення держави і народу. Він є безпосередньою продуктивною силою. Це стверджує історія. Це засвідчує сучасне життя. Без цього неможливе осяжне майбутнє. Певно це загальнопланетарна закономірність» (с. 13).

Звідси сама собою постулюється думка, згідно з якою соціальний статус учителя має бути не просто високим, а й особливим. Автор Всеукраїнської програми «Учитель» не раз наголошував, що вчителя необхідно захистити. Він ініціював ідею прийняття Закону «Про вчителя», адже на глибоке переконання філософа, життєдайні начала і кінцеві результати людського життя перебувають у руках Учителя.

Загальновідомо, що ідея для людини має вартість тоді, коли вона переймається нею, отже, вона не просто існує, а постійно витає над плином життя, застилаючи весь обрій: зовнішній і внутрішній. Коли ж людина перестає нею жити, то відчуваємо, як вона зменшується, займає своє малопомітне місце поміж іншими, у певному часі й просторі. У цьому аспекті можемо засвідчити, що ідея морально-естетичної культури педагога для Івана Андрійовича була наскрізною, він жив нею, переймався нею і що було його сил – упроваджував цю ідею в життя. Закономірно постає питання: на яких засадах вчений обґрунтовував цю ідею? Вивчення праць науковця уможливує висловити думку про те, що ці засади були багатоаспектними, але з огляду на рамки статті, виокремимо головне.

По-перше, душа і дух І. Зязюна спрямовувалися до інтелектуальної чіткості й визначеності. Володіючи надзвичайно потужним інтелектом учений натхненно працює над утворенням свого власного «Я», у якому концентруються морально-естетичні смисли і потенції. Це «ніби-замкнутість» у собі самому (власне буттєво-герменевтичне коло).

По-друге, не лише наукові ідеї, а саме Буття Івана Андрійовича постійно нагадує, що він – українець, народжений у просторі «Зачарованої Десни» (Олександр Довженко), отже, дитя гомінкого майдану, і його найперші дитячі морально-естетичні враження «неначе цвяшок в серце вбиті» (Тарас Шевченко) і прекрасно ним описані. З висоти прожитих літ автор згадуваної «Педагогіки добра» пише, що вилучити позитивні дитячі враження любові і краси з духовності людини неможливо, вони залишаються на все життя. «На моє переконання – це найважливіший із психолого-педагогічних законів: чим більше позитивної почуттєвості одержує дитина в перші шкільні роки, тим необхіднішою буде потреба у самоствердженні її життєвою радістю і любов'ю від процесу навчання, від спілкування з учителем, з учнями в школі. Це спрацьовуватиме довічно і сприятиме переходу навчання в самонавчання, освіти в самоосвіту, виховання й самовиховання» (Зязюн, 2001, с. 9). Такі переконання вчений виніс не лише з власного життя, а послуговуючись працями видатних українських і зарубіжних педагогів (Я. А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський, В. Зеньківський, А. Макаренко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський та ін.). Тут споглядаємо надто важливу річ: ще до остаточного усвідомлення власного «Я» перед юнаком постають «Я» і «Інший» («Інший» – на рівні мікро- і макросвіту). Це почуття пізніше вчений сформулює у такий спосіб: «Моє село – центр світу, моя сільська школа – всесвітня академія». Така життєва парадигма дозволяє людині постійно перебувати у вирі життя, бути затребуваним іншими, забути про можливу самотність у цьому світі. Самотність для Івана Андрійовича ніколи не буде спонтанним почуттям (хоча траплялися в житті години, і в юності – трагедійність кохання, і в зрілі роки – брудні політичні інсинуації, пов'язані з посадою Міністра освіти і науки України). Він завжди праг самотність осягти і перемогти на засадах добра, любові, честі й гідності, морально-естетичної культури, збереження внутрішньої цілісності, потреби бути тим, ким ти є (Е. Фромм). Самотність за його генетичним кодом не могла тривати довго. Як пише Іван Андрійович: «Щось в мені було

закладене природою, що кликало невгамовністю внутрішньої потреби до рішучої дії зробити для когось добротворне й величне, підняти когось до вершин людськості, які я вперше відчув від батька при його поверненні з війни, коли з розпростертими руками летів у небесну височінь і повертався у дужі батьківські обійми» (Зязюн, 2001, с. 278).

Що ж могло бути наслідком таких протилежних начал: раціонально-інтелектуального і внутрішньо-почуттєво-вольового? На наш погляд, мало статися те, що врешті й сталося – діалектична єдність одного і другого, а врешті-решт, – самостояння, самоствердження цілісної особистості, якою став Він – академік Іван Андрійович Зязюн, і який власне виплекану морально-естетичну культуру проніс через усе своє життя й непомітно, але наполегливо виховував її у своїх багаточисленних учнів. Він ніби був повернений до зовнішнього світу, але вся його увага була сфокусована на напруженому внутрішньому духовному житті. Вчений сприймав світ «ніби» й не безпосередньо, а віддзеркаленням у своєму «Я», перетвореним у факт свідомості, саморефлексії, в ідею морально-естетичної культури.

Якщо говорити більш конкретно, то Іван Андрійович завжди наголошував, що морально-естетична культура особистості педагога має формуватися на трьох взаємопов'язаних, взаємодіючих рівнях: свідомості; відносинах; дії.

Свідомість в аспекті морально-естетичної культури особистості педагога. Вчений неодноразово акцентував на тому, що реальність «Я-свідомості» надзвичайно важко пізнати, вона існує як свідомість чогось. Отже, надсвідомий об'єкт природно є таким, що здається первинним. Усвідомлення свідомості, свідомості як об'єкта, – це вторинний феномен, який передбачає первинний. Це парадокс світосприймання, який починає з того, що стає вторинним, і робить із нього власне первинне. Цей феномен дозволяє збагнути сам смисл і дух морально-естетичної культури особистості. Особистість усе сприймає, бачить морально-естетичне суб'єктивізовано і як належне до її «Я». Саме в цій площині І. Зязюн є зразком суб'єктивізму, оскільки знаходить у світі самого себе. Всі подальші спроби, намагання

«вийти назовні», «вийти зі штреку» (мовлячи його шахтарською лексикою), осягти транссуб'єктивне буття, матеріальний і духовний світ, світ інших людей є для нього радісним зусиллям. Саме так відбувається контакт із зовнішньою реальністю. Натомість зазначимо, що цей контакт не буде власне контактом, безпосередньою очевидністю (як би сказав І. Льїн), а лише механізмом, хиткою ментальною конструкцією, позбавленою рівноваги (ідею рівноваги Іван Андрійович перейняв від улюбленого Г. Сковороди, і дуже часто підкреслював, що світ, людське життя часто-густо не мають гармонії, рівноваги). Вчений зазначав, що суб'єктивний характер первинного досвіду поширюється на весь світ і скрізь, куди сягає інтелект, він не побачить нічого, крім речей, забарвлених «Я». Такі праці, як «Педагогічна майстерність», «Педагогіка добра», «Краса педагогічної дії» та ін. – це справжня історія змагань між внутрішнім і зовнішнім. Самітне «Я» прагне поєднатися зі світом та іншими «Я», натомість іншого способу досягти цього, як витворити його в собі самому, – немає. Саме так і починає формуватися в людині морально-естетичне начало.

Приречений на життя в потоці великого «науково-освітнього майдану», ніколи не лишаючись на самоті, Іван Андрійович намагався проникнути передусім у самого себе. Ця максима, перейнята від Сократа, а пізніше від «українського Сократа» Г. Сковороди: «Пізнай самого себе», – була ним сприйнята ще зі студентських років філософського факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка й реалізовувалася протягом усього життя мислителя. Цьому активно сприяв і його мудрий учитель, професор – В'ячеслав Олександрович Кудін.

Достукатися до самого себе, осягнути факт власного «Я», побачити спочатку фізичний світ, здійснити аналіз взаємовідносин у системі «Я – Інший», а потім ніби відштовхнутися від цього і перенести в себе культурні, моральні норми, принципи, імперативи естетичного – це було його «життєвим надзавданням» (К. Станіславський).

У цьому контексті варто звернути увагу й на інше, а саме: досліджуючи проблему морально-естетичної культури особисто-

сті педагога, академіка І. Зязюна глибоко цікавив не лише факт свідомого, а й підсвідомого і несвідомого (Зязюн, 2003, 2000).

Учений доводить, що пізнавальна роль категорії «несвідоме» є специфічною. З її допомогою можна глибоше розкрити суть психічної діяльності людини, побачити за виявами морально-естетичної поведінки її змістовну зумовленість, прослідкувати підпорядкованість індивідуального соціальному, суб'єктивному і випадковому об'єктивним законам. Несвідоме, на думку І. Зязюна (2003), є наявним у кожному акті сприймання і мислення, у кожному переживанні, у будь-якій поведінці, у будь-якій діяльності. Тому пов'язаними з розробкою ідеї несвідомого стали теорія інтелектуальної і художньої творчості, педагогіка, теорія мови, теорія спілкування, гіпнологія, сучасні концепції нормального сну і сновидінь, психосоматична медицина, теорія неврозів, психотерапія та інші наукові сфери (с. 122). Посилаючись на теорію психоаналізу З. Фрейда, І. Зязюн заперечує когнітивістський підхід, згідно з яким процеси несвідомого є малозначущими, боцімто вони виявляються тоді, коли очевидні негативні наслідки вчинків людини. Він наголошує, що в несвідомих процесах міститься своя позитивна продуктивність. Натомість слід брати до уваги, що в різноманітній і різнобічній сфері неусвідомленого психічного варто розрізняти як мінімум дві основні групи явищ. До першої належить усе те, що було усвідомленим чи може ним стати за певних конкретних умов. До цієї групи належать, передусім, автоматизовані й тому неусвідомлювані навички і витіснені зі сфери свідомості мотиваційні конфлікти, аморальні, ниці вчинки, природа яких зрозуміла лише психотерапевту. Цей клас явищ класифікується на рівні традиційного поняття «підсвідомість». Такий підхід значно розширює межі окресленої проблеми, зокрема теорію «архетипів» К. Юнга.

У сферу підсвідомого, з погляду І. Зязюна, входять і глибоко засвоєні суб'єктом моральні норми, принципи, регулятивна функція яких переживається як «голос совісті», «голос сумління, покликання», «веління обов'язку», «почуття відповідальності» тощо. Безумовно, інтеріоризація зовнішніх за своїм походженням

соціальних норм, принципів, вимог надає їм надзвичайною імперативності, якою вони не володіли до моменту інтеріоризації. «Коли ніхто не побачить і ніхто не дізнається, а я все-таки утримаюсь – ось що таке совість» (В. Короленко). «Совість – це гуманна пам'ять суспільства, засвоєна однією особою» (Л. Толстой). З давніх сивих давен / Це була не новість: / На теренах життя / Щонайважче – совість (Г. Васянович).

До підсвідомості відносяться ті вияви інтуїції, які не пов'язані з народженням нової інформації, натомість передбачають використання раніше набутого досвіду. Наприклад, раніше нагромаджений педагогом досвід часто дозволяє йому інтуїтивно розв'язувати ті чи інші конфліктні ситуації, які виникають у його професійній діяльності, виявляючи при цьому високий рівень морально-естетичної культури. Отже, спрацьовує чинник інтуїтивної поведінки. З цього приводу І. Зязюн (2003) робить цікавий педагогічний висновок: «Саме прямий вплив на підсвідомість приводить до того, що приклад дорослих, або одноліток для дітей, зокрема, формує і розвиває їхню особистість значно вагомніше, ніж адресовані до їхнього інтелекту знання і пояснення корисності соціальної цінності того чи іншого вчинку» (с. 124).

Другий клас психічних явищ І. Зязюн (2003) характеризує як «зверхсвідомість» або «надсвідомість». У цьому сенсі вчений дотримується позицій, сформульованих К. Станіславським і М. Ярошевським. Він наголошує на тому, що зверхсвідомість (інтуїція) відіграє особливу роль у творчості особистості, а безперечно, що саме такою є професійна діяльність педагога. Пошук і впровадження у навчально-виховний процес новітніх технологій не може відбуватися завдяки лише професійності педагога, тут надзвичайно важливими є особистісні характеристики, однією із них і є морально-естетична культура. Цілком логічним є висновок ученого про те, що «...взаємодія зверхсвідомості зі свідомістю є виявом на рівні творчої діяльності людини універсального принципу виникнення нового в процесі біологічної і культурної еволюції; функція зверхсвідомості і свідомості відповідає взаємодії непередбачу-

ваних змін і відбору у виникненні нових видів живих істот, подібно до того, як еволюційна популяція народжує нове через відбір окремих істот, еволюція культури наслідуює в ряду змінних поколінь ідеї, відкриття, соціальні норми, які виникли в головах першовідкривачів і творців» (с. 126-127).

Місце і роль морально-естетичних відносин у структурі моральної культури педагога. Особистість педагога є суб'єктом моральної культури, оскільки вона безпосередньо інтегрована в морально-естетичні відносини на рівні субординаційних (вертикальних) і координаційних (горизонтальних) зв'язків. У педагогічному середовищі субординаційні та координаційні відносини суттєво посилюють специфіку вияву морально-естетичної культури педагога в напрямі гуманізації й демократизації навчально-виховного процесу, розвитку й саморозвитку як учня, так і вчителя. У цьому сенсі І. Зязюн наголошував, що серед різноманітності відносин професійної діяльності в авторитарній системі провідними були відносини субординації, тобто відносини між керівниками (начальниками), старшими і молодшими, вихователями і вихованцями. Такий стан речей філософ пояснював наявним авторитарним середовищем, яке жорстко обмежувало творчий потенціал особистості, повністю підпорядковувало її діяльність суспільним вимогам, отже, відсутністю особистісної свободи педагога. Саме тому вчений називає авторитарну педагогіку «педагогікою трагедій». Ця думка щодо свободи вчителя є суголосною з думкою видатного педагога сучасності Ш. Амонашвілі, який натхненно висловлювався так: «Коли я працюю з учнями – зі мною учні і Бог!».

Демократизація та гуманізація суспільства і його невід'ємної складової – освіти, робить пріоритетними координаційні відносини, тобто відносини, які характеризуються співробітництвом, моральною справедливістю, взаємодопомогою суб'єктів навчально-виховного процесу. У цьому контексті І. Зязюн (2007) пише: «На відміну від попередньої орієнтації на уніфіковану соціалізацію особистості, що нівелювала її індивідуальність, відбувається зміщення уваги на внутрішній духовний світ і самотутні особливості людини. Зміст освіти

максимально враховує можливості і інтереси кожної особистості, її вікові і індивідуальні особливості, життєвий досвід. На перший план виходить сама людина, як потенційний творець і перетворювач культури, а не педагогічно інтерпретована культура для опанування її змісту людьми. В учінні центр уваги поступово переноситься із суб'єкт-об'єктних відношень між учителем і учнем на діалогові суб'єкт-суб'єктні, базовані не лише на інтелектуалізмі, а й на емоційно-почуттєво-вольових чинниках» (с. 23).

За глибоким переконанням І. Зязюна, морально-естетичні відносини у структурі моральної культури особистості педагога посідають особливе місце, оскільки вони безпосередньо спрямовані на педагогіку довіри, діалог, культуру співробітництва, взаємодопомогу. Саме така педагогіка спонукає дітей навчатися без примусу, самостійно формувати в собі прагнення до самопоступу в опануванні культури, моральних цінностей, толерантності в людських стосунках і вчинках. Щоб педагогіка співробітництва не була формальною, а послідовно реалізовувалася, І. Зязюн у програмі «Вчитель» та ін. науково-методичних дослідженнях пропонує дотримуватися таких головних принципів:

- найгуманніше ставлення викладачів до студентів і студентів до викладачів за вічним, золотим правилом етики: стався до іншого так, як бажаєш, щоб ставився він до тебе (кантівський імператив);

- наполегливе впровадження у відносини «учитель – учень» ідеї конкретної морально-естетичної дії;

- не перечити, а сприяти позитивним бажанням, духовним потребам дитини;

- активне створення умов для співтворчості в системі «учитель – учень»;

- постановка і реалізація значущих цілей у досягненні морально-естетичного розвитку і саморозвитку суб'єктів навчального процесу;

- педагог як учитель – взірць моральної культури для студентів, приклад для наслідування у професійному самовдосконаленні й гуманних відносинах;

- духовна основа співробітництва – Краса і Добро («філософія серця» Г. Сковороди) та ін.

І. Зязюн (1997) послідовно доводив, що педагогіка співробітництва, спрямована на гуманні, морально-естетичні відносини між учителем і учнем, передбачає застосування педагогом культури мовлення, дотримання етичних норм спілкування, вияву позитивних почуттів тощо. Вчений зазначає: педагог обирає як найзручніший для нього і для своїх учнів стиль спілкування, проте він у цьому питанні має розпочинати з почуття, яке у нього викликають школа, учні, а також вміння виявляти до них своє позитивне ставлення. Сьогодні ні авторитарний, ні ліберальний стилі не можуть бути продуктивними, оскільки діти їх позитивно не сприймають, адже за своєю сутністю вони суперечать морально-естетичним принципам відносин. Нині найбільш ефективним є демократичний стиль, який «...ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного; засадою для нього є довіра й орієнтація на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу» (Зязюн, Сагач, 1997, с. 216).

Особливо небезпечним у відносинах між учителем і учнем є байдужість, зверхнє ставлення до вихованця. Такий стан речей учений називає педагогічним невіглаством. У цьому питанні І. Зязюн (2001) невідступно дотримувався позиції видатного науковця і практика – В. Сухомлинського. Він пише: «Немає злішого для становлення моральних сил дитини, стверджував Сухомлинський, ніж байдужість учителя до успішності дітей, робота за формулою: «знаєш – одержуй позитивну оцінку, не знаєш – одержуй двійку; нехай, мовляв, батьки полюбуються своїми дітьми». За його переконанням, для дитини найвищою несправедливістю є те, що вчитель, поставивши незадовільну оцінку, прагне ще й до того, щоб за оцінку її покарали батьки. Дитина озлоблюється і проти вчителя, і проти батьків, і проти школи. Подібні ж дії педагога щодо підлітків можуть призвести до хуліганства, «немотивованих дій» і навіть до злочину» (с. 155).

Учений наголошує на тому, що недисциплінованість, аморальні вчинки дітей і підлітків породжуються байдужістю, грубістю, зневагою і покараннями дорослих, отже, браком їхньої морально-естетичної культури. Діти – ці філософи й психологи є надзвичайно чутливими як до добра, справедливості, так і до зла, несправедливості. Як писав поет: «Я боюсь рядків цих тисячі, як дитина боїться фальші» (В. Маяковський).

Дія як визначальна характеристика морально-естетичної культури особистості педагога. Людина активної духовної праці, вчинку – академік І. Зязюн (2001) логічно і цілком природно прийшов до імперативу дії в структурі морально-естетичної культури особистості педагога. Це органічно відповідало його світоглядним позиціям, організаційним здатностям і лідерським якостям у науці, це цілковито відповідало його еству. Як людина чесна і сумлінна, Іван Андрійович щиро зізнається, що він не зразу прийшов до цієї думки. З цього приводу він писав: «Запропонована викладка мого теперішнього розуміння основи основ духовного світу людини в його започаткуванні, розвитку і вияві через власне «Я», звичайно ж не турбувало мене на початку моєї педагогічної діяльності. Але вся моя підсвідомість на рівні інтуїції спрямовувала мене і мою педагогічну дію на ставлення до студентів у такий спосіб, щоб знайти у кожного з них неповторний творчий початок і його підтримати, спрямувавши на саморозвиток» (с. 56).

І. Зязюн (2001) наголошував, що у педагогічній дії є два рівнозначні суб'єкти за змістовною сутністю – Людина і Людина. Вони мають створювати один одному відчуття спокою, рівноваги, благополуччя, щастя. Як це зробити, знає передусім педагог. Він має навчити цього своїх учнів незалежно від предмета викладання. Навчити ненав'язливо, нетенденційно, мимовільно. «Навчити своєю Поведінкою, своїм Статусом, своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своєю Любов'ю, своїм Щастям, своїм Талантом. Усе це в мене було в моїй педагогічній і всякій іншій роботі» (с. 74).

Надаючи великого значення педагогічній дії філософ доводив, що її справжня вартість виявляє себе в нерозривній єдності слова і діла. Не раз за своє життя Іван Андрійович переконувався, що

навіть людям високого рангу (можновладцям, академікам) це буває не під силу, і тоді вони втрачають себе в очах інших. Саме такий переконливий приклад автор «Педагогіки добра» наводить із діями Д. Головка, І. Драча, І. Калинець, Л. Кравчука, І. Юхновського та ін. Натомість як учень шановного академіка, зобов'язаний перед його світлою пам'яттю, сказати, що не знаю такого випадку, коли б він не дотримався даного слова, це для Івана Андрійовича було святим! Тут варто сказати словами М. Ковалинського про свого геніального вчителя і філософа Г. Сковороду: «Він завжди чинив, діяв так, як говорив». Ось чому з такою пристрасною і глибоким внутрішнім переконанням І. Зязюн (2001) писав: «Учительська праця – передусім дія. І цю дію майбутньому вчителю необхідно не лише показати, а й навчити особистісно педагогічно діяти. Чому ми так робимо? Прочитати лекцію значно простіше, ніж її основні ідеї показати в педагогічно доцільній дії. Часто-густо викладачі педагогічних кафедр уявлення про педагогічну дію не мають, бо не працювали у школі. А є й такі непоодинокі випадки, коли подався в педагогічну науку саме тому, що не вмів генерувати педагогічну дію, працюючи в школі. З першого курсу студентів педагогічних навчальних закладів слід навчати педагогічної дії з урахуванням їхніх особистісних, неповторних можливостей. Але для наших вузів – це рідкість, виняток. І тоді нормальна педагогічна дія нерідко нав'язується нам як новаторство» (с. 198).

Значущість педагогічної дії, в основу якої покладаються морально-естетичні чинники, не обмежується суто навчальними закладами, її вага є набагато більшою. Як людина широкого філософського мислення, Іван Андрійович поширював цю ідею до всього державного і суспільного обшину. І. Зязюн (2001) писав: «Звичайно, вибудувати політичну систему держави непросто. У ній існують недоліки і протиріччя людської духовності, різнорівневої людської культури. І якщо зважувати на цей критерій, то його джерела знаходяться у виховній системі держави, і передусім у системі освіти і виховання. А її рівень цілком і повністю зумовлюється Вчителем, його педагогічною дією» (с. 230).

...Час незбагненно швидкоплинний, його неможливо зупинити, але ті зразки духовної, морально-естетичної культури,

якими так багатогранно володів, і так щедро ділився з нами академік Іван Андрійович Зязюн, залишаються з нами, і безумовно залишаються для прийдешніх поколінь. Великий Учитель не праг матеріальних благ, як це безсоромно роблять інші... Що ж просив у Бога? Краще його самого не скажеш: «Я прошу у Бога одного – часу для Добра Людям. Часу не в розумінні життєвої пролонгованості, а часу в добі, такій швидкоплинній і обмеженій, що не вистачає приділити його Людям стільки, скільки вони того бажають. Я Богові завжди дякую за те, що він обрав мене це Добро генерувати і кореспондувати ... Бог в мені не помилився. Жодного разу в житті я його не зрадив. З Його допомогою я завжди перемагав» (Зязюн, 2001, с. 74).

Висновки. З огляду на викладене можна зробити такі висновки:

1. Видатний український філософ, педагог – академік Іван Андрійович Зязюн здійснив значний внесок у розвиток сучасної педагогічної науки, зокрема і в дослідженні сутності та змісту морально-естетичної культури особистості педагога.

2. Морально-естетична культура є однією з провідних характеристик особистості педагога, вона розглядається вченим у єдності трьох складових: свідомості, відносин і педагогічної дії.

Список літератури

- Зязюн, І. А., Крамущенко Л. В., & Кривонос І. Ф. (1997). *Педагогічна майстерність* І. А. Зязюн (Ред). Київ: Вища школа.
- Зязюн, І. А., Сагач, Г. М. (1997). *Краса педагогічної дії*. Київ: Український інститут менеджменту і бізнесу.
- Зязюн, І. А. (2000). Роль підсвідомості у розвитку особистості. Т. Левовицький, І. Зязюн, І. Вільш, Н. Ничкало (Ред.), *Професійна освіта: педагогіка і психологія* (Вип. 2, с. 183-215). Київ, Ченстохова.
- Зязюн, І. А. (2001). *Педагогіка добра: ідеали і реалії*. Київ: МАУП.
- Зязюн, І. А. (2003). Безсвідоме і творча інтуїція. Т. Левовицький, І. Зязюн, І. Вільш, Н. Ничкало (Ред.), *Професійна освіта: педагогіка і психологія* (Вип. 4, с. 121–135). Київ, Ченстохова.
- Зязюн, І. А. (2007). Структурні компоненти свободи особистості в умовах динаміки її освіченості та вихованості. Н. Г. Ничкало (Ред.), *Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології*. (с. 14-24). Харків: НТУ «ХП».

Hryhorii Vasianovych, Roman Velykyi

**MORAL AND AESTHETIC CULTURE OF A TEACHER
IN LIFE AND PHILOSOPHICAL DIMENSION
OF ACADEMICIAN IVAN ZIAZIUN**

The article analyzes the essence and peculiarities of the moral and aesthetic culture of the teacher personality. Comprehension of this problem is based on philosophical and pedagogical works of academic I. Ziaziun. In the article it is proven that the main idea of the scholar was the idea of cognition and self-cognition. The main components of the structure of the moral and aesthetic culture of the teacher personality – consciousness, relationships and pedagogical action were analyzed. The position and role of the moral and aesthetic culture in the educational activity of teachers were determined. The author proves that the teacher personality is the subject of a moral and aesthetic culture, since it is directly integrated with subordinate and coordinate relations of different types. The conclusion was made that in conditions of democratization and humanization of society priority is set on coordinate relations. Therefore, the ideas and principles of pedagogy of cooperation are consistently established. The defining characteristic of the moral and aesthetic culture of the teacher personality is pedagogical action. Its significance goes far beyond the boundaries of Ukrainian educational institutions and, according to academic I. Ziaziun, the progress of the whole society depends on it.

Keywords: *moral and aesthetic culture of the teacher, personality, teacher, student, freedom, consciousness, relations, pedagogical action*

References

- Ziaziun, I. A., Kramushchenko, L. V., & Kryvonos, I. F. (1997). Pedahohichna maisternist [Pedagogical skill]. I. A. Ziaziun (Ed). Kyiv: Vyshcha shkola.
- Ziaziun, I. A., Sahach, H. M. (1997). Krasa pedahohichnoi dii [The beauty of pedagogical action]. Kyiv: Ukrainskyi instytut menedzhmentu i biznesu.
- Ziaziun, I. A. (2000). Rol pidsvidomosti u rozvytku osobystosti. [The role of the subconscious in the development of personality]. I. Ziaziun, T. Levovytskyi, N. Nychkalo, I. Vilish. (Eds.). Professional education: pedagogy and psychology (Vol. 2, pp. 183–215). Kiev, Czestochowa.
- Ziaziun, I. A. (2001). Pedahohika dobra: idealy i realii [Pedagogy of good: ideals and realities]. Kyiv: MAUP.
- Ziaziun, I. A. (2003). Bezsvidome i tvorcha intuitsiia [Unconscious and creative intuition]. Levovytskyi, T., Ziaziun, I., Vilsh, I., Nychkalo, N. (Eds.). Professional education: pedagogy and psychology (Vol. 4, pp. 121–135). Kyiv, Czestochowa.
- Ziaziun, I. A. (2007). Strukturni komponenty svobody osobystosti v umovakh dynamiky yii osvichenosti ta vykhovanosti [Structural components of individual freedom in the conditions of the dynamics of its education and parenting]. N. H. Nychkalo. (Ed.), Theoretical and methodical ambushes rozvitku pedagogicheskoi Osvity: pedagogical masterstern, creativity, technology. (pp. 14-24). Kharkiv: NTU «KhPI».

Одержано 14.12.2017 р.

УДК 37.011.3-051.091.4:7

*Ольга Федій,
м. Полтава*

ЕСТЕТИЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ УЧИТЕЛЯ У ВИМІРАХ ПЕДАГОГІКИ ДОБРА ІВАНА ЗЯЗЮНА

Розглядаються філософсько-естетичні основи діяльності педагога епохи інформаційного суспільства. З'ясовано типові протиріччя сучасної освітньої системи та ефективний шлях усунення дисгармонії у відносинах між учнем та сучасною школою через розвиток естетичного інтелекту педагога. Концептуальні положення цього феномену досліджено у світлі парадигмального простору Педагогіки Добра Івана Зязюна. Представлена етапна структура задіяності естетичного інтелекту вчителя в педагогічному процесі.

Ключові слова: професійна діяльність педагога, естетика, естетичний інтелект учителя, Педагогіка Добра, духовно-естетична самоцінність людини, універсальність та унікальність естетичного у педагогічному процесі.

Постановка проблеми. Кардинальні зміни багатьох сфер життя сучасного суспільства пов'язані з уходженням людства на нову інформаційно-технологічну орбіту розвитку. Надзвичайно динамічні темпи технічного прогресу, а також низка соціально-політичних, культурних, екологічних, морально-естетичних викликів сьогодення примушують сучасних політиків, науковців, діячів культури і мистецтва, освітян до переосмислення ролі й призначення у цьому процесі освіти як визначальної ідеї будь-якого суспільства, його повноцінного теперішнього та забезпеченого майбутнього. За висловом нинішнього українського керівництва, освіта має перейти з рангу соціальної площини в ранг державних інвестицій. Звісно, обсяг і якість таких інвестицій багатоаспектні, варіативні та залежні від ряду об'єктивних і суб'єктивних чинників суспільно-історичного розвитку держави.

Своєрідною проектною характеристикою розросту освітнього простору може слугувати прописана ще у 1993 році Г. Драйденом та Дж. Вос «Революція у навчанні» (2003), яка передбачає створення такої школи, де учні зможуть отримувати миттєвий доступ до курсів найкращих викладачів, до найвеличніших ідей,

чудових бібліотек, художніх галерей і довідників, а вчителі матимуть діяти як наставники та гіді, використовуючи у якості класної кімнати цілий світ (Драйден, Вос, 2011). Авторами цього визнаного педагогічного бестселеру чітко прописані принципи організації «індивідуального стилю навчання», що максимально орієнтовані на емоційно-чуттєву, естетичну реакцію особистості в навчанні, як-то: «навчатися через те, що бачиш, чуєш, відчуваєш на смак, відчуваєш нюхом, дотиком, робиш, уявляєш, відчуваєш інтуїтивно, почуваш» (с. 30).

Специфіка професійної діяльності сучасного вітчизняного вчителя – головного організатора освітнього процесу, що підпадає нині під численні реформи та їх уточнення, визначається такими ознаками: *по-перше*, остаточно невизначеність пріоритетності його навчальної та виховної діяльності (відповідно в першостях: «зафіксовані на рівні ЗНО знання учня» чи «його духовна сутність, емоції, переживання, почуття, бажання вчитися?»), *по-друге*: явна завантаженість учителя у виконанні ним численних «паперотворчих» завдань і звітів, неправомірно велика кількість учнів у класах (що призводить до нівелювання звичайних людських, виховуючих відносин у діаді «вчитель-учень»); *по-третє* – досі в освіті на науково-методологічному та, відповідно, на практико-методичному, технологічному рівнях залишається поза увагою сутнісна духовна самоцінність людини, що працює в цій діаді, філософія її життя, духовно-ціннісний, естетично-унікальний, особистісний сенс її існування у Всесвіті, а найголовніше – сенс її перебування у навчальному закладі. Вчитель епохи інформаційного суспільства залишається безпорадним перед звичайним «дитячим» питанням: «Навіщо це мені?». А далі – елементи розчарування, «деестетизації» освітніх шкільних переживань: «У школу не хочу!», «Я краще за комп'ютером посиджу! Там мені цікавіше!» тощо.

На нашу думку, стає надзвичайно актуальним формування світоглядної методологічної позиції педагога, його естетичного інтелекту. Чітке усвідомлення своєї позиції в системі дитино-центрованої, людиноцентрованої педагогіки та своєї місії в освітньому інформатизованому середовищі дозволить педагогові

сформулювати й найважливішу метамету своєї педагогічної діяльності у процесі реалізації нововведень, змістових перетворень та набутті новітніх ефективних компетентностей.

Аналіз останніх досліджень у публікацій. Нині в теорії і практиці вищої педагогічної освіти накопичено значний досвід, який може стати основою формування естетичного інтелекту сучасного педагога. Проблеми формування гармонійної особистості педагога, його професійної майстерності у створенні гуманного, особистісно орієнтованого педагогічного середовища цікавило видатних зарубіжних та вітчизняних філософів і педагогів різних часів: епохи Стародавнього Світу (Конфуцій, Сократ, Платон, Аристотель та ін.), періоду Середньовіччя та Відродження (Я. Коменський, Й. Песталоцці та ін.), Нового часу (В. Верховинець, Я. Корчак, В. Сухомлинський, К. Ушинський, та ін.).

Побудована на принципах природовідповідності, демократичності та естетизованості українська народна педагогіка в епоху розвитку сучасних цивілізаційних процесів відчутно збагатилась науковими доробками цілої плеяди вітчизняних і зарубіжних дослідників феномену естетичного в педагогічній діяльності. Духовним лідером українських освітян у цьому пошуку став видатний український учений-педагог Іван Андрійович Зязюн. «Його педагогічна творчість вражає масштабністю напрямів, різноаспектністю тем ... провідними філософсько-педагогічними положеннями вченого є ті, у яких обґрунтовується сутність Людини і її виховання, зміст філософії освіти, фундаментальні ідеї педагогічної майстерності вчителя, культуротворчості й естетичні чинники розвитку особистості» (Ничкало, 2013, с. 112). Філософію та естетику педагогічної дії академіка І. Зязюна активно досліджують В. Кремень, Г. Васянович С. Гончаренко, О. Дубасенюк, А. Кузьминський, М. Лещенко, Н. Ничкало, В. Рибалка, О. Семенов та ін. (Кремень, 2005; Ничкало, 2013). Проте вивчення феномену естетичного інтелекту вчителя в концепції Педагогіки Добра Івана Зязюна ще не набуло ґрунтового висвітлення у вітчизняному освітньо-науковому просторі.

Мета статті – виявлення ключових ознак естетичного інтелекту як складової професійної діяльності сучасного

педагога, фундаментальної передумови її успішності в епоху інформатизації суспільства, крізь призму концептуальних положень Педагогіки Добра Івана Зязюна.

Виклад основного матеріалу. Найголовнішою проблемою в ініціативах освітніх перебудов нині залишається невизначеність основоположального елементу цілісного педагогічного процесу – його мета. Проект Нової Української Школи (НУШ) пропонує таке формулювання мети навчально-виховного процесу, фактично залишаючи невизначеним алгоритм виявлення результатів особистісного зростання учня: випускник нової школи – цілісна особистість, усебічно розвинена, здатна до критичного мислення; патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини; інноватор, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, учитися впродовж життя.

На жаль, сучасні людинознавчі науки ще й досі неспроможні пояснити ефект «цілісної та усебічно розвиненої людини» на рівні виявлення та фіксації таких «показників» розвитку особистості. Адже інформація про таємницю людської сутності залишається «білою плямою» знань у культурно-інформаційному полі суспільства. Сформульованість мети в такій невизначеності щодо дій педагога призводить до її формального виконання. Шкільний учитель залишається в ролі майстра, митця, що діє фактично наосліп, інтуїтивно відчуваючи певні паростки істинних Гідності, Любові, Чемності, Добродійності та Людинолюбства у своїх вихованців.

Ще одна загальна ідея формування бажаної особистості у проекті НУШ практично зводиться до вміння майбутніх громадян держави розвивати економіку та вміння «конкурувати» з іншими на «ринку праці». Це доволі прагматична та агресивна позиція, що дійсно конкурує з основними постулатами української народної педагогіки. Відомий педагог-гуманіст В. Сухомлинський дуже влучно зауважував про те, що школа має навчити дитину трьом речам: вмінню мислити, любити та працювати. Але й досі в оцінюванні досягнень учнів шкіл усіх ступенів немає

жодної оцінки за такі досягнення. Сучасна школа фактично оцінювала (й продовжує оцінювати на рівні ДПА, ЗНО) основні результати – навчальні. Людина зі своїми людськими виявами фактично залишається поза увагою та оцінкою вчителя. При цьому будь-який учень значно та безперспективно програє у «навчальному» розвитку сучасному комп'ютеру.

Аналіз численних методик підготовки компетентних спеціалістів-освітян свідчить про інтерес науковців і практиків до використання величезного потенціалу внутрішніх можливостей, прагнення педагогів до повноцінної особистісно-професійної самореалізації. На думку вчених, залежно від того, як саме сучасний учитель розуміє життєвий сенс саморозвитку й самовдосконалення, на якому ступені реалізації необхідних інформаційно-діяльнісних аспектів цього процесу перебуває, він може або полегшити особистісне зростання собі та своїм вихованцям, або, навпаки, ускладнити цей процес: створити або підтримувати в педагогічному середовищі привнесений зовні негативний психологічний фон, що відчутно знизить працездатність і перешкодить професійному та особистісному розвитку суб'єктів педагогічного процесу. Своєрідною противагою такому негативу є *естетична освіченість* педагога, сформованість основ його естетичного інтелекту, що будується на засадах філософії, етики, естетики, психології, психотерапії та сучасної особистісно орієнтованої освітньої парадигми. Естетичному контексту професійного мислення педагога належить визначна роль. По-перше, естетичне є одним із засобів якісного вдосконалення людської природи: естетичне виховання є невід'ємним складником загального виховання людини, спрямованого на формування певної моделі її ставлення до світу. По-друге, нині естетичне набуває особливого функціонального значення в життєдіяльності людини. Через свою унікальну *саногенну* (зцілюючу, оздоровчу) функцію воно надає їй можливість відновлення єдиної картини світу, чим повертає до стану психологічної стійкості (М. Киященко, 2005). Тому проблема теоретико-методичного обґрунтування ефекту естетичного інтелекту педагога потребує науково-практичного вирішення.

Естетичний інтелект педагога – це системоутворювальна характеристика його особистості, яка висвітлює сутнісне, емоційно-духовне, естетично усвідомлене сприйняття педагогом природної естетичної неповторності учня, розвиненої здатності дитини до «живого», емоційно-чуттєвого (а відтак – естетичного) проживання свого шкільного життя – як найбільш вагомого досягнення вчителя у шкільному освітньо-розвивальному процесі. Класичне визначення ключової ознаки людського буття: «Я відчуваю, а значить я живу!», – у цьому контексті якнайкраще відображає основну методологічну концепту вчителя-естета, вчителя-гуманіста, вчителя епохи інформаційного суспільства третього тисячоліття.

Нині все частіше вчені звертаються до проблематики «емоційного інтелекту», досить популярного серед сучасних науковців, педагогів і психологів. Останній тлумачиться як «унікальна програма розвитку «секретної здібності», програма засвоєння нового психологічного інструменту, який, на думку прихильників цієї ідеї, «допомагатиме людині правильно й ефективно використовувати силу та енергію своїх емоцій» (Бхарвани, 2009, с. 1). Отже, емоційний інтелект – це здатність людини до розпізнавання емоцій, розуміння мотивів, спрямованостей і бажань інших людей і своїх власних, а також здатність до управління своїми емоціями та емоціями інших людей із метою вирішення конкретних практичних завдань і підвищення якості міжособистісної взаємодії. Емоційний інтелект на сьогодні не має єдиного визначення своїх структурних компонентів. Однією з найбільш використовуваних є модель здібностей, що включає в себе чотири основних компоненти: сприйняття емоцій, використання емоцій, розуміння емоцій та управління емоціями » (Бхарвани, 2009). Як бачимо, призначення емоційного інтелекту досить прагматичне – допомогти людині звертати увагу на емоції інших людей (емпатія) та оволодіти власними емоційними реакціями задля її соціальної успішності, контактності, конкретної практичної зорієнтованості.

У цьому розумінні «естетичний інтелект педагога» має ряд принципових відмінностей від «емоційного інтелекту», в першу

чергу своєю особистісно-духовною наповненістю та глибоко естетичними переживаннями подій і людських відносин.

Першість естетичних переживань, естетичної сутності людини перед логіко-метафізичною І. Зязюн обґрунтував ще у своїх дисертаційних дослідженнях: у кандидатській «Особливості естетичного сприйняття людини» (1968) та докторській «Становлення та розвиток естетичного досвіду людини» (1977). Унікальність його підходів до розуміння феномену «педагогічної дії» втілилась у засадничих постулатах Педагогіки Добра – самостійної, самобутньої філософії творчої життєдіяльності вченого. Аналізуючи концепт «Добро», дослідники педагогічних поглядів видатного вітчизняного вченого-філософа розкривають добротворення І. Зязюна, що виступає в суголоссі з Правдою, Свободою, Почуттєвістю (Ничкало, 2013, с. 129.).

Свою відданість і надзвичайну прихильність ідеї естетизації педагогічного простору, повернення естетичного начала у відносини педагога з вихованцем, Іван Андрійович пояснював величезним впливом свого Вчителя, викладача естетики – В'ячеслава Олександровича Кудіна. Ось як І. Зязюн формулює свої студентські враження від першої лекції цього педагога: «...викладач без будь-яких записів, на чудовій українській мові занурив нас у світ людських почуттів, естетичних знань, естетичної творчості письменників, художників, мистецтвознавців, композиторів, виконавців... Наступні лекції студенти чекали з нетерпінням. Особливо я. Можливо, уперше я задався питанням: як навчитися бути таким чудовим лектором та педагогом? Як запам'ятати такий обсяг інформації, щоб не користуватися написаною лекцією? Як оволодіти ораторським мистецтвом, щоб викликати радість, сміх і сльози, як це вмів робити наш чудовий викладач естетики» (Кудин, 2008, с.5). Усе своє життя, свою викладацьку діяльність у вузах України І. Зязюн і присвятив цій дивовижній науці – естетиці. Філософське бачення ролі вчителя, своє професійне й особистісне кредо Іван Андрійович (2000) згодом сформулює крізь призму ключового «добротворчого» поняття в житті людини, чітко й лаконічно, по-геніальному просто: «Я прошу у Бога одного – часу для Добра Людям» (с. 74).

«У моїй душі, – наголошує І. Зязюн, – завжди жила істина древніх: «Нічого нового під місяцем». Нове – це давно забуте старе. І то – правда... Лише три педагоги, і два останні з них випускники полтавського, нашого навчального закладу, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, так багато написали, видали стільки цікавих ідей, що кожна з них, утілена в життя, є багатством нового і ще незнаного. Усі мої ідеї були їхніми» (Зязюн, 2000, с. 107).

У своїх наукових розвідках Іван Андрійович досить часто звертався до наукового прийому – досліджувати першоідею, зокрема первісне значення поняття, що вивчав. Адже досить часто, стверджував філософ, у ході соціально-історичного розвитку людство втрачало первинні, дуже глибокі уявлення про сутність явищ, їх первинне призначення та розуміння. У педагогічному доробку видатного Майстра Педагогіки аксіологічні засади досліджень перетиналися з філософсько-історичними, психолого-педагогічними, етимологічними дискурсами педагогічних явищ, понять, дій, надаючи їм нового звучання та відроджуючи або формуючи сучасні педагогічні технології добротворення, людинолюбства, людиноцентризму. Основною ознакою професійно-педагогічних нововведень І. Зязюна завжди були такі естетичні реалії, як-то Добро, Краса, Духовність. Так сталося і з ідеєю естетичного феномену в педагогічній діяльності.

У контексті нашої наукової розвідки визначальне місце займатиме визначення І. Зязюном суті естетичного та, відповідно, змістової наповненості естетичних почуттів, що створюють потужне духовне поле діяльності педагога та надають сенсу логіці педагогічних дій, підсилюючи їх, наповнюючи життєвим змістом і досягаючи бажаного результату, оскільки міцно вибудовують духовно-інтелектуальні, естетичні зв'язки між Вчителем і Вихованцем, відроджуючи прописаний ще у Давній Греції ефект «платонічного кохання», який, на наш погляд, цілком доречно уточнити на «педагогічне кохання» – це ті духовно-естетичні, інтелектуальні відносини, які обов'язково мають виникати між тим, хто навчає, і тим, хто навчається.

Наведемо основні концептуальні положення цієї теорії естетичного у світлі парадигмального простору Педагогіки Добра.

У перекладі з давньогрецької мови слово *естетика* означає – сприймаючи, переживаю (почуваю). Об'єктом естетики як наукової галузі є емоції. Практичне прикладання естетики стосується ряду завдань. Найбільш значущими для нашого наукового пошуку є: постачати гарний матеріал для наук, що їх осягає переважно інтелект; пристосовувати науково пізнане до будь-якого розуміння; постачати гарними принципами дедалі витонченіші заняття і вільні мистецтва; у співжитті за інших рівних умов віддавати перевагу емоціям при здійсненні будь-яких справ (Зязюн, Крамущенко, Кривонос, 2008, с. 71).

Підкреслюючи виняткове значення філософських поглядів Гегеля на визначення естетики як «науки про чуттєве пізнання дійсності», Іван Андрійович зазначав, що межі її застосування значно ширші, аніж традиційне ототожнення її з мистецтвом: «Жодна сфера людського життя поза естетичними чинниками немислима, бо не можна уявити життєдіяльну людину поза сприйманням і переживанням» (Зязюн, Крамущенко, Кривонос, 2008, с. 71). Глибоко вивчаючи філософсько-історичні корені проблеми естетичного, вчений-філософ доходить висновку про доречність диференціації усіх почуттів, що їх здатна відчувати людина, не за об'єктами, що викликають почуття, а за суб'єктом, що їх переживає. Пропонує такий підхід: єдність позитивних і негативних почуттів можна визначити загальним поняттям «естетичні почуття» і стверджувати, що, крім естетичних, жодних інших почуттів не існує. Сфер, які можуть зумовлювати їх характер у ставленні людей до них, існує безліч: праця, мистецтво, наука, релігія, людські стосунки тощо. До позитивних почуттів належать прекрасне і піднесене; до негативних – потворне і низьке; перехідними чи проміжними є трагічне і комічне (Зязюн, Крамущенко, Кривонос, 2008, с. 72). Здатність і вміння володіти власними почуттями, використовувати їх за допомогою техніки і технологій фахового вибору для спілкування з людьми, для розвитку їхньої людяності, на думку

І. Зязюна, – чи не найперший показник майстерності педагога (Зязюн, Крамущенко, Кривонос, 2008, с. 74).

Особливого значення Іван Андрійович надає трьом складникам педагогічної дії – афекту, інтелекту та волі особистості, які психолог В. Зінченко назвав «серцевиною освіти». Принципово важливим стає визначення сутнісних особливостей і взаємозв'язку цих складників у системі Педагогіки Добра. Так, інтелект, за І. Зязюном, – це наповнені смислом знання і душа учня. Афект – емоційно-почуттєвий світ людини. З емоціями людина народжується, а в ході соціалізації особистості її емоції перетворюються в почуття. Як правило, вони безкорисливі, але занадто вагомі в інтелектуальному розвитку й саморозвиткові особистості, є основою людського розуму. Почуття завжди підтримуються інтелектом. Інтелект завжди народжується почуттями. Якщо уважніше придивитися, то почуття значно вагоміші за розум. Почуття рухають науку... Із почуттів розпочинається учительський авторитет (Зязюн, 2012, с. 23).

Таким чином, видатний Майстер-педагог, розширюючи сферу визнання естетичного у самій філософії професійної дії педагога, повертає ідею духа, душі, справжності в педагогічну дію, а саме – надає «естетичному» фундаментальній ролі «успіху» для всієї сукупності подальших «дидактичних намірів» педагога.

Повсюдність актуалізації естетичного як у педагогічному процесі (починаючи з мети й закінчуючи реальними результатами), так і у формуванні естетичного інтелекту педагога має свою *етапну характеристику*: з естетичного починається шлях до душі вихованця, підтримка естетичного переживання суб'єктів у перебігу власне освітнього процесу забезпечує успіх опанування учнем певних компетенцій (як особистісних, так і ключових предметних) через максимальну, гармонічну задіяність інтелектуальної, емоційно-чуттєвої і вольової сфер особистості. Здобуті в такий спосіб знання, вміння й навички через пережиту естетичну насолоду, оцінку, особистісні почування, глибоке, зацікавлене усвідомлення, що відбувалися в психологічно комфортному, естетизованому (як «опочуттєвленевому» середовищі «живої» школи) згодом набуватимуть ефект бажаного

повтору, поновленого переживання, як будь-який високоестетизований феномен у людському бутті.

Висновки. Отже, виокремлення нами феномену «естетичного інтелекту педагога» та вивчення його на філософсько-естетичних засадах Педагогіка Добра І. Зязюна пов'язане з актуалізацією таких доленосних для професійної діяльності учителя моментах, як-то: створення природної гармонії у відносинах «дитина-Всесвіт» на рівні емоційно-духовного переживання подій і ситуацій, занурення (повернення – у разі необхідності) дитини в надзвичайно важливий для неї стан подиву, захоплення життям. Максимальна підтримка природного для кожної дитини стану зацікавленості подіями, які мають стати «освітніми», такими, що дадуть поштовх для подальшого унікального руху учня у просторі сучасного інформаційного середовища. Естетична інтелектуальна активність педагога має бути спрямованою на повернення в поле педагогічної діяльності дитячої душі та почуттів, на відмову від обезлюдненості у відносинах «вчитель-учень» і крайнього «фактажного» формалізму в оцінюванні навчальних досягнень учнів, на зміну сенсу шкільного життя його сучасних суб'єктів, які на відміну від «комп'ютерного інтелекту» наділені унікальною здатністю сприймати та пізнавати цей світ передусім естетично, душею, власними емоціями та почуттями, а відтак – своїм життям.

Подальшого дослідження потребують питання визначення ролі й місця естетичного складника у процесі професійної підготовки сучасного педагога, розробці й упровадженні технологій формування естетичного інтелекту вчителя-предметника, врахування інтегрованого, особистісно-орієнтованого та синергетичного підходів у теоретико-методичному супроводі розвитку цієї атрибутивної якості особистості педагога.

Список літератури

- Бхарвани, Г. (2009). *Важнее, чем IQ! EQ: эмоциональный интеллект*. Тренинг «Секретного интеллекта», который дает эффективность в любом деле. Санкт-Петербург: Прайм-Евразнак.
- Драйден, Г., Вос, Д., (2011). *Революція у навчанні*. Львів: Літопис.
- Зязюн, І. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії*. Київ: МАУП.
- Зязюн, І. А., Крамущенко, Л. В., Кривонос, І. Ф., та ін. (2008). *Педагогічна майстерність* (Вид. 3-тє). І. А. Зязюн (Ред.). Київ: СПД Богданова А. М.

- Зязюн, І. А. (2008). *Філософія педагогічної дії*. Київ, Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького.
- Зязюн, І. (2012). Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка? *Естетика і етика педагогічної дії*, 3, с. 20-38. Київ-Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Киященко, Н. И. (2005). *Эстетика - философская наука*. Москва: Издательский дом Вильямс.
- Кремень, В. Г. (2005). *Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати*. Київ: Грамота.
- Кудин, В. А. (2008). *Раздумья*. Михайличенко, В. Е. (Ред.). Харьков: НТУ «ХПИ».
- Ничкало, Н. Г. (Ред.). (2013). Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна. *Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України*. Київ: СПД Богданова А.М.

Olga Fediy

AESTHETIC INTELLIGENCE OF THE TEACHER IN THE CONTEXT OF PEDAGOGICS OF GOOD OF IVAN ZIAZIUN

The article is dedicated to assessment and evaluation of the philosophical and aesthetic fundamentals of educator's activity in the era of informational society. The set of fellow contradictions of the contemporary educational system is defined by the author: ultimate uncertainty of the major goal of the educational process alongside with the priorities of educational activity; professional overload of the teacher and lack of one's attention in relation to the essence of the aesthetic and spiritual self-value of a child.

Author of the article offers the effective approach towards addressing of the misbalance in relations between a pupil and modern school – by development of aesthetic intelligence of the educator. The aesthetic intelligence is defined by the scholar as the system-composing trait of an individual, which is mainly oriented on representation of the essential, emotional and spiritual, aesthetically-realized acceptance of the natural aesthetical individuality of a pupil by an educator. Additional emphasis in this context is put on the importance of the pupil's individually-developed ability for emotionally sensed living of one's school life.

The conceptual basis of the phenomenon of aesthetic intelligence of an educator is investigated in the light of the paradigm of the pedagogics of good (as it is offered by Ivan Ziazium). The conceptual analysis of the major approaches of Ivan Ziazium in relation to defining of the major essence of aesthetical and substantial contents of the aesthetic feelings is conducted. The set of such feelings creates the fertile background for the spiritual and aesthetic area of educator's activity. In addition aesthetic feelings fulfill the logics of the pedagogical actions with their sense and in such manner, strengthen the power of such actions in the process of achievement of an expected outcome from such educational activity.

The aesthetic feelings create the background for the strong spiritual and intelligence-based relations between a Teacher and a Pupil. Actualization of the aesthetic both in the context of the educational process and in the process of formation

of the aesthetic intelligence, has its step-by-step characteristics: aesthetic creates the background for finding the path to the soul of a pupil, supports aesthetic and emotional experience of all subjects of the educational process and funds the final success in the context of gaining the set of educational competences by a pupil. The knowledge base (informational awareness and related practical competences), which is gained by the pupil alongside with experiencing the aesthetic pleasure, its assessment and evaluation, feeling corresponding personal sensation, deep and engaging understanding etc., which takes its place in the school environment (characterized as psychologically comfortable and aesthetically-fulfilled one) has the further potential of achievement of the effect of desired replication and updated emotional experience.

Keywords: *professional activity of an educator; aesthetics; aesthetical intelligence of a teacher; pedagogics of Good; spiritual and aesthetic self-value of a personality; universality and uniqueness of aesthetical component of the pedagogical process*

References

- Bharvani, G. (2009). Vazhnee, chem IQ! EQ: jemocionalnyj intellekt. Trening «Sekretnogo intellekta», kotoryj daet jeffektivnost v ljubom dele. [More important than IQ! EQ: emotional intelligence. Training «Secret Intelligence», which provides efficiency in any business]. St. Petersburg: Prime Euroznak.
- Draiden, H., Vos, D., (2011). Revoliutsiia u navchanni. [Revolution in learning]. Lviv: Chronicle.
- Ziaziun, I. (2000). Pedahohika dobra: idealy i realii. [Pedagogy of good: ideals and reality]. Kyiv: MAUP.
- Ziaziun, I. A., Kramushchenko, L. V., Kryvonos, I. F. (2008). Pedahohichna maisternist. [Pedagogical skill]. (Kind 3rd). I. A. Ziaziun (ed.). Kyiv: SPD Bogdanova A. M.
- Ziaziun, I. A. (2008). Filosofiia pedahohichnoi dii. [Philosophy of pedagogical action]. Kiev, Cherkassy: Cherkasy Bogdan Khmelnytsky National University.
- Ziaziun, I. (2012). Pedahohichna psykholohiia chy psykholohichna pedahohika? [Pedagogical Psychology or Psychological Pedagogy?]. Aesthetics and ethics of pedagogical action (Is. 3, pp. 20-38). Kyiv-Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.
- Kyriashchenko, N. Y. (2005). Estetyka – fylosofskaia nauka. [Aesthetics is a philosophical science]. Moscow: Williams Publishing House.
- Kremen, V. H. (2005). Osvita i nauka v Ukraini – innovatsiini aspekty. Stratehiia. Realizatsiia. Rezultaty. [Education and Science in Ukraine – Innovative Aspects. Strategy. Realization. Results]. Kyiv: Diploma.
- Kudyn, V. A. (2008). Razdumia [Meditations]. Mykhailychenko, V. E. (ed.). Kharkiv: NTU «KhPI».
- Nychkalo, N. H. (Ed.). (2013). Pedahohichna maisternist akademika Ivana Ziaziuna. [Pedagogical skill of academician Ivan Ziaziun]. Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPN Ukraine. Kyiv: SPD Bogdanova A. M.

Одержано 22.01.2018 р.

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, МЕТОДИКА

УДК 378.013.3.096.4(477.53)ПНПУ імені В. Г.Короленка

*Наталія Сулаєва,
м. Полтава*

КОНВЕРГЕНТНІСТЬ РІЗНИХ ВИДІВ ОСВІТИ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

У статті висвітлено основні аспекти поєднання формальної освіти студентів психолого-педагогічного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка із неформальною мистецькою освітою, яка надається в художньо-творчих колективах. Відзначено, що така конвергентність впливає на вдосконалення підготовки педагогів для Нової української школи. У статті схарактеризовано складники ключових компетентностей, які вдосконалюються в умовах неформальної мистецької освіти: обізнаність та самовираження у сфері культури, соціальної та громадянської компетентності, спілкування державною мовою. Зазначено, що мистецько-освітня діяльність студентів у художньо-творчих колективах сприяє розвитку орієнтації майбутніх фахівців на потреби кожної особистості в освітньому процесі.

***Ключові слова:** формальна, неформальна освіта, мистецька освіта, підготовка майбутніх учителів, ключові компетентності.*

Постановка проблеми. Осучаснення підготовки майбутніх фахівців освітніх закладів у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка (далі – ПНПУ імені В. Г. Короленка) спрямоване на впровадження найефективніших світових підходів у навчально-виховний процес. Одним із них є поєднання формального та неформального видів освітньої діяльності. Високим рівнем конвергенції означених видів вирізняється освіта студентів на психолого-педагогічному факультеті названого вишу, употужнена мережею художньо-творчих колективів. Їх функціонування спрямоване на збагачення професійних компетентностей, що

сформовані в умовах отримання формальної педагогічної освіти, мистецькими компетентностями, які виформовуються в процесі неформальної мистецько-освітньої діяльності. Така конвергентність, на наш погляд, є важливим кроком до підготовки високопрофесійних учителів початкових класів та мистецьких дисциплін, вихователів, психологів, соціальних працівників тощо, яким у майбутньому належить створювати комфортний для розвитку сучасної молоді освітній простір у Новій українській школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнє десятиліття вітчизняної педагогічної науки вирізняється постійним зростанням уваги до підтримки та ефективного впровадження в Україні різних видів освіти. Зокрема, науковці В. Воронкова, О. Кивлюк, М. Лещенко, Л. Лук'янова, Н. Ничкало акцентують увагу на введенні в життєвий простір сучасної людини, крім формальної освіти (в дошкільних, позашкільних і шкільних, закладах вищої освіти, центрах перепідготовки та підвищення кваліфікації), неформальної та інформальної. На важливості неформальної освіти як складника формування професійної компетентності майбутніх учителів наголошують Є. Нелін, Р. Преснер, Н. Сулаєва, Л. Тимчук. Цінність використання різних видів мистецтва у підготовці високопрофесійного педагога доведено в наукових розвідках Г. Локарева, О. Олексюк, В. Титаренко, О. Шевнюк. Можливість творчого розвитку майбутніх учителів в позанавчальній діяльності, зокрема в мистецьких колективах, підтверджують останні дослідження вітчизняних науковців (Н. Овчаренко, Л. Пастушенка, Н. Попович, В. Фрицюк). Водночас слід констатувати, що проблему конвергенції формальної освіти та неформальної мистецької освіти студентів в умовах функціонування конкретного педагогічного вишу не досліджено.

Метою статті є обґрунтування доцільності конвергенції формальної фахової освіти студентів психолого-педагогічного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка з неформальною мистецькою освітою, яка надається в умовах художньо-творчих колективів.

Виклад основного матеріалу. Процес збагачення формальної освіти студентів психолого-педагогічного факультету

ПНПУ імені В. Г. Короленка неформальною мистецькою освітою, яка надається в художньо-творчих колективах, має присутнє історичне підґрунтя. Воно закладалося з часів заснування Полтавського учительського інституту (1914 р.), у якому працювали та реалізовували свої педагогічні ідеї видатні вчені й громадські діячі В. Щепотьєв і Г. Ващенко. У реорганізованому в 1921 р. Полтавському інституті народної освіти ідею виховання молоді на найкращих зразках українського мистецтва реалізував видатний педагог, етнограф, хореограф, диригент і композитор В. Верховинець. Справу залучення студентів Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка (із 1946 р.) до колективів художньої самодіяльності у шістдесятих-на початку сімдесятих років минулого століття продовжував композитор, фольклорист, диригент, педагог М. Фісун.

Новою віхою в історії Полтавського педагогічного стали часи ректорства філософа й педагога І. Зязюна (1975-1990 рр.). У цей період провідні митці Полтавщини Г. Левченко, П. Лиманський, В. Білошкурський, П. Горголь та інші реалізовували наукову концепцію керманіча інституту про єдність мистецтва й педагогіки. Переважна більшість організованих у той час колективів художньої самодіяльності існують і сьогодні. Окремі з них перетворилися на творчі лабораторії мистецьких кафедр і поряд із новими художньо-творчими колективами успішно функціонують як осередки конвергенції формальної освіти з неформальною мистецькою.

Нині на факультеті на постійній основі діють український народний хор «Калина» (художній керівник Г. Левченко), народний аматорський камерний хор імені П. Лиманського (художній керівник С. Жмайло), народний аматорський жіночий вокальний ансамбль «Свічадо» (художній керівник Н. Ремезова), народний самодіяльний естрадно-музичний центр «Вікторія» (художній керівник С. Вовченко), народний аматорський ансамбль народного танцю «Весна» (художній керівник Л. Пригода), народний ансамбль спортивного бального танцю «Грація» (художній керівник П. Горголь), народний аматорський ансамбль сучасного балету «Марія» (художній керівник М. Погрібняк). Водночас для участі в різних мистецьких акціях

(оглядах першокурсників, конкурсах казок, «студентських веснах», фестивалях, флешмобах тощо) створюються тимчасові осередки, з-поміж яких вирізняються вокальні, хореографічні, театральні групи, а також невеликі колективи образотворчого спрямування. До всіх угруповань тимчасового та постійного функціонування залучені не тільки студенти, які здобувають спеціальну мистецьку освіту, але й ті, котрі обрали для себе професію вчителя початкової школи, вихователя дошкільного закладу, психолога, соціального працівника, логопеда і в умовах формальної освіти здобувають лише загальну мистецьку освіту.

Функціонування таких колективів дає можливість студентам психолого-педагогічного отримати неформальну мистецьку освіту, яка визначається нами як добровільна мистецька діяльність особистості, що здійснюється поза формальним навчанням у вищому педагогічному закладі освіти, реалізується здебільшого в художньо-творчих колективах і не супроводжується видачею диплома офіційного зразка (Сулаєва, 2014 А, с. 75).

Практичний досвід конвергенції формальної освіти студентів із неформальною мистецькою на психолого-педагогічному факультеті ПНПУ імені В. Г. Короленка дозволяє констатувати спрямованість діяльності професорсько-викладацького складу, й зокрема, керівників художньо-творчих колективів, на вдосконалення підготовки вчителя Нової української школи. Це увиразнюється у впливові на:

- вдосконалення ключових компетентностей майбутніх фахівців освіти (зокрема, обізнаність та самовираження у сфері культури, соціальної та громадянської компетентності, спілкування державною мовою тощо);
- розвиток орієнтації майбутніх вихователів молодого покоління на потреби кожної особистості в освітньому процесі;
- усвідомлення необхідності наскрізності процесу виховання, який формує особистісні цінності тощо (Бібік, 2017).

Такий вплив здійснюється на основі використання в системі неформальної мистецької освіти високодуховних і естетично значущих творів, у чому ми пересвідчуємося під час численних виступів художньо-творчих колективів факультету. У процесі роботи над ними відбувається професійне зростання майбутніх фахівців.

Одним із важливих аспектів мистецько-освітньої діяльності, на наш погляд, є поглиблення ключових компетентностей майбутніх фахівців освіти. Перш за все, учасники художньо-творчих колективів мають можливість збагатити свої знання та набуті вміння й навички в царині певного виду мистецтва (музичного, хореографічного, образотворчого чи театрального).

Робота у вокальних колективах має свої особливості. У процесі репетицій, наприклад, в українському народному хорі «Калина», майбутні вчителі музичного мистецтва поглиблюють мистецькі компетентності, набуті в процесі формального навчання, студенти ж інших спеціальностей знайомляться з народною манерою співу, традиційними українським інструментарієм, фольклором, класифікацією співацьких голосів тощо. Водночас учасники вдосконалюють чи оволодівають способами народного звукоутворення, вокальними прийомами, вміннями зберігати, популяризувати вокальні здобутки українського народу та виконувати авторські твори вітчизняних композиторів тощо.

Здобувачі неформальної мистецької освіти, які надали перевагу народному аматорському камерному хору імені П. Лиманського чи народному аматорському жіночому вокальному ансамблю «Свічадо» по завершенню навчання в ПНПУ імені В. Г. Короленка компетентні в питаннях академічної манери співу, музично-виражальних засобів хорового виконавства, специфіки звукоутворення, звуковедення і строю, ерудовані в галузі світової та вітчизняної вокальної класики тощо.

Студенти, які обрали музично-освітню діяльність в народному самодіяльному естрадно-музичному центрі «Вікторія» натомість визначаються в ставленні до сучасного вокального мистецтва, оволодіваючи домінуючою на сьогодні формою музично-виконавської творчості молоді. У колективі створені належні умови для ознайомлення з напрямками естрадної музики (поп і рок-музика, реп, хіп-хоп, джаз, авторська або бардівська пісня) та особливостями естрадного звукоутворення (подекуди гроулом чи скрімом), оволодіння естрадною манерою співу та вміннями користуватися звуковою технікою, грати на музичному інструменті тощо.

Не менш результативною з точки зору доповнення формальної освіти студентів неформальною мистецькою є діяльність хореографічних художньо-творчих колективів психолого-педагогічного факультету. Зокрема, учасники народного аматорського ансамблю народного танцю «Весна» збагачують когнітивний та діяльнісний компоненти мистецької компетентності такими складниками: розуміння основних хореографічних термінів, знання різноманітності народних танців, уміння та навички виконувати основні хореографічні рухи українського народу та відтворювати танцювальні народні танці й хореографічні постановки провідних балетмейстерів України.

Прихильники спортивного бального танцю мають змогу долучитися до мистецько-освітньої діяльності ансамблю «Грация». У процесі репетиційної роботи учасники колективу поглиблюють знання про напрями та види сучасної хореографії, засвоюють основні терміни та вимоги до сучасного танцю, оволодівають чи вдосконалюють вміння й навички відтворювати один або декілька видів спортивно-бальних танців (повільний та віденський вальси, танго, самбу, фокстрот, румбу, джайв, пасадобль тощо).

Непохитні стандарти класичної хореографії зберігаються в мистецько-освітній діяльності учасників народного аматорського ансамблю сучасного балету «Марія». Складниками їхньої мистецько-освітньої роботи в колективі є засвоєння чи поглиблення категоріального апарату класичного танцю, знання балетів вітчизняних і зарубіжних авторів, формування чи розвиток танцювальної техніки тощо.

Цінним для студентів психолого-педагогічного факультету є діяльність тимчасових мистецьких груп, у яких вони мають можливість прилучитися до різних видів мистецтва, спробувати себе в ролі ведучого, співака, актора, дизайнера, лялькаря тощо. Систематичність заходів на факультеті та цілеспрямоване наставництво викладачів у питаннях удосконалення виступів або виставок художніх робіт є вагомим важелем для поступового професійного зростання майбутніх фахівців.

Спільним для неформальної мистецької освіти, яка надається у вищезазначених колективах, є можливість для самовираження кожної особистості в сфері культури. Достатній і

високий рівень мистецької компетентності, якого досягають їхні учасники, дозволяє їм брати участь у концертній чи виставковій діяльності. Уміння передавати й контролювати процес самовираження є психологічною основою для порозуміння з учнями й вихованцями в майбутній педагогічній діяльності.

В умовах неформальної мистецько-освітньої діяльності у зв'язі з формальною фаховою освітою також відбувається розвиток соціальної та громадянської компетентності, зокрема, когнітивного (збагачення словникового запасу) та діяльнісного (визначення власної й спільної з іншими мети, уміння планувати колективну діяльність, прогнозувати виникнення проблемних ситуацій, знаходити компроміс між індивідуальними цілями та соціально прийнятними нормами тощо) складників.

Заслуговує на увагу важлива компетентність майбутнього вчителя нової української школи, яка употужнюється в системі неформальної мистецької освіти, це постійне спілкування державною мовою. Так, учасники народного хору «Калина» та камерного хору імені П. Лиманського засвоюють мовні особливості різних регіонів України через виконання високохудожніх музичних творів (думи, балади, історичні, ліричні, календарно-обрядові пісні, хори вітчизняних композиторів). Гуманність і патріотизм студентів розвивається у процесі ознайомлення їх із вокальними творами, у змісті яких оспівуються найвищі чесноти народу: щирість і щедрість, милосердя й доброзичливість, відданість своєму народові, співчуття до багатостраждальної долі Батьківщини, віри у її щасливе майбутнє.

Значущим аспектом розвитку ключових компетентностей майбутніх педагогів в умовах спільної творчої діяльності є надання їм можливості на власному прикладі пересвідчитися у важливості врахування та задоволення потреб кожної особистості в освітньому процесі. Адже студенти здобувають неформальну мистецьку освіту в позитивних умовах міжсуб'єктної взаємодії: активності та відсутності обмежень свободи творчості; орієнтації керівника та інших учасників художньо-творчих колективів на вподобання, нахили, обдарування, індивідуальні особливості кожного учасника; взаємозв'язку особистісного розвитку з практичним досвідом тощо.

Систематична й планомірна мистецько-освітня діяльність учасників художньо-творчих колективів упродовж п'яти-шести років навчання дає змогу їм узагальнити життєвий досвід минулих поколінь і співвіднести його з системою цінностей, що історично склалися в державі та сучасному молодіжному середовищі. Це особливо важливо для студентів, повсякденне життя яких переважно пов'язане з медіа-мистецтвом, що створюється та передається за допомогою новітніх інформаційних технологій. У майбутніх педагогів, вихованих на високодуховних творах, формується художньо-естетичний смак, здатність вирізняти з-поміж великого обсягу мистецької інформації гідні для сприймання молоддю музичні, хореографічні чи образотворчі зразки сучасної культури. Така компетентність випускників психолого-педагогічного може стати запорукою оптимального поєднання традиційного та молодіжного мистецтва в навчально-виховній роботі з учнівською молоддю.

Висновок. Конвергентність формальної педагогічної освіти студентів психолого-педагогічного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка з неформальною мистецькою освітою в художньо-творчих колективах має потужний вплив на якість підготовки майбутніх фахівців освітньої галузі. Це увиразнюється у вдосконаленні ключових компетентностей, з-поміж яких виокремлюються: обізнаність та самовираження у сфері культури; соціальної та громадянської компетентності; спілкування державною мовою. Вагомим доважком до формальної освіти студентів є вплив неформальної мистецької освіти на розвиток орієнтації майбутніх вихователів молодого покоління на потреби кожної особистості та усвідомлення необхідності наскрізності процесу виховання у розвитку особистісних цінностей.

Список літератури

- Бібік, Н.М. (Ред.) (2017). *Нова українська школа: порадник для вчителя*. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плєяди».
- Верховна рада України. (2017). Закон України про освіту. Взято з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
- Сулаєва, Н. В. (2014). *Неформальна мистецька освіта майбутніх учителів у художньо-творчих колективах*. (Дис. докт. пед. наук). Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Київ.
- Сулаєва, Н. В. (2014). *Неформальна мистецька освіта: теоретико-методологічний та історичний аспекти*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.

Natalia Sulaieva

**CONVERGENCE OF DIFFERENT TYPES OF EDUCATION OF STUDENTS
OF THE FACULTY OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY OF POLTAVA
V.G. KOROLENKO NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY**

The article highlights the main aspects of the convergence of formal education of students of the Faculty of Psychology and Pedagogy of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University with non-formal artistic education. It has been indicated that such a combination is possible due to the existence of an extensive network of artistic and creative groups at the faculty where non-formal artistic and educational activities are carried out. It has been emphasized that an important ground for the realization of this convergence was created by outstanding scientists, artists and public figures who worked at the university since its foundation. It has been determined that a new key point in the artistic education of the students of the Poltava pedagogical University is the period of the rectorate of the philosopher and the teacher I. Ziaziun. It has been stressed that during his leadership an overwhelming majority of artistic and creative groups were organized, which together with the newly formed nowadays are the centers of convergence of formal education of future specialists with non-formal artistic education. It has been noted that the activities of the participants of these groups influence the improvement of teacher training for the New Ukrainian School.

The article describes the key competencies that are developed in the context of non-formal education: awareness and expression in the field of culture, social and civic competence, communication in the state language, etc. It has been noted that the artistic and educational activity of students in artistic and creative groups contributes to the development of the orientation of future specialists for the needs of each individual and the awareness of future educators of the through-all process of education, aimed at the formation of universal, national and personal values of the younger generation.

Keywords: *formal, non-formal education, artistic education, training of future teachers, key competencies.*

References

- Bibik, N. M. (Ed.) (2017). *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia* [New Ukrainian School: Teacher's Guide]. Kyiv: TOV «Vydavnychi dim «Pleiady».
- Verkhovna rada Ukrainy. (2017). *Zakon Ukrainy pro osvitu*. [Law on Education of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Sulaieva, N. V. (2014). *Neformalna mystetska osvita maibutnikh uchyteliv u khudozhno-tvorchykh kollektivakh* [Non-formal art education future teachers in art creative group]. (Dissertation of the Doctor of Pedagogical Sciences). Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Kyiv.
- Sulaieva, N. V. (2014). *Neformalna mystetska osvita: teoretyko-metodolohichni ta istorychnyi aspekty* [Non-formal art education theoretical, methodological and historical aspect]. Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.

Одержано 5.02.2018 р.

УДК 378.096.4(477.53):7«1921/1933»

*Наталія Дем'янюк,
м. Полтава*

ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА ПОЛТАВСЬКОГО ІСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В ПЕРІОД ІЗ 1921 ПО 1933 РІК

У статті розкрито зміст діяльності кафедри мистецтвознавства Полтавського інституту народної освіти (ІНО) з підготовки педагогічних кадрів у період із 1921 по 1933 рік. Схарактеризовано її основні напрями: музично-теоретичну, диригентсько-хорову, інструментально-виконавську, методичну підготовку майбутніх учителів; організацію науково-дослідницької роботи і педагогічної практики студентів у різноманітних освітніх закладах; підготовку концертних програм і виступів студентського хору та інших колективів художньої самодіяльності; проведення активної громадської та культурно-масової роботи в межах навчального закладу, міста й області. Визначено особливості форм і методів навчально-виховної роботи.

Ключові слова: *кафедра мистецтвознавства, педагогічні кадри, музично-теоретична, диригентсько-хорова, інструментально-виконавська, методична підготовка.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах реформування системи освіти значно актуалізуються проблеми підвищення ефективності навчально-виховного процесу, удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя. Їх успішному вирішенню сприятимуть не лише поліпшення наукового та навчально-методичного забезпечення, розробка й упровадження інноваційних підходів і технологій, а й пізнання, всебічне осмислення і раціональне застосування прогресивного досвіду минулого, найкращих здобутків вітчизняної педагогіки.

Фахова підготовка вчителя музичного мистецтва передбачає формування в нього спеціальних професійних компетентностей: музично-теоретичних, диригентсько-хорових, інструментально-виконавських тощо. На різних етапах розвитку вітчизняної системи освіти вона зазнавала деяких змін і відзначалась певною специфікою. Важливе теоретичне і практичне значення, на наш

погляд, має вивчення багатогранної діяльності кафедри мистецтвознавства Полтавського інституту народної освіти (ІНО) з підготовки педагогічних кадрів, особливостей її змісту, форм і методів у період з 1921 по 1933 рік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми становлення і розвитку національної системи освіти, методологічні, методичні, організаційні засади професійної підготовки вчителя, різноманітні аспекти мистецької та музично-педагогічної освіти в Україні досліджувались у монографіях Б. Года, О. Єрмака, П. Киридона (висвітлено історію Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, його видатні досягнення з моменту заснування, напрями, умови й особливості підготовки педагогічних кадрів у минулому і сьогоденні) (Год, Єрмак, & Киридон, 2009), Н. Дем'яненко (здійснено ретроспективний логіко-системний аналіз процесу становлення змісту, структури, поєднання теорії та практики загальнопедагогічної підготовки вчителя в Україні XIX – першої третини XX століття), О. Лобач (відображено результати ретроспективного аналізу становлення кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, схарактеризовано напрями її поліаспектної діяльності) (Дем'янюк, Вовченко, Гайдамака, 2014), О. Отич (2008) (висвітлено історичний досвід використання мистецтва у формуванні особистості, проаналізовано методологічні підходи до розвитку індивідуальності педагога його засобами), Н. Сулаєвої (2013) (представлено концептуальні засади неформальної мистецької освіти, умотивовано необхідність конвергентного поєднання формальної педагогічної освіти з неформальною мистецькою освітою, висвітлено її потенціал у збагаченні професійної компетентності майбутніх учителів), Т. Танько (1998) (визначено етапи становлення і розвитку музично-педагогічної освіти в Україні, обґрунтовано систему музично-педагогічної підготовки вчителів, проаналізовано навчально-виховний процес вітчизняних педагогічних закладів у 20-80-ті роки минулого століття), наукових працях Т. Благової (2009) (розкрито особливості розвитку загальної та професійної мистецької освіти на Полтавщині в другій половині XIX – на початку XX століття,

схарактеризовано основні тенденції розвитку змісту мистецьких дисциплін у навчальних закладах різних типів), О. Лавріненка (1998) (виявлено специфіку практичної професійно-педагогічної підготовки вчителя у вищих закладах освіти України в 1917–1928 роках) та інших вітчизняних істориків, педагогів, мистецтвознавців.

Мета статті – висвітлити діяльність кафедри мистецтвознавства Полтавського інституту народної освіти з різнобічної фахової підготовки майбутнього вчителя в період з 1921 по 1933 рік.

Виклад основного матеріалу. Спеціальну музичну підготовку вчителя в Полтавському інституті народної освіти здійснювала кафедра мистецтвознавства з моменту його утворення (1921 р.), тобто об'єднання окремо функціонуючих у Полтаві Педагогічного інституту та Історико-філологічного факультету в один вищий навчальний заклад. Незважаючи на недостатність приміщень, відсутність інвентарю і незадовільне матеріальне забезпечення, за свідченням документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, а саме – доповідного листа професора Харківського ІНО Є. Кагарова у Відділ підготовки робітників освіти, воно відбулося 12 квітня 1921 року разом із обранням «президії ІНО: ректора В. О. Щепотьєва, проректора Н. Ю. Мірза-Авакьянц, секретаря І. Я. Чаленка» (Доповідний лист, с. 145). Контингент студентів на той час становив 706 осіб.

Кафедру мистецтвознавства в період з 1921 по 1933 рік очолював відомий український музикознавець, педагог, етнограф, хореограф, диригент і композитор В. Верховинець (1880–1938), який увійшов до складу ради інституту 15 квітня 1921 року (Доповідний лист, с. 149). У «Списку професорів і преподавателів Українського вищого інституту народної освіти в Полтаві» (тут і далі зберігається мова оригіналу) зазначалось, що він «скінчив школу Лисенка в Києві по курсу теорії музики, гармонії та композиції. Хормейстер київських українських театрів. Робив записи пісень і звичаїв народних на Київщині, Херсонщині та Поділлі. Маються аранжировки цих пісень. Друковані праці: «Весілля в с. Шпичинці Київської губернії» /

Видання Київського Наукового Товариства» (Доповідний лист, с. 148). Отже, на цей час він був визнаним і авторитетним в Україні музикознавцем, етнографом, хормейстером, педагогом, композитором.

За кафедрою закріплювався кабінет мистецтвознавства, який був навчально-методичною базою для кращого засвоєння отриманих на лекційних заняттях теоретичних знань, здобуття відповідних практичних умінь і навичок, оволодіння музичними інструментами (фортепіано, скрипка), виконання практичних вправ і завдань із сольфеджіо, вокалу, хорового диригування, читання партитур, транспозиції, вивчення дитячих ігор із піснями, забезпечення концертних виступів тощо. Для вдосконалення виконавської майстерності необхідною була організація різних за складом інструментальних ансамблів. Проте на початковому етапі матеріальний фонд кафедри гостро потребував поповнення музичними інструментами.

Кафедра забезпечувала викладання майбутнім педагогам і вихователям передбаченого навчальними планами курсу «Мистецтвознавство (співи і музика)», що належав до загальних дисциплін. На початковому етапі він читався двома викладачами – В. Верховинцем (лекції на III курсі) і Ф. Попадичем (лекції на I і II курсах) (Матеріали про стан та навчально-виховну роботу Полтавського ІНО за 1921–1924 н. р.). До кадрового складу кафедри також входила посада лаборанта, який допомагав студентам у виконанні різного типу практичних робіт і завдань, надавав необхідну методичну допомогу. Водночас він виконував функції акомпаніатора на заняттях із вокалу, хорового співу, диригування, ілюстратора фортепіанних творів (Записки Полтавського ІНО, с. 36). У 1924–1925 рр. цю посаду обіймав відомий пізніше піаніст, педагог і композитор, викладач Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка С. Шевченко.

В обсязі інтегрованого курсу «Мистецтвознавство (співи і музика)» В. Верховинець читав лекції з елементарної теорії музики, історії української музики, історії всесвітньої музики, гармонії (для більш здібних слухачів), методик музичного виховання і хорового співу, проводив практичні та лабораторні

заняття з гри на музичному інструменті (фортепіано, скрипка), сольфеджіо, диригування дитячими піснями і хоровими творами, хорового співу тощо. Розробляючи навчально-нормативну документацію, методичні матеріали до викладання теоретичних і практичних музичних дисциплін, він зважав на те, що «завдання музкерівника дуже широкі, він мусить бути не тільки музично освіченою людиною, але й освіченим педагогом, який, користуючись різними формами музвиховання, мусить навчати молоде покоління сприймати і відтворювати музичні цінності, виховувати нові музичні таланти...» (Верховинець, 1989, с. 37).

У «Статуті Полтавського інституту народної освіти» серед форм організації навчального процесу визначались лекційні заняття, лабораторні та науково-семінарські роботи, наукові спостереження і досліди, практика навчання, студіювання методик, підручників, науково-навчальної та популярної літератури відповідних фахів, трудова практика, проведення студентських конференцій для обговорення результатів практик, науково-дослідної роботи тощо (Доповідний лист, с. 164).

Музично-теоретична підготовка студентів здійснювалась згідно з класичними академічними засадами. Її зміст чітко відображено, наприклад, у розроблених В. Верховинцем «Програмі лекцій з мистецтвознавства, призначених для I-го курсу факультету старшого концентру Полтавського ІНО або ж I-го курсу дошкільного факультету» та «Програмі лекцій з мистецтвознавства, призначених для II-го курсу факультету старшого концентру Полтавського ІНО або ж II-го курсу дошкільного факультету» (Верховинець, 1930).

За навчальним планом на дисципліну «Мистецтвознавство (співи і музика)» на першому курсі шкільного факультету відводилось 40 лекційних годин, із яких 30 годин – на вивчення теорії музики, 10 годин – на методику хорового співу та короткий огляд історії музики і музичних інструментів, на першому курсі дошкільного факультету – 60 лекційних годин, із яких 30 годин – на вивчення теорії музики, 10 годин – на методику одно-, дво- і чотириголосного хорового співу, 10 годин – на студіювання нової

хорової літератури на сучасні теми, 10 годин – на знайомство з роєм, гру на роялі та шумовий оркестр.

На першому курсі теорія музики вивчалась упродовж навчального року – 30 тижнів по 1 годині на тиждень. Вивчались звук та його властивості, назви, тривалість звуків, нотний стан, ключі, інтервали, знаки альтерації, лади, транспозиція, енгармонізми, синкопи, мелізми, динаміка, темпи тощо.

Вивчення теорії музики на другому курсі також розраховувалось на 30 тижнів по 1 годині на тиждень. Перші 15 тижнів відбувалось повторення і закріплення вивченого на попередньому курсі матеріалу, потім вивчались тризвуки та їх обернення, секвенції, каденції, домінантсептакорди, нонакорди та їх обернення, модуляції тощо.

Паралельно проводились заняття з оволодіння фортепіано (знайомство з інструментом, гра мелодій одно- і двоголосних пісень, мажорних і мінорних гам і акордів). Певний час приділявся вивченню історії інструментів – дерев'яних, мідних, ударних і струнних.

У методичних рекомендаціях до навчальних програм наголошувалось, що всі теоретичні положення і правила мають демонструватись відповідними «сольфеджіями, сольмізацією та піснями одно- й двоголосними» (Верховинець, 1930, с. 2). Для цього найчастіше застосовувався український народнопісенний матеріал, здебільшого записаний, оброблений і систематизований В. Верховинцем у попередні часи, як-от: «Іди, іди, дощику», «Горобейко і сестричка», «Ой ходить Іванко», «Розлилися води», «Ходить гарбуз», «Шумить, гуде сосонька», «Шум», «Мак» тощо. Зазначалося, що всі лекції мають бути проведені «методично, отже, бути зразком лекцій для дітей у трудшколі» (Верховинець, 1930, с. 3), що дозволяло майбутнім педагогам поступово оволодівати методикою музично-виховної роботи.

Найбільш здібним студентам пропонувалось виконання завдань із гармонії, але це було однією з форм позааудиторної роботи.

Вивчення теорії музики на заняттях поєднувалось із засвоєнням інших спеціальних музичних дисциплін – історії української музики, історії всесвітньої музики тощо, у такий спосіб широко застосовувались міжпредметні зв'язки. Провідним принципом їх викладання був розгляд музичних явищ і форм в історії музичного мистецтва в тісному зв'язку із соціально-економічними процесами. З цього приводу В. Верховинець зазначав, що не можна обмежуватись «викладанням одних лише життєписів композиторів, самим лише формальним аналізом їхніх творів...» (Верховинець, 1930, с. 5).

Важливою ділянкою роботи кафедри була диригентсько-хорова підготовка майбутніх учителів, що забезпечувалась викладанням хорового диригування, хорового співу, методики роботи з хором. Вона включала виконавський, теоретичний, методичний, культурно-просвітницький аспекти та здійснювалась на лекційних, практичних групових, індивідуальних заняттях, а також на репетиціях організованого В. Верховинцем студентського хору Полтавського ІНО. Як експериментальна лабораторія він складався з кращих співаків і забезпечував формування необхідних професійних компетентностей майбутніх учителів, керівників хорових і вокальних гуртків, організаторів позакласної культурно-масової роботи. Помітна увага приділялась розвитку культури мовлення, уміння володіти голосовим апаратом, артистизму.

З метою формування національної культури студентської молоді викладачами кафедри важлива роль надавалась українському народнопісенному репертуару: аранжуванням і хоровим обробкам народних пісень В. Верховинця, М. Вериківського, Г. Верьовки, П. Демущького, П. Козицького, М. Леонтовича, М. Лисенка, Ф. Попадича, К. Стеценка та інших українських композиторів («Ой і не стелися», гарм. М. Лисенка, «Вишні-черешні», обр. М. Леонтовича, «Ой, дуб дуба», гарм. П. Козицького, «Їхали козаки», «Ой у полі вітер віс», «Ой дівчина по гриби ходила» обр. В. Верховинця та ін.). Разом із тим, на заняттях вивчались пісні інших народів, зразки української, російської та західноєвропейської хорової класики, революційні масові пісні

(муз. В. Верховинця на сл. В. Чумака «Більше надії, брати», на сл. Д. Загула «Грими, грими, могутня пісне», на сл. М. Вороного «За Батьківщину» та ін.), різнохарактерні авторські твори В. Верховинця («Ой красна весно», сл. Ю. Жилка, «На стрімчастих скелях», сл. П. Тичини, «Облетіли пелюстки», сл. В. Чумака та ін.). Студентський хор Полтавського ІНО відзначався високою виконавською культурою, справжнім професіоналізмом, адже професор В. Верховинець був видатним хоровим диригентом і талановитим хормейстером-організатором.

Окрім вирішення конкретних навчально-виховних завдань у студентському хорі, викладачами кафедри забезпечувалась його активна концертно-просвітницька діяльність. Так, упродовж першого триместру 1925–1926 академічного року були проведені такі культурно-масові заходи: «06.11.1925 р. – концерт, присвячений жовтневим святам, в залізничних майстернях П. З. в об'єднанні з хорами залізничників і агротехніків (уранці); 06.11.1925 р. – концерт у будинку Агротехнікуму з його хором (увечері); 07.11.1925 р. – концерт у приміщенні ІНО (вранці); 07.11.1925р. – концерт у Полтавському міському театрі під час засідання Міської ради (ввечері); 08.11.1925 р. – концерт у підшефній військовій частині 74 полку; 06.12.1925 р. – концерт на з'їзді вчителів у «Робосі»; 14.12.1925 р. – концерт, присвячений білоруській пісні, на користь пролетарського студентства в Полтавському ІНО» (Записки Полтавського ІНО, с. 17).

Диригентами на таких заходах часто виступали студенти, що сприяло вдосконаленню їх професійної підготовки. Цікавою і педагогічно доцільною формою організації навчально-виховного процесу було систематичне проведення після репетицій і концертів підсумкових диспутів і бесід, що давало студентам можливість проаналізувати позитивні та негативні результати своєї роботи та зробити відповідні висновки.

Важливими напрямками роботи кафедри мистецтвознавства були озброєння студентів методиками викладання музичних дисциплін, підготовка майбутніх педагогів до навчально-виховної діяльності в школі, у позашкільний час, у колективах художньої самодіяльності тощо.

У Статуті Полтавського ІНО (1921 р.) зазначалось, що «крім наук обов'язкових, по бажанню слухачів, викладаються предмети необов'язкові, але тісно зв'язані з потребами майбутньої діяльності учителя як культурного робітника на ниві народної освіти: теорія дошкільного виховання (3 год. на тиждень), теорія позашкільної освіти (3 год. на тиждень), рухливі ігри (2 год. на тиждень) та інші (Доповідний лист, с. 159). Так, наприклад, професором В. Верховинцем був розроблений спеціалізований курс «Дитячі ігри», що передбачав опанування студентами музичного ігрового репертуару (вивчення пісенного супроводу гри, сюжету, засобів драматизації, хореографічних рухів), побудованого на матеріалі українського різножанрового фольклору: пісенного, ігрового, поетичного, танцювального.

Про особливості викладання цього курсу С. Шевченко розповідав: «Зайде, бувало, Василь Миколайович до аудиторії, усміхнеться до нас та й скаже: «Забудьте, будь ласка, про свій вік. Ви – не студенти. Ви – дошкільнята. А тепер давайтеgratis». І справді, кожен з нас немов відчував себе дитиною, а Василь Миколайович тим часом з'єднував наші руки, сам підхоплював переднього і, приспівуючи: «диби-диби, диби-би...», та пританцювуючи, вів рядочком за собою. Вивчені у той спосіб ігри ми проходили з дітьми полтавських інтернатів. Там уже ми були вихователі! Там Василь Миколайович давав нам повну волю, а після тих занять детально розбирав роботу кожного» (Спогади Шевченка С. А., с. 5).

Викладачами кафедри мистецтвознавства здійснювалось керівництво науково-дослідницькою діяльністю студентів, виконанням наукових проектів і рефератів, організовувалась їхня педагогічна практика в школах і дошкільних закладах, проводились студентські конференції для обговорення їх результатів і визначення шляхів усунення недоліків у подальшій роботі.

Викладання усіх навчальних дисциплін здійснювалося на основі загальних педагогічних принципів – науковості, систематичності, послідовності, доступності, наочності, єдності теорії та практики тощо. Зразковим проведенням занять викладачі

прагнули сформувати в студентів необхідні професійні компетентності, передати свій багатий педагогічний досвід.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави вважати, що важливе наукове і культурне значення мають педагогічні традиції підготовки фахівців, що склались у діяльності кафедри мистецтвознавства Полтавського інституту народної освіти в зазначений історичний період (1921-1933 рр.). Вона забезпечувалась високопрофесійними викладачами під керівництвом В. Верховинця та охоплювала декілька напрямів: музично-теоретичну, диригентсько-хорову, інструментально-виконавську, методичну підготовку майбутніх учителів; організацію науково-дослідницької роботи студентів і педагогічної практики в різноманітних освітніх закладах; підготовка концертних програм і виступів студентського хору та інших колективів художньої самодіяльності; проведення активної громадської та культурно-масової роботи в межах навчального закладу, міста й області. Підготовка педагогічних кадрів викладачами кафедри мистецтвознавства відзначалась ґрунтовним характером і забезпечувала формування в студентів необхідних фахових компетентностей для роботи в школах, дошкільних навчальних і позашкільних культурно-освітніх закладах.

Список літератури

- Благова, Т. О. (2009). *Розвиток шкільної і професійної мистецької освіти на Полтавщині (друга половина XIX – початок XX ст.)*. Полтава: Оріяна.
- Верховинець, В. М. (1989). *Весняночка*. (5-те вид.). Київ: Музична Україна.
- Верховинець В. М. (1930). *Програма лекцій з мистецтвознавства для студентів I та II курсів старшого концентру та дошкільного факультету Полтавського ІНО на 1930/31 рік*. Архів Я. В. Верховинця.
- Год, Б., Єрмак О., & Киридон П. (2009). *Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка: історія і сучасність*. Полтава: ПДПУ імені В. Г. Короленка.
- Записки Полтавського ІНО 1925/26 ак. року*. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.
- Дем'яненко, Н. М. (1998). *Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.)*. Київ: ІЗМН.
- Дем'янюк, Н. Ю., Вовченко С. В. & Гайдамака В. М. (2014). *Кафедра музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка: ретроспективний аналіз*. Левченко Г. С., Лобач О. О. (Ред.). Полтава: ТОВ АСМІ.

- Доповідний лист професора Харківського ІНО Є. Кагарова.* Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). Фонд. 166, опис 1, одиниця зберігання 1101.
- Лаврінченко, О. А. (1998). *Практична професійно-педагогічна підготовка вчителя у вищих закладах освіти України (1917–1928 рр.)* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ.
- Матеріали про стан та навчально-виховну роботу Полтавського ІНО за 1921–1924 н. р.* Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). Фонд 166, опис 2, одиниця зберігання 1123.
- Отич, О. М. (2008). *Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти.* Зязюн І. А. (Ред.). Чернівці: Зелена Буковина.
- Спогади Шевченка С. А.* Архів Я. В. Верховинця.
- Сулаєва, Н. В. (2013). *Підготовка вчителя в педагогічному просторі неформальної мистецької освіти.* Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Танько, Т. П. (1998). *Музично-педагогічна освіта в Україні.* Харків: Основа.

Natalija Dem'yanko

ACTIVITY OF THE ART STUDIES DEPARTMENT IN POLTAVA INSTITUTE OF PUBLIC EDUCATION IN THE PERIOD FROM 1921 TO 1933 YEAR

The article outlines the essence of the activity of the Department of Art Studies in Poltava Institute of Public Education (INO) for the training of pedagogical staff in the period from 1921 to 1933. The material and organizational-methodical conditions of its creation and functioning under direction of the famous Ukrainian musicologist, teacher, ethnographer, choreographer, conductor and composer V. M. Verkhovynets are revealed. The main directions of department's activity are described: musical-theoretical, conductor-choir; instrumental-performing, methodical training of future teachers; organization of research work and pedagogical practice of students in various educational institutions; preparation of concert programs and performances of student choir and other amateur art groups; conducting active public and cultural-mass work within the educational institution, city and region. The forms of educational process organization, including lecture classes, laboratory and scientific workshops, scientific observations and experiments, practice of teaching, studying of techniques, textbooks, scientific and educational and popular literature of corresponding specialties, labor practices, holding of student conferences for discussion of practical results are determined. The features of organization and diverse activities (educational, rehearsal, concert) of student choir in Poltava INO are revealed. Methods and principles (scientific, systematic, consistency, accessibility, visibility, unity of theory and practice of teaching educational disciplines are revealed).

Keywords: *department of art studies, pedagogical staff, musical-theoretical, conductor-choir, instrumental-performing, methodical training.*

References

- Blahova, T. O. (2009). Rozvytok shkilnoi i profesiinoi mystetskoï osvity na Poltavshchyni (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Development of school and professional artistic education in Poltava region (second half of the XIX – early XX centuries)]. Poltava: Oriiana.
- Verkhovynets, V. M. (1989). Vesnianochka. (5-te vyd.) [Spring break]. Kyiv: Muzychna Ukraina.
- Verkhovynets, V. M. (1930). Prohrama leksii z mystetstvoznavstva dlia studentiv I ta II kursiv starshoho kontscentru ta doshkilnoho fakultetu Poltavskoho INO na 1930/31 rik [Program of lectures on art studies for students of the I and II year students of the senior concenter and the preschool faculty of Poltava INO for 1930/31]. Archive of Ya. V. Verkhovynets.
- Hod, B., Yermak, O., & Kyrydon, P. (2009). Poltavskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni V. H. Korolenka: istoriia i suchasnist [Poltava V. G. Korolenko State Pedagogical University: history and modern times]. Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.
- Zapysky Poltavskoho INO 1925/26 ak. roku [Notes of Poltava INO 1925/26]. Archive of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.
- Demianenko, N. M. (1998). Zahalnopedahohichna pidhotovka vchytelia v Ukraini (XIX – persha tretyna XX st.) [General pedagogical teacher training in Ukraine (XIX – first third of XX century)]. Kyiv: IZMN.
- Demianko, N. Yu., Vovchenko, S. V., & Haidamaka, V. M. (2014). Kafedra muzyky Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka: retrospektyvnyi analiz [Department of Music of Poltava V. H/ Korolenko National Pedagogical University: retrospective analysis]. H. S. Levchenko, O. O. Lobach (Eds.). Poltava: TOV ASMI.
- Dopovidnyi lyst profesora Kharkivskoho INO Ye. Kaharova [Report letter from professor of Kharkiv INO E. Kagarov]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVOV Ukrainy). Fond 166, opys 1, odynytsia zberihannia 1101.
- Lavrinenko, O. A. (1998). Praktychna profesiino-pedahohichna pidhotovka vchytelia u vyshchyykh zakladakh osvity Ukrainy (1917–1928 rr.) [Practical vocational and pedagogical preparation of a teacher in higher educational institutions of Ukraine (1917-1928)] (The author's abstract of the dissertation of the candidate of pedagogical sciences). Instytut pedahohiky i psykholohii profesiinoï osvity APN Ukrainy, Kyiv.
- Materialy pro stan ta navchalno-vykhovnu robotu Poltavskoho INO za 1921–1924 n. r. [Materials about the state and educational work of the Poltava INO for 1921-1924]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVOV Ukrainy). Fond 166, opys 2, odynytsia zberihannia 1123.
- Otych, O. M. (2008). Mystetstvo u rozvytku indyvidualnosti pedahoha: istorychnyi i metodolohichni aspekty [Art in the development of the individual's personality: historical and methodological aspects]. Ziaziun, I. A. (Ed.). Chernivtsi: Zelena Bukovyna.
- Spohady Shevchenka S. A. [Memoirs of Shevchenko S. A.]. Archive of Ya. V. Verkhovynets.
- Sulaieva, N. V. (2013). Pidhotovka vchytelia v pedahohichnomu prostori neformalnoi mystetskoï osvity [Teacher training in the pedagogical space of non-formal art education]. Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.
- Tanko, T. P. (1998). Muzychno-pedahohichna osvita v Ukraini [Musical-pedagogical education in Ukraine]. Kharkiv: Osnova.

Одержано 21.11.2017 р.

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТІВ ПРОФЕСІЇ БАЛЕТМЕЙСТЕРА У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджено сутнісні ознаки професії балетмейстера, обґрунтовано значення мистецько-педагогічної спадщини видатних українських балетмейстерів ХХ ст. у розвитку хореографічної освіти в Україні, узагальнено їх балетмейстерський доробок, провідні тенденції професійної діяльності; схарактеризовано комплекс новаторських художньо-естетичних принципів роботи у хореографічних колективах.

***Ключові слова:** балетмейстер, хореограф, хореографічна освіта, хореографічна педагогіка, принципи балетмейстерської творчості, виконавський стиль, мистецько-педагогічна діяльність.*

Постановка проблеми. Балетмейстерську діяльність, як специфічний вид мистецької активності, інтерпретуємо як складний багатоаспектний феномен у царині професійної хореографії, що втілюється у процесі творчої роботи з хореографічним матеріалом: постановчої, виконавської, репетиційної, реставраційної, педагогічної. Видатні представники балетмейстерського фаху (Г. Анджоліні, К. Блазис, А. Бурнонвіль, Ж. Ж. Новерр, М. Петіпа, М. Фокін, ін.) – класики теорії і практики хореографічного мистецтва – впродовж усього історичного поступу хореографічної освіти визначали головне призначення професії, обґрунтовуючи її смисли у працях, що стали понадчасовими і візцевими у профільній галузі. На важливій місії професії балетмейстера, зокрема, наголошував у «Листах про танець та балет» (1760 р.) апологет хореографічної педагогіки Ж. Ж. Новерр: «Танець містить в собі все необхідне, щоб стати промовистою з усіх мов, однак, мало знати лише його алфавіт, щоб на ньому розмовляти. Потрібна обдарована людина, що розставить ці букви, утворить із них слова, пов'язуючи в єдине ціле, – і танець перестане бути німим, заговорить мовою настільки ж сильною, як і виразною» (Новерр, 1965, с. 65).

А. Волинський (відомий дансолог, балетний критик і мистецтвознавець початку ХХ ст.) у «Книзі тріумфування» (1925 р.) послідовно обстоював думку щодо винятковості балетмейстерської праці, яка, на його переконання, «має поєднувати у собі багатство внутрішнього світу, що ґрунтується на культурі цілих епох і глибокі хореографічні знання, доступні лише винятковим натурам» (Волинський, 1992, с. 167). Сучасний український хореограф Б. Колногузенко (2014) наголошує на багатоаспектності фахових якостей балетмейстера: «У нашій професії зайвих знань не буває, ... вона вимагає великої кількості умінь, ... професійного володіння та обізнаності в інших мистецтвах, бо саме цей багаж може зробити митця автором сценічного твору, що принесе естетичну насолоду та формуватиме кращі якості людської душі» (с. 5). Отже, в умовах сьогодення актуалізується потреба осмислення мистецтва балетмейстера як творчої професії, визначення пріоритетів її розвитку в галузі хореографічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на позачасовий характер змісту основних постулатів балетмейстерської діяльності, узагальнених у мистецько-педагогічній спадщині її видатних представників, специфіка, характерні ознаки фаху розкриваються в конкретних соціокультурних умовах. На осмисленості та змістовності як базових ознаках професії акцентували увагу видатні балетмейстери ХХ ст. (Г. Алексідзе, М. Бежар, Г. Березова, А. Ваганова, К. Василенко, В. Верховинець, П. Вірський, В. Вронський, Ю. Григорович, К. Голейзовський, Р. Захаров, С. Лифар, Ф. Лопухов, І. Мойсеєв, Н. Надждіна, І. Смірнов, А. Шекера, ін.). Характерною тенденцією теорії хореографічної освіти сьогодення вважаємо персонологічні дослідження Г. Боримської, О. Бойко, Н. Дем'янка, О. Жирова, І. Книш, Б. Кокуленка, Л. Косаковської, В. Купленника, В. Литвиненка, Н. Марусик, Р. Пилипчука, Ф. Погребенника, В. Похиленка, Ю. Станішевського, Б. Стаська та ін.

Мета статті полягає у дослідженні сутнісних ознак професії балетмейстера у вимірі української хореографічної освіти, реконструкції особливостей українського балетмейстерства в

контексті мистецько-педагогічної діяльності відомих його представників, втіленого насамперед в ансамблевій сценічній формі.

Виклад основного матеріалу. Зосередження наукового пошуку на контент-аналізі категорії «балетмейстер» дозволяє зазначити, що динаміка формування змістових відтінків її дефініцій цілком зумовлена соціокультурними та історичними чинниками, зокрема, естетичними імперативами конкретної епохи. Так, сам термін *балетмейстер*, запозичений у першій половині XIX ст. від німецького «*ballettmeister*» – «постановник, майстер балету», в енциклопедичних виданнях XX ст. тлумачиться вже як «автор і режисер-постановник балетів, хореографічних творів, дивертисментних номерів (органічних складників опери та оперети), керівник балетної трупи, що створює систему рухів у сценічному просторі, гармонійно підпорядковуючи танцювальне видовище основній ідеї сценічного мистецького твору» (Балет: Енциклопедія, с. 48). Широкий спектр професійно значущих компетентностей балетмейстера – знання різновидів сценічного танцю, володіння практичним досвідом танцівника-виконавця, хореограф-педагога, постановника танцювальних творів – підтверджує уніфікований характер досліджуваної категорії.

Специфікою українського балетмейстерства визначаємо той факт, що сукупність його основних теоретико-методологічних смислів формувався у вимірі професійно-сценічного виконавства, передовсім у діяльності відомих танцювальних колективів і пов'язаний зі знаковими іменами балетмейстерів, хореографів-науковців, виконавців, творчість яких вважаємо окремим потужним вектором еволюційного поступу хореографічної освіти. Різномасштабна діяльність знаних українських хореографів – виконавська, постановочна, етнографічно-пошукова, педагогічна, просвітницька – жила галузь професійного танцю науковими ідеями і практичними здобутками, визначала стратегії її розвитку, зміст, технології, методи роботи і стала рушійною силою формування теоретичних і практичних регулятивів хореографічної педагогіки.

Дослідження динаміки підходів до сценізації народного хореографічного мистецтва українськими балетмейстерами дозволяє визначити, що процеси відтворення та популяризації ними зразків традиційної хореографії стали провідними засобами практичного втілення концептуальної ідеї професії в аматорських і професійних танцювальних колективах. Так, А. Гуменюк (1963) виокремив три основні напрями діяльності балетмейстерів, що «працюють у галузі українського народного танцю», узагальнивши їх професійні характеристики. Так, до першого напрямку вчений відносив митців, що «зберігають етнографічну суть танцю в цілому, поглиблюють окремі його сторони, шліфують і ускладнюють танцювальні рухи, жести, фігури, однак, не змінюючи композиції»; до другого – «хореографів, що вносять у загальну композицію народного танцю скомпоновані ними танцювальні фігури, поглиблюючи зміст твору засобами професійного хореографічного мистецтва»; третій – представляють «найвидатніші майстри», що, «спираючись на народні традиції, створюють оригінальні композиції, такі високохудожні танці, які поповнюють скарбницю народного хореографічного мистецтва новими художніми зразками» (с. 220).

Перший очільник наукової хореографічної школи К. Василенко (1997), узагальнюючи практичні форми обробки фольклорного танцювального першоджерела, виділяє три принципи його аранжування (співзвучні із класифікацією А. Гуменюка): перший принцип – збереження першооснови фольклорного танцю; другий – аранжування та створення нового варіанту на основі традиційного танцю; третій – авторський варіант фольклорного першоджерела. Вчений зазначає, що в народно-сценічному танці, порівняно з народним, значно розширюється образно-тематичний діапазон, який збагачується низкою композиційних прийомів, зростає виконавська техніка, акторська майстерність танцюристів. Доводячи необхідність обережного ставлення до хореографічної аутентики у процесі постановочної роботи, К. Василенко також прописує своєрідний алгоритм її вивчення: «Як правило, балетмейстер, взявши той чи інший фольклорний твір за першооснову свого майбутнього

твору, глибоко вивчає ... його «біографію»: де, коли і за яких умов він народився, що народ хотів цим танцем висловити, які думки, надії було закладено в емоційно-образні деталі лексики, композиції, акторської гри; після цього хореограф дізнається і про його зв'язки з іншими схожими за темою танцями братніх і суміжних територіально народів...» (с. 104-126). Отже, ретроспекція балетмейстерського досвіду українських хореографів дозволяє узагальнити його специфіку та визначити сутнісні ознаки й напрями через призму творчої діяльності відомих представників зазначеного фаху.

Основоположник теоретико-методологічних засад розвитку хореографічної освіти в Україні В. Верховинець уперше підійшов до вивчення народної хореографії з наукових позицій, здійснив ґрунтовне дослідження фольклорного танцювального матеріалу, створив концептуально нову словесну методичну систему його запису з використанням малюнків і схем (основу сучасної описової системи танцю), розробив теоретико-методичні засади хореографічної педагогіки. Теоретичний доробок В. Верховинця, втілений у працях «Українське весілля» (1912 р.), «Теорія українського народного танцю» (1919 р.), «Весняночка» (1924 р.), є окремим феноменом хореографічної педагогіки і водночас міцним ґрунтом для розвитку українського балетмейстерства.

Ґрунтовне дослідження етнонаціональних витоків українського народного танцю широко представлено у творчості українського педагога-хореографа В. Авраменка. Прибічник збереження автентичної достовірності танцю у сценічних постановках, він практично втілював авторське бачення концепції «народного українського балету» у власній хореографічно-педагогічній діяльності, узагальнивши його у працях «Українські народні танки» (1928 р.) та «Українські національні танки, музика і стрій» (1947 р.). Керуючись принципом В. Верховинця щодо перенесення на сцену фольклорного першоджерела, балетмейстер, за словами І. Пігуляка, «з великим завзяттям доповнює український танець свіжим зібраним матеріалом, студіює його, відроджує, а із сирого забутого танцювального матеріалу вибирає здоровий, додає до

нього нового духу, живого реалізму, відкидаючи всяку вульгарність, тупання, грюкання, перекидання, ... відновлює шляхетність, скромність, селянську гнучкість та пластичність» (Пігуляк, 1979, с. 22). За визначенням Л. Косаковської (2009) (сучасної дослідниці творчості хореографа), «... у своїх хореографічних композиціях В. Авраменко прагне тлумачити фактичний зміст народних танцювальних форм як своєрідний «культурний текст», що репрезентує притаманні національному способу життя норми й зразки соціальної поведінки, водночас наділяє цей текст рисами художності, яка фокусує в собі вагому для національної свідомості інформацію...» (с. 5).

Принципи сценічної обробки народного танцю, закладені видатними балетмейстерами В. Верховинцем і В. Авраменком, стали засадничими у творчості наступних поколінь відомих українських хореографів. Зокрема, у перспективному напрямку розвивалися ідеї хореографічної школи В. Авраменка на західноукраїнських землях: у творчості його учнів, представників різних поколінь – активних популяризаторів української хореографічної культури (К. Балог, М. Вантух, М. Ваньовський, О. Голдрич, А. Зібаровська, Д. Ластівка, В. Петрик, М. Сусліков, Я. Чуперчук, В. Чуперчук ін.). Професійні здобутки балетмейстерів Західної України сприяли розширенню лексичних характеристик народного танцю, поповнювали репертуарний фонд українського сценічного виконавства через унікальні зразки різноманітних західноукраїнських регіональних варіантів національних танців, невідомих широкому загалу.

Напрями сценізації фольклорних танцювальних форм розвиваються в діяльності відомих українських хореографів центрального та східного регіонів України (К. Василенко, П. Вірський, О. Гомон, Л. Калінін, А. Кривохижа, Б. Кокуленко, Б. Колногузенко, Р. Малиновський, Н. Уварова, Л. Чернишова та ін.), у синтетичному (вокально-хореографічному) і хореографічному сценічних жанрах. Багатоаспектність їх режисерських пошуків забезпечує формування в українському балетмейстерстві узагальнених методичних принципів перетворення фольклорного першоджерела на мистецький твір.

У контексті представленого дослідження актуалізується теоретичне узагальнення балетмейстерської творчості П. П. Вірського – видатного українського хореографа, реформатора народно-сценічної хореографії, фундатора і художнього керівника Державного ансамблю танцю УРСР, чия мистецько-педагогічна спадщина набула загальнонаціональної значимості. Контент-аналіз новаторського доробку видатного хореографа дозволяє виокремити провідні змістові напрями його професійної діяльності, що живили розвиток українського балетмейстерства: обґрунтування методу сценічного аранжування народного танцю; створення академічної мови народно-сценічної хореографії, заснованої на лексичному синтезі класичного й народного танців; утвердження багатожанровості народно-сценічних танцювальних форм; упровадження законів драматургії та принципів балетного симфонізму в народно-сценічну хореографію; розширення тематики засобів виразності народно-сценічного танцю; формування особливої стилістики, манери і акторського виконавства; активне прилучення молоді до надбань національної хореографічної культури (Благова, 2016, с. 26-28).

Тенденція до інсценізації українського пісенно-танцювального фольклору, створення на його основі хореографічних композицій стала лейтмотивом діяльності послідовниці В. Верховинця – балетмейстера Л. Чернишової. Дотримуючись постановочно-хореографічних принципів свого вчителя, режисер-хореограф активно втілювала їх у власній творчій і педагогічній діяльності, керуючи в різні періоди життя відомими пісенно-танцювальними колективами: Державним ансамблем пісні й танцю УРСР, Державним ансамблем пісні й танцю Казахської РСР, Державним жіночим вокально-хореографічним ансамблем УРСР «Таврія». Відстоюючи необхідність широкої театралізації національної хореографії, Л. Чернишова наголошувала на виключній важливості перенесення на сцену саме автентичних зразків танцювального мистецтва, відтворення справжньої народної виконавської манери, стильових особливостей народної хореографії. Сама режисер-хореограф із цього приводу зазначала, що «художня творчість повинна витікати з глибинних народних

джерел і що фольклорний матеріал, модифікований для сцени без зайвих надскладних трюків, має переростати в нову мистецьку якість – явища культури естетично й ідейно збагачені, що відповідають високим духовним потребам сучасників» (Народна артистка, 1978, с. 52).

Потужним чинником розвитку балетмейстерської професії вважаємо діяльність хореографа А. Кривохижі в ансамблі танцю «Ятрань», що у період 60-70 х рр. стала носієм народної хореографічного мистецтва в Україні і на Кіровоградщині зокрема. Основною характеристикою творчої концепції «ятранців» науковці наголошують на підвищеному інтересі до витоків традиційної культури, прагненні наблизити кожную постановку до першоджерела. Визначаючи пріоритетом у формуванні репертуару «Ятрані» українське хореографічне мистецтво центральних регіонів, хореограф водночас охоплює танцювальну культуру Західної України, демонструючи взаємозв'язок та єдність танцювальних стилів різних регіонів України. Загалом концепти творчості балетмейстера А. Кривохижі ґрунтуються на таких принципах: трансформація та театралізація танцювальної аутентики (з особливою увагою ставиться до регіональних фольклорних зразків із використанням традиційних обрядів, звичаїв, різноманітних засобів виразності народного епосу), дотримання граничної достовірності в її сценічному відтворенні; збагачення образно-емоційного змісту та технічного вдосконалення першоджерел; розробка самобутньої стилізації хореографічних композицій. Важливо, що хореограф акцентовано використовує такі засоби виразності, «де обов'язково присутня авторська думка, що завжди робить його програму сучасною» (Кокуленко, 2006, с. 76-77).

Безпосереднє практичне втілення концептуальних засад балетмейстерської професії, започаткованих П. Вірським, відбувається у творчості М. Вантуха – хореографа, знавця та популяризатора української танцювальної культури, чия діяльність є органічним продовженням традицій виконавської школи «вірчан». Перебуваючи на посаді Генерального директора-художнього керівника Державного заслуженого академічного

ансамблю танцю України імені П. Вірського з 1980 р. (Державний ансамбль танцю України, 21.10.80-25.02.81, арк. 14), М. Вантух залишається послідовним у реалізації основних принципів свого видатного попередника, визначаючи провідними завданнями балетмейстерської роботи збереження спадщини П. Вірського, виховання на його шедеврах вже декількох поколінь артистів, збагачення лексики, образів, тематики, народно-сценічної хореографії (Станішевський, 2003, с. 282). Балетмейстерські пошуки майстра сфокусовані на розробці авторських підходів до організації хореографічно-педагогічного процесу в ансамблі за умов збереження національної манери та виконавської стилістики П. Вірського. Втілюючи творчі принципи П. Вірського, балетмейстер сприяє подальшому утвердженню у сценічній формі академічного стилю народного танцю у власних хореографічних творах («Карпати», 1983 р., «Гуцульська рапсодія», 1998 р., «Україно, моя Україно», 1999 р., ін.). Головними завданнями творчості ансамблю він визначає популяризацію кращих зразків національної хореографії, активне прилучення молоді до національної хореографічної культури, відтворення унікальності й неповторності українського танцю, його художніх і технічних можливостей, залишаючи цей напрям пріоритетом у формуванні репертуару колективу.

Висновки. Отже, деталізація хореографічно-педагогічного досвіду відомих українських балетмейстерів ХХ ст. дозволила узагальнити провідні тенденції їх професійної діяльності, що активно розвиваються у практичному вимірі, передовсім у сценічних формах української народної хореографії. Вважаємо, що змістове наповнення професійних смислів українського балетмейстерства об'єднує сукупність сутнісних характеристик (світоглядно-художня позиція, індивідуальний хореографічний почерк, виконавський стиль, комплекс засобів виразності), які реалізуються в таких напрямках діяльності: пошук шляхів трансформації народної танцювальної лексики на професійну хореографічну мову; узагальнення засобів інтерпретації автентичної танцювальної лексики у сценічних формах; збагачення народно-сценічної хореографії лексичними, морфологічними,

стилістичними, композиційними новоутвореннями; виявлення нових виразних можливостей пластичних образів у процесі їх сценічного відтворення. Загалом своєю багатогранною творчістю відомі українські хореографи суттєво розширили систему основних концептів балетмейстерської професії, синтезуючи досягнення декількох поколінь у сфері сценізації народного ганцю, утверджуючи авторські технології його теоретичного та практичного узагальнення. Універсальність художньо-естетичних принципів навчання народно-сценічній хореографії, практично втілених відомими українськими балетмейстерами-педагогами, зумовлює перспективність подальших наукових досліджень їх багатоаспектної творчості.

Список літератури

- Балет: Енциклопедія (1981). Ю. Н. Григорович (Ред.). Москва: Советская Энциклопедія.
- Благова, Т. О. (2016). Динаміка формування концептів професії балетмейстера в Україні (на матеріалі творчості П.П. Вірського). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* (Вип. 4 (86), с. 24-29). Житомир: ЖДУ.
- Василенко, К. Ю. (1997). Український танець. Київ: ІПК ПК.
- Вольнський, А. (1992). Книга ликований. Азбука класического танца. Москва: Издательство «АРТ».
- Гуменюк, А. І. (1963). Народне хореографічне мистецтво України. Київ: АН УРСР.
- Державний ансамбль танцю України. (21.10.80 – 25.02.81). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України, м. Київ (ЦДАМЛМ України), ф. 643, оп. 5, спр. 40, арк. 14.
- Кокуленко, Б. Г. (2006). Там, де «Ятрань». Кіровоград: Національна хореографічна спілка України.
- Колногузенко, Б. М. (2014). Види мистецтв і хореографії. (Вид. 2-ге). Харків: Національна хореографічна спілка України.
- Косаковська, Л. П. (2009). Мистецька парадигма Василя Авраменка в контексті розвитку української культури ХХ ст. (Автореф. дис. канд. мистецтвознавства). Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Київ.
- Народна артистка СРСР Лідія Чернишова (1978). Ю. О. Станішевський (Ред.). Київ: Мистецтво.
- Новерр, Ж.-Ж. (1965). Письма о танце и балетах. Ленинград-Москва: Искусство.
- Пігуляк, І. (1979). Василь Авраменко і відродження українського танку (1917–1978). (Ч. 1.). Сиракюз–Нью-Йорк.
- Станішевський, Ю. О. (2003). Балетний театр України: 225 років історії. Київ: Музична Україна.

Tetyana Blahova

FORMATION OF CONCEPTS OF PROFESSIONAL BALETMAYSER IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN CHOREOGRAPHIC EDUCATION

The article analyzes the essential features of the profession of choreographer, substantiates the value of the artistic and pedagogical heritage of the outstanding Ukrainian choreographers of the 20th century in the development of choreographic education in Ukraine; their ballet master's works are summarized, leading tendencies of professional activity; A complex of innovative artistic and aesthetic principles of work in choreographic collectives is described.

The ballet master's activity as a specific kind of artistic activity is interpreted as a complex multidimensional phenomenon in the field of professional choreography, which is embodied in the process of creative work with choreographic material. The diverse work of the well-known Ukrainian choreographers nourished the field of professional dance with scientific ideas and practical achievements, determined the strategies of its development, content, technologies, methods of work, becoming the driving force in the formation of theoretical and practical regulation of choreographic pedagogy. The retrospective of the ballet master's experience of Ukrainian choreographers allows us to generalize its specifics and determine the essential features and directions through the prism of creative activity of well-known representatives of this specialty. The content of the professional meanings of the Ukrainian choreographer combines a combination of the essential characteristics: of the philosophical and artistic position, individual choreographic handwriting, creative style, performing style, a set of expressive means. They are realized in different directions of activity. The well-known Ukrainian choreographers have substantially expanded the system of basic concepts of the choreography profession by synthesizing the achievements of several generations in the field of folk dance production, substantiating their authoritative technologies of his practical and theoretical generalization.

Keywords: *ballet master, choreographer, choreographic education, choreographic pedagogy, principles of ballet master's art, performing style, artistic and pedagogical activity.*

References

- Grigorovich, Ju. N. (Ed.). (1981). Balet: Jenciklopedija [Ballet: Encyclopedia] (pp. 617-620). Moscow: Sovetskaja Jenciklopedija.
- Blahova, T. O. (2016). Dynamika formuvannia kontseptiv profesii baletmeistera v Ukraini (na materiali tvorchosti P. P. Virskoho). [Dynamics of the formation of concepts of the profession of choreographer in Ukraine (based on the work of P. Virskyi)]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka (Is. 4 (86), p. 24-29). Zhytomyr: ZhDU.
- Vasylenko, K. Yu. (1997). *Ukrainskyi tanets* [Ukrainian dance]. Kyiv: IPK PK.
- Volynskiy, A. (1992). Knyha lykovanyi. Azbuka klassycheskoho tantsa. [Book of rejoicing. The alphabet of classical dance]. Moscow: Yzdatelstvo «ART».

- Humeniuk, A. I. (1963). Narodne khoreorafichne mystetstvo Ukrainy [Folk choreographic art of Ukraine]. Kyiv: AN URSS.
- Derzhavnyi ansambl tantsiu Ukrainy (21.10.80 – 25.02.81). [State Dance Ensemble of Ukraine]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstv Ukrainy, m. Kyiv (TsDAMLML Ukrainy). Fond 643, opys. 5, sprava. 40, arkush 14.
- Kokulenko, B. H. (2006). Tam, de «Iatran». [Where "Yatran"]. Kirovohrad: Natsionalna khoreorafichna spilka Ukrainy.
- Kolnohuzenko, B. M. (2014). Vydny mystetstv i khoreorafii. [Types of art and choreography]. (Vyd. 2-e). Kharkiv: Natsionalna khoreorafichna spilka Ukrainy.
- Kosakovska, L. P. (2009). Mystetska paradyhma Vasylia Avramenka v konteksti rozvytku ukrainskoi kultury XX st. [The artistic paradigm of Vasyl Avramenko in the context of the development of Ukrainian culture of the XX century]. (The abstract of the dissertations of the candidate of mystic wisdom). Derzhavna akademiia kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. Kyiv.
- Narodna artyстка SRSR Lidiia Chernyshova [People's Artist of the USSR Lidiya Chernyshova]. (1978). Yu. O. Stanishevskiy (Ed.). Kyiv: Mystetstvo.
- Noverr, Zh.-Zh. (1965). Pysma o tantse y baletakh [Letters about dance and ballet]. Leningrad-Moscow: Yskusstvo.
- Pihuliak, I. (1979). Vasyl Avramenko i vidrozhennia ukrainskoho tanku (1917-1978) [Vasyl Avramenko and the revival of the Ukrainian dance (1917-1978)]. Syracuse-New York.
- Stanishevskiy, Yu. O. (2003). Baletnyi teatr Ukrainy: 225 rokiv istorii [Ballet Theater of Ukraine: 225 years of history]. Kyiv: Muzychna Ukraina.

Одержано 1.02.2018 р.

ІННОВАЦІЇ У МИСТЕЦЬКІЙ І ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

УДК 37.02

*Pawel Plaskura,
Kielce (Poland)*

THE USE OF ICT IN IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF THE DIDACTICAL PROCESS

The article deals with the issue of monitoring the didactical process using the Quela didactical process management system. It uses the developed educational environment describing the didactical process by using differential equations. The equations are represented in the form of a network of connected elements describing the individual components of the didactical process. Process monitoring has been carried out by simulations of the above network. The description includes learning and forgetting phenomena. Examples of the application of developed techniques in real pedagogical situations are presented.

Keywords: *learning tools, didactical process monitoring, smart learning environment, didactical analogy, simulation of didactical process.*

1. Introduction.

Currently, Smart Learning Systems (Essa, 2016) are under development. SLS are dedicated to conducting the learning process using e-learning platforms. The systems enable individualization of the learning process by adapting the content to the student's needs. They integrate a number of modules including modules for planning and accounting for learning activities. However, there are no systems that allow the design of the didactical process in terms of the effectiveness of the entire process. These issues were studied in the field of production management related to frequently repeated activities on production lines (Jaber, Saadany, 2011). The forgetting curves were used to determine production efficiency and to minimize the costs of the entire process. The functions of the power form, exponential form or superposition of exponential functions were used. In didactics, the issues of forgetting curves were used to build the SuperMemo program (SuperMemo, 2017). The program allows to

increase the efficiency of learning by applying a repetitive algorithm. It is very effective, for example, for learning words of foreign languages. The SuperMemo algorithms used exponential functions to describe the forgetting process (Woz'niak, Gorzelan'czyk, 2005). The SM-1..11 algorithms have been implemented in subsequent versions of the SuperMemo (Woz'niak, Gorzelan'czyk, 1994).

The aim of the article is to discuss the monitoring of the didactical process in terms of effectiveness.

1.1 Didactical process monitoring.

In the work the author used a different approach to the issues of designing the didactical process. Differential equations and developed educational environment were used. On the basis of the network equations, models of elements describing particular elements of the didactical process were created. The didactical process is presented in the form of element network schematics or in a block form. This network can be easily simulated and analyzed using Dero microsystems simulator (Plaskura, 2013). For the representation of network equations, the analogy to electrical networks was used, which are widely known and for most people intuitive. Solutions of network equations describe dynamic learning and forgetting processes. The use of the category of learning objectives (Bloom's taxonomy) (Bloom, 1956) enables a more detailed description of the achievements by profiling students. The techniques described above have been implemented on the Quela platform. The methodology of designing the didactical process was introduced, which corresponds to the actual processes.

2. Implementation of the didactical process on the Quela platform

The Quela platform imposes on users a specific way to implement the didactical process at the planning and implementation stage, thus modeling the didactical process. The system consists of modules modeling real processes: the ECTS catalog, the catalog of learning objectives using the categories of learning objectives defined in Bloom's taxonomy (Bloom, 2017), the system of assigning and accounting didactical staff, the class scheduling system, simulation and optimization module of the learning process, gradebook and examination module. The use of the Quela platform enables process

modeling on all four levels of the DIKW model (Baškarada, Koronios, 2013) (Figure 1). The data level is represented by the database of didactical materials gathered on the platform. The data are described by a set of parameters. The presentation of data is related to the flow of information (information level). The effect of the learning process is knowledge (3rd level).

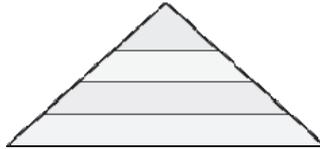

Figure 1: DIKW piramid.

Repeating the acquired knowledge allows for permanent memorization. Along with the acquisition of experience, the user is able to process and apply the acquired knowledge in practice, which leads to the wisdom (4th level). The 4th level can be modeled by user profiling taking into account the achievements for each category of learning objectives according to Bloom's taxonomy (Bloom, 1956) (Table 1). The simulation system can be used at the design, planning and implementation stage of the didactical process. Each student has the opportunity to simulate his own didactical process and anticipate achievements at the end of a given process. In this way, the didactical process can be adjusted in terms of the achievements set by the student.

Table 1: Categories of learning objectives.

(K)	knowledge
(C)	comprehension
(P)	application
(A)	analysis
(S)	synthesis
(E)	evaluation

The system makes it possible to determine the optimal repetitions for the set efficiency level at the selected time point of the didactical process. Initial data for the simulation system is determined by knowledge tests before the course starts. Based on simulation results, the didactical process can be modified to increase its effectiveness, understood as minimizing work inputs and maximizing achieved results.

3. Designing of the didactical process

The design of the didactical process starts with establishing learning objectives that should be entered into the educational objectives catalog. Taking into account the educational objectives, it is necessary to choose didactical materials. Didactical materials are related to the knowledge that every student must acquire at the education stage. These materials should be grouped in terms of the domain of knowledge and the order of learning. On the basis of groups of didactical materials, courses should be created that will implement relevant issues or groups of issues. For each subject, the scope of the material and detailed issues to be carried out during the didactical process must be determined. These data should be included in the description of the course in the ECTS catalog along with the relevant list of literature. Each course should be given the right ID according to the standards developed in the organization. The next step is to determine the hourly scope of the tasks. The hourly scope results from the time needed to implement relevant groups of issues described by didactical materials planned for use during the process. The next step is assigning classes to the appropriate lecturers. Each lecturer has the opportunity to make changes to the planned course and update it according to the latest knowledge. The ECTS catalog contains descriptions of objects and hourly dimensions of individual tasks. In the next stage, a detailed description of the didactical process is created, dividing it into didactical units. The didactical material is assigned an appropriate mathematical model describing the implementation of a given part of the didactical unit. Based on the designed didactical units, simulations of the didactical process can be carried out using a microsystems simulator. The simulation allows to determine the duration and distribution in time of individual units in terms of the assumed learning objectives. On this basis, you can

optimally plan didactical activities. In the case of prior planning, the plan can be adjusted accordingly.

Each student has the opportunity to simulate his own didactical process and anticipate achievements at the end of a given process. In this way, the didactical process can be adjusted in terms of the achievements set by the student. The system makes it possible to determine the optimal repetition for the set efficiency level at the end of the process.

3.1 Model of learning and forgetting

The didactical process is described by differential equations modeling information flows and dynamic phenomena occurring during learning and forgetting. The solution to the differential equations is similar to the superposition of exponential functions known from the literature (Murre, Meeter, Chessa, 2007). The following time constants of learning and forgetting were used. The learning time constant $\tau_L = 20min$. The forgetting time constant τ_F models forgetting for short and long-term memory. It depends on the time elapsed since the last learning and from the repetition number of material p (1).

$$\tau_F = \begin{cases} p_m \cdot 1h, & t_{Ln} \leq t \leq t_{Ln} + t_c \\ \sqrt{p_m} \cdot 31d, & t > t_{Ln} + t_c \end{cases} \quad (1)$$

where: $t_c = t_s/p_m$. For $p = 1$, the time of full change of the time constant t_s of forgetting was taken for $9h$. Repetition of the didactical material is modeled by introducing a multiplier of time constant dependent on the repetition number (2).

$$p_m = \prod_{i=1}^P \frac{i+1}{i} \quad (2)$$

The time constant τ_L as well as t_s is reduced. The time constant τ_F is extended. The presented model is a simplified model for a single category of educational objective. The full model is a duplication of

the above-mentioned model for the other categories of learning objectives listed in the Table 1. The issue of creating a model of the didactical process using differential equations and a microsystems simulator goes beyond the subject of this article. Detailed information can be found in the technical documentation of the Quela platform (Quela web page, 2017) and in other publications.

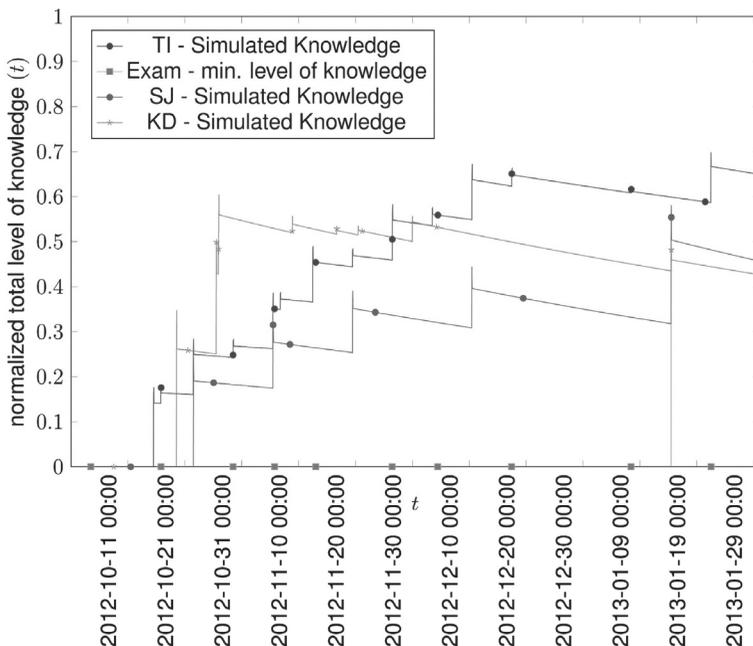

Figure 3: The simulation results of the TI course.

4. Results and Discussion

The system has been used to design and simulate the didactical process. The Figure 3 presents the simulation results of the designed course (*TI*) and the simulation results of the course carried out by the students. The didactical process was simulated over time during the course (several months). The process includes many didactical materials. The default parameters of the element models describing the learning process have been adopted. The minimal level of knowledge is set at the level of 0.51 (51%) (the variable *Exam*).

This is the grade 3 on the grades scale (2–5). The designed level of knowledge (*TI*) at the time of the exam exceeds the minimum level.

The actual results of simulation of the user's courses for one category of learning objectives are also presented in the Figure 3. Description of the process was generated based on the user's activity. Repetitions of the material have been included. The level of simulated knowledge is described by the *SJ* variable. The chart shows the absence of the student for every second class and lack of activity a month before the exam. It is not possible to pass the presented course without learning. The simulated increase in the level of knowledge before completion is associated with a short repetition of the material that took place before evaluation. The difference between the obtained grade (5) (not shown in the Figure 3) and the simulation results differs by 2 grades (scale 2 – 5). It can mean that the student has used other materials outside the system or copied didactical materials. The need for additional testing of knowledge should be considered.

The didactical process for the student *KD* represents the variable *KD*. The lack of activity can be seen a month before the exam. The result of the exam (not shown in the Figure 3) coincides with the simulation results (grade 3). The course of the whole process may indicate the use of other didactical materials outside the system.

5. Conclusions

The discussed system has been used in practice for the design and simulation of educational processes. The results confirm the correctness of the project and its usefulness in the design and monitoring of educational processes. Simulation of the didactical process makes it possible to draw conclusions about the correctness of a given process and user behavior. It can be used to plan, correct and follow the didactical process in terms of its effectiveness. The further work will focus on: models verifications and modifications, the use of the faster simulation techniques, further development.

References

- Baškarada, S., Koronios, A. (2013). Data, information, knowledge, wisdom (DIKW): A semiotic theoretical and empirical exploration of the hierarchy and its quality dimension. *Australasian Journal of Information Systems*, vol. 18, no. 1. [Online]. Retrieved from: <http://journal.acs.org.au/index.php/ajis/article/view/748>
- Bloom, B. (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I: cognitive domain*. Longmans, Green.

- Bloom's taxonomy. [Online]. (2017) Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Bloom's_taxonomy
- Essa. (2016). A possible future for next generation adaptive learning systems. *Smart Learning Environments*, vol. 3, no. 1, p. 16, Nov 2016. [Online]. Retrieved from: <https://doi.org/10.1186/s40561-016-0038-y>
- Jaap, M., Murre, J. D. (July 2015). Replication and analysis of Ebbinghaus' forgetting curve. *Plus One*, vol. 2, pp. 396–408. [Online]. Retrieved from: <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0120644>
- Jaber, M., Saadany, A. (2011) An economic production and manufacturing model with learning effects. *International Journal of Production Economics*, vol. 131 (1), pp. 115–127.
- Murre, J., Meeter, M., Chessa, A. (2007). *Statistical and Process Models for Neuroscience and Aging*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, ch. Modeling amnesia : Connectionist and mathematical approaches, pp. 119–162.
- Plaskura, P. (2013). *Symulator mikrosystemów Dero v4. Metody i algorytmy obliczeniowe, modelowanie behawioralne, przykłady. (Microsystems simulator Dero v4. Computational methods and algorithms, behavioral modeling, examples.)*. AIVA.
- Quela web page. [Online]. (2017). Retrieved from: <http://quela.aiva.pl>
- SuperMemo. [Online]. (2017). Retrieved from: <https://www.supermemo.com/>
- Woz'niak, P., Gorzelan'czyk, E. and M. J. (2005). The two-component model of long-term memory. Symbolic formula describing the increase in memory stability for varying levels of recall. *Cybernetic Modelling of Biological Systems*.
- Woz'niak, P., Gorzelan'czyk, E. (1994) Optimization of repetition spacing in the practice of learning. *Acta Neurobiologiae Experimentalis*, vol. 54, pp. 59–62.

Павел Пласкура

ВИКОРИСТАННЯ ІКТ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДИДАКТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглядається питання моніторингу ефективності дидактичного процесу з використанням авторської системи дистанційного електронного управління Quela. Для моделювання дидактичного процесу використовуються диференціальні рівняння, що описують мережі з'єднаних елементів, які характеризують окремі компоненти дидактичного процесу. Моніторинг ефективності навчання здійснювався за допомогою моделювання вищезгаданих мереж, що симулюють процеси запам'ятовування і забування студентами модулів навчального матеріалу. Наведено приклади застосування розроблених технологій у реальних педагогічних ситуаціях.

Ключові слова: інструменти навчання, дидактичний процес, моніторинг, інтелектуальне навчальне середовище, дидактична аналогія, симуляція дидактичного процесу.

Одержано 09.02.2018 р.

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізується поняття «психологічна готовність», висвітлюється наукова позиція авторів щодо його пояснення, розкриваються основні компоненти психологічної готовності майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності, а саме: професійна свідомість, професійна придатність, професійна активність, професійна автономність. Обґрунтовується важливість їх формування в умовах євроінтеграції України. Розкривається зміст кожного компонента та різні наукові підходи щодо їх тлумачення. Доводиться думка, що сформованість перелічених компонентів сприятиме утворенню соціальної активності, мобільності, відкритості до знань, незалежності, стійкості до негативних впливів соціуму сучасного фахівця освітньої сфери.

Ключові слова: психологічна готовність, професійна свідомість, професійна придатність, професійна активність, професійна автономність.

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграційних процесів сучасної України вирішення стратегічних проблем освіти покладається на особистість педагога. Саме від якості його професійної підготовки залежить успішність формування інтелектуальної еліти, яка сприятиме розвитку науки, техніки, культури, демократичних процесів та суспільства загалом. Тому провідною функцією сучасного педагога сміливо можна назвати соціалізаційну, яка передбачає передачу учневі знань про навколишній світ, формування умінь активно діяти на основі засвоєних знань, застосовувати їх на користь власної особистості та суспільства. Звідси постає потреба підготовки майбутніх фахівців не лише до педагогічної, а й до соціально-педагогічної діяльності і пріоритетним напрямом такої підготовки є формування їх психологічної готовності до реалізації завдань професійної сфери.

Аналіз змісту підготовки майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах за різними спеціальностями свідчить, що

питання формування психологічної готовності до соціально-педагогічної діяльності розглядаються частково, не системно та сприймаються як такі, що не потребують уваги в освітньому процесі. Саме цей факт підтверджують результати констатувального експерименту, яким було охоплено 1062 студента педагогічних спеціальностей освітніх рівнів бакалавр, магістр та освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст випускних курсів денного і заочного відділень вищих навчальних закладів України. Так, більшість (69%) студентів продемонстрували *низький рівень* психологічної готовності. Для них характерні відсутність цілей у професійній діяльності та особистісному житті; легкість потрапляння під вплив інших; утруднення у виділенні позитивних рис власної особистості, умінь, уподобань. *Середній рівень* – складає 23%, що передбачає наявність у студентів планів на майбутнє щодо самореалізації, але конкретних практичних дій не здійснюють, займаючи очікувальну позицію; непевне сприйняття та слабке усвідомлення особистістю своїх переваг; відсутність уміння раціонально розподіляти свої вольові зусилля, тому часто перевтомлюються; у взаємодії з іншими іноді демонструють сформованість суб'єктної позиції, але швидко її змінюють. Лише 8% студентів відноситься до *високого рівня* психологічної готовності, що передбачає сформованість чітких планів щодо реалізації власної особистості у майбутньому; здійснення реальних практичних кроків для їх досягнення (студент чітко називає, що саме він зробив на даний момент для реалізації наміченого); характеризується соціальною активністю (участь у наукових конкурсах, проектах тощо) та активним ставленням до власного життя (усвідомлення сильних сторін своєї особистості, на основі яких відбувається самореалізація); використання занять за інтересами як механізму втілення своїх планів; характеризується сформованістю суб'єктної позиції у взаємодії; раціональне використання вільного часу.

Результати констатувального експерименту, отримані за допомогою тестування, анкетування, опитування, спостереження, дозволили зробити висновок про те, що у професійній підготовці майбутніх педагогів не надається належної уваги формуванню в них психологічної готовності. Однак практика педагогічної

роботи показує, що неможливо успішно вирішувати завдання професійної діяльності без відповідної психологічної готовності. Навчання у вищій школі також вимагає від студента високої свідомості й активності, надзвичайно великого інтелектуального напруження, зосередженості, мобілізації вольових зусиль і підвищеної працездатності, самоорганізації, раціонального розподілу часу на роботу і відпочинок. Тому особливого значення в освітньому процесі вищої школи має психологічна готовність майбутніх педагогів до професійної соціально-педагогічної діяльності, що передбачає формування стійкості професійної та особистісної позиції фахівця педагогічної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі аналізу наукової літератури можна виокремити різні наукові підходи щодо особливостей формування психологічної готовності майбутнього педагога: ряд учених (О. Асмолов, Н. Гуртовенко, М. Дяченко, Л. Кандилович, Н. Кузьміна, О. Леонтьєв, В. Моляко, Д. Узнадзе та ін.) зазначають, що психологічна готовність формується в результаті розвитку особистісних якостей, координації свідомості і поведінки, удосконалення внутрішньої структури «Я» особистості; інша група науковців пояснює це поняття з точки зору сформованості відповідного рівня педагогічної майстерності та її компонентів (І. Болотнікова, О. Гудима, С. Кучеренко, А. Лоза, Е. Райкова, Н. Храмова та інші); як результат правильного професійного відбору, а також організації профорієнтаційної роботи у загально-освітніх закладах (О. Карпенко, О. Тарновська, Л. Тименко); дослідження, у яких механізмом формування психологічної готовності розглядається процес взаємодії особистості з соціумом, суб'єкт-об'єктні зв'язки (Д. Фельдштейн, С. Шандрук). Водночас попри високу наукову значущість проведених досліджень питання формування психологічної готовності майбутніх фахівців до соціально-педагогічної діяльності розкрито недостатньо.

Мета статті – розкрити основні компоненти психологічної готовності майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності та довести необхідність їх формування.

Виклад основного матеріалу. У результаті аналізу науково-педагогічної літератури, зокрема щодо змісту та специфіки соціально-педагогічної діяльності, її принципів, особливостей формування психологічної готовності, а також урахування інтегрованого характеру соціально-педагогічної діяльності, було визначено основні принципи формування психологічної готовності майбутніх педагогів до зазначеного виду діяльності: принципи цілісності особистості, її активності у формувальному процесі, опора на її сильні сторони та позицію авторів щодо даного процесу. Психологічна готовність майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності авторами статті розглядається як формування психологічної стійкості особистості, що передбачає формування професійної свідомості, професійної придатності, професійної активності, професійної автономності та сприяє актуалізації цілеспрямованості в навчанні, формуванню активної світоглядної позиції по відношенню до власного життя та суспільства в цілому (Гриньова, 2006; Сайко, 2017). Нижче розкриємо кожен компонент психологічної готовності майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності.

Перше наукове обґрунтування поняття «професійна свідомість» було зроблено І. Лернером (1983), який розумів професійну свідомість як простір людської культури, у якому втілюється сукупність педагогічних ідей, поглядів, почуттів, цінностей, ілюзій, помилок у вихованні та освіті, під впливом яких суспільство здійснює педагогічну діяльність теоретичного або практичного характеру (с. 137-160). У вивченні поняття «професійна свідомість» особливої уваги сучасні учені (А. Бізяєва, К. Вітрук, М. Громкова, І. Ісаєв, М. Кларін, А. Колегов, Т. Кружиліна, Л. Плєскач, В. Сластьонін, Є. Шиянов) приділяють визначенню його змістовних компонентів та пояснюють його з точки зору відповідальності, розуміння значення професії для суспільства, усвідомлення високої мети педагогічної діяльності. Однак змінюються соціально-економічні умови суспільства, його традиції, цінності, набуває постійного вдосконалення професійний портрет майбутнього професіонала соціально-педагогічної сфери, тому в процесі формування професійної свідомості виникають нові акценти і пріоритети.

У ході формувального експерименту професійна свідомість розглядалася нами як усвідомлення значення своєї професії на індивідуальному рівні, а потім уже на суспільному та відбувалося формування чіткого усвідомлення цінності професійної діяльності особисто для кожного студента, співвіднесення її зі своїми життєвими мріями, потребами (матеріальними і духовними). Ставлення до навчання як до засобу досягнення мети утворює стійкий рівень мотиваційно-цільової основи навчання – навчальну мотивацію, що складається з оцінки студентами різних аспектів навчального процесу, його змісту, форм і способів організації з точки зору їх особистих, індивідуальних потреб і цілей, які можуть співпадати або не співпадати чи співпадати частково з метою навчання. Протягом формувального експерименту зафіксовано багатозначність навчальної мотивації за змістом і формами. Так, студенти можуть краще або гірше навчатися, тому що хочуть або не хочуть: отримати професію (професійна мотивація); отримати нові знання та задоволення від процесу пізнання (пізнавальні мотиви); мати більш високу заробітну платню (прагматичні мотиви); принести користь суспільству (широкі соціальні мотиви); утвердити себе та зайняти в майбутньому певне місце в суспільстві в цілому та в найближчому соціальному оточенні (мотиви соціального та особистісного престижу). Кожен із названих різновидів навчальної мотивації використовувався нами як механізм, рушійна сила формування цілеспрямованості навчання з обов'язковою фіксацією індивідуальних досягнень. Враховуючи те, що абітурієнти не завжди виважено ставляться до професійного вибору, робота з визначення основних життєвих цілей була розпочата з першого року навчання. Цілі можуть бути різноманітні – самовдосконалення, досягнення кар'єрного зростання, створення реабілітаційних центрів, отримання ремесла для заробляння грошей або просто, як часто буває, отримання диплому про вищу освіту тощо. Важливо, щоб людина бачила проекцію своєї майбутньої професійної діяльності, чітко розуміла, де вона застосує ті або інші уміння, тому деякі цілі студентів потребували педагогічної, психологічної корекції.

Відповідно до поставлених цілей розроблялася програма досягнення мети та формування фахових знань, умінь.

Дієвість запропонованого підходу щодо формування професійної активності підтвердили результати формувального експерименту. На початку формувального експерименту більшість студентів (59,1%) не мали професійної мети, не усвідомлювали, чому саме вони прийшли навчатися, великі труднощі викликала процедура визначення цілей, вони потребували допомоги у складанні програм для їх реалізації. У кінці формувального експерименту ця група студентів складала лише тільки 15%.

Професійна свідомість закладає фундамент професійної придатності, яка розуміється нами як властивість особистості, що визначається вимогами конкретної трудової діяльності за двома критеріями: успішне оволодіння професією та ступінь задоволення людини від своєї праці.

Проблемі формування професійної придатності присвячено низку досліджень, у яких висвітлено різні наукові підходи. Так, В. Бодров (2003) визначає два типи професійної придатності: абсолютну – придатність до професій такого типу, де необхідні спеціальні здібності; відносну – придатність до професій, оволодіння якими доступно практично будь-якій здоровій людині (с. 189). Така думка є правомірною, але проблема полягає в тому, що на оволодіння професією, яка є доступною кожній здоровій людині, можна витратити велику кількість сил, енергії, часу, однак задоволеності від своєї професійної діяльності особистість може і не отримати протягом всього життя. Тому деякою мірою ми підтримуємо думку видатного психолога К. Гуревича, який зазначає, що кожна мисляча людина може опанувати будь-яку професію, але проблема в тому, скільки це потребує зусиль і часу. Період трудової активності обмежений, а непродуктивна, безрадісна діяльність сприймається людиною як особисте нещастя. Тому прогнозування фахової придатності і шляхів її формування не втрачає своєї актуальності (Гуревич, 2012).

Професійна придатність має визначатися до навчання за певною спеціальністю. Якщо така діагностика відсутня, то потрібно вести цілеспрямовану, систематичну роботу щодо

вдосконалення вмінь, навичок, особистісних рис, щоб вони відповідали професійним вимогам, зазначеним у нормативних документах. Задля формування професійної придатності протягом формувального експерименту акцентувалась увага на раціональному, свідомому використанні власного здоров'я та на вміннях студентів відновлювати психоемоційний стан, проводити чітку межу між особистим життям і професійним, вчасно визначати ситуації, які можуть нашкодити як фізичному, так і морально-психічному здоров'ю та нейтралізувати їх. У результаті використання різних форм і методів професійної освіти (тренінгові вправи під час проведення аудиторних занять, участь у повноцінних тренінгах на базі соціальних служб, у міжнародних проектах, програмах, заходах університету, міста, країни, світу, окремі студенти працювали з логопедом), можна констатувати позитивну динаміку у сформованості професійної придатності: на початку експерименту кількість студентів, які характеризувалися позицією невизначеності в навчанні, відсутністю бажання вдосконалюватися, несистематично піклувалися про стан здоров'я, здоровий спосіб життя не був їх повсякденним принципом складала 75%, то в кінці – 34%.

Наступним компонентом психологічної готовності є професійна активність, що передбачає формування у студентів відповідальності за реалізацію власних намірів і планів. Висвітлено різні аспекти проблеми активності на особистісному та професійному рівнях: у психологічному (Ш. Амонашвілі, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, В. Рибалка, В. Семиченко, М. Ярошевський); у педагогічному (І. Бех, О. Дубасанюк, Г. Локарева, А. Маркова, Н. Молодиченко, О. Пехота, Г. Троцко, Н. Щуркова, І. Якиманська).

Завдяки активності особистість позбавляється залежності від соціальних вимог і установок, набуває нових здібностей, можливостей вирішення соціально-психологічних, професійних протиріч, переконується у правильності своєї позиції, в її адекватності життю (Абульханова-Славская, 1973).

По-перше, професійна активність розглядається нами крізь призму активності особистості. Під активністю особистості розуміють спроможність людини робити соціально значущі

перетворення навколишнього, що виявляється у спілкуванні, спільній діяльності, творчості (Сергеєнко, 2012). Хто не активний, той знеособлений, а пасивність призводить до неспроможності спрямовувати дії у відповідне русло.

У ході експериментального дослідження у майбутніх педагогів відбувалося поступове формування активної позиції: якщо хочеш чогось досягти, потрібно намагатися втілювати свої бажання, бо особистість без внутрішньої готовності та зовнішніх дій не може реалізуватися в суспільстві. Це передбачає вміння приймати важливі рішення, організовувати, впливати, підтримувати, бути координатором тощо. Особлива увага у процесі підготовки майбутніх педагогів приділялася створенню умов, у яких би студент проявляв професійну активність, здобував нові знання та збагачував власний професійний досвід. Такими умовами у формуальному експерименті були: організація участі у волонтерській діяльності в різних організаціях, що вирішують соціально-педагогічні проблеми; участі в міжнародних і вітчизняних проектах, організаціях, об'єднаннях студентів тощо. Застосування таких форм роботи зі студентами сприяло підвищенню їх професійної активності, усвідомленню актуальності вирішення соціально-педагогічних проблем сучасності.

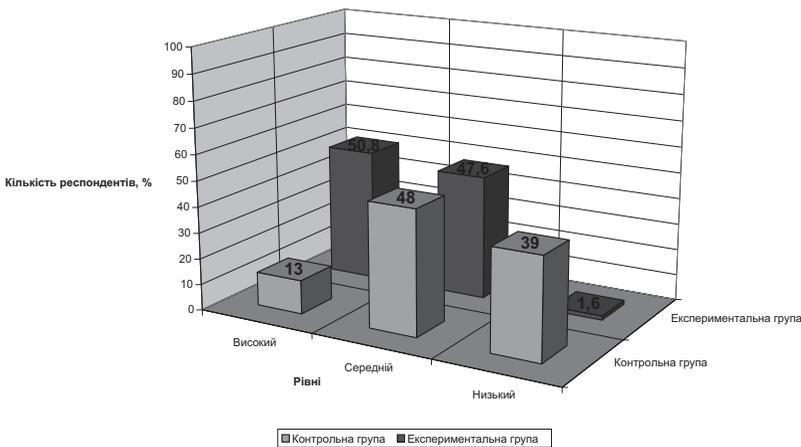
Особливе значення для формування психологічної готовності має сформованість такого компоненту, як професійна автономність. Здатність діяти автономно розглядається в документах Болонського процесу як ключовий момент компетенцій професіоналів усіх напрямів підготовки та визначається у широкому сенсі як готовність брати на себе відповідальність за спосіб життя, вміння адаптуватися до змін і діяти самостійно (Байденко, 2009).

Проблема формування професійної автономності розглядається в різних аспектах: у філософському (А. Похилько, О. Сергеєва, А. Чернявська) як дієвий фактор внутрішньої незалежності, реалізація мотивів і потреб через зовнішні умови; у психологічному (Д. Літл, У. Літлвуд, А. Маслоу, Р. Мей, К. Юнг) як основа позитивної спрямованості розвитку особистості та її морального здоров'я; у педагогічному (О. Гаврилук, С. Гончаренко, С. Іванов, Є. Камалетдинова) як подолання страху

і залежності від зовнішньої оцінки, від нав'язаних цілей, засобів, методів, педагогічних стереотипів.

Як зазначає О. Гаврилук (2012), професійна автономність є основою професійної соціалізації та формування професіоналізму, фактором забезпечення психологічного комфорту, задоволеності роботою та профілактики емоційного вигорання, забезпечує особистісний розвиток, самореалізацію фахівців і стійкість до стрес-факторів, є показником позитивного спрямування особистісно-професійного саморозвитку (с. 217-225).

Гістограма розподілу респондентів за рівнями сформованості психологічної готовності

Основними завданнями формувального експерименту щодо професійної автономності майбутніх педагогів були: набуття студентами впевненості у власних знаннях, уміннях, самостійності в судженнях, збереження власної індивідуальності, а також подолання страху і залежності від зовнішньої оцінки, позбавлення нав'язливих цілей, педагогічних стереотипів, орієнтація в житті на позитивне, вироблення індивідуальної траєкторії особистого та професійного життя, формування системи знань про обов'язки, права, принципи діяльності, ознайомлення з нормативними документами, що регламентують професійну діяльність, розвиток умінь реалізувати власні права. Робота студентів аналізувалася за такими показниками: активність, уміння організувати аудиторію,

швидкість включення в роботу та її виконання, уміння працювати з аудиторією, аргументованість і стійкість власної наукової позиції.

Отже, узагальнення результатів формувального експерименту та співвіднесення їх із результатами констатувального дає можливість зробити висновок про ефективність запропонованої системи формування психологічної готовності майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності. Нами констатовано позитивну динаміку змін упродовж формувального експерименту на користь експериментальних груп. Так, високий рівень – збільшився на 37,8 %, середній – в експериментальних групах зменшився на 0,4 % (завдяки суттєвому збільшенню відсотка студентів на високому рівні), а низький рівень психологічної готовності студентів в експериментальних групах зменшився на 37,4 %. Результати сформованості психологічної готовності майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності представлені у гістограмі розподілу респондентів за рівнями сформованості психологічної готовності (див. гістограму вище), що наочно демонструє доцільність та ефективність експериментального дослідження.

Висновки. Таким чином, психологічну готовність майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності можна розглядати через формування таких умінь студентів, як ведення цілеспрямованої роботи щодо формування свідомого ставлення до майбутньої професії, збільшення професійного потенціалу, раціонального використання часу, економія власних ресурсів і здоров'я та умінь відновлювати свій психоемоційний стан, що сприяє розвитку соціальної активності, мобільності, відкритості до знань, незалежності сучасного фахівця освітньої сфери.

Подальшого вивчення потребують форми і методи формування психологічної готовності майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності, реалізація індивідуального підходу в даному процесі.

Список літератури

- Абульханова-Славская, К. А. (1973). *О субъекте психической деятельности*. Москва: Наука.
- Байденко, В. И. (2009). *Болонский процесс: результаты обучения и компетентностный подход*. В. Байденко (Ред.). Москва: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов.

- Бодров, В. А. (2003). *Практикум по дифференциальной психодиагностике профессиональной пригодности*. Москва: ПЕР СЭ.
- Гаврилук, О. А. (2012). *Автономность как личностный ресурс преодоления эмоционального выгорания преподавателя высшей школы*, Материалы VIII Международной научной конференции. Красноярск: Красноярский государственный педагогический университет имени В. П. Астафьева.
- Гриньова, М. В. (2006). *Саморегуляція*. Полтава: АСМІ.
- Гуревич, К. М. (2012). *Дифференциальная психология и психодиагностика*. Санкт-Петербург: Питер.
- Лернер, И. Я. (1983). Состав и структура содержания образования на уровне теоретического представления. *Теоретические основы содержания общего среднего образования*. В. В. Краевский, И. Я. Лернер (Ред.). Москва: Педагогика.
- Сайко, Н. О. (2017). *Теорія і практика підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціальної реабілітації молодших підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах*. (Дис. докт. пед. наук). Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава.
- Сергеенкова, О. П., Столярчук, О. А., Коханова, О. П., & Пасека, О. В. (2012). *Педагогічна психологія*. Київ: Центр учбової літератури.

Maryna Grynova, Natalia Sayko

PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE PEDAGOGUES TO SOCIAL-PEDAGOGICAL ACTIVITY

The article analyzes the concept of "psychological readiness", highlights the scientific position of the authors regarding its explanation, reveals the main components of the psychological readiness of future pedagogues for socio-pedagogical activities, namely professional consciousness, professional competence, professional activity, professional autonomy. Thus, professional consciousness is considered in the article as an awareness of the importance of own profession at the individual level, and then on the public one. The authors note that a future specialist should clearly understand the value of professional activity personally for him/her, to correlate it with his/her life dreams, needs (material and spiritual). Professional consciousness builds the foundation of professional competence, which is understood as the ability of a person, determined by the requirements of a particular labor activity in two criteria: successful mastery of the profession and the degree of personal enjoyment from the work. Also, the authors prove the necessity to develop an individual professional style for future pedagogues, which involves the uniqueness of the combination of individual features, opportunities, attitudes, insights of professional activities, their own professional preferences. Special attention in the article is given to create the conditions in which the student would show a professional activity, get new knowledge and transform into his own professional experience. The authors call such conditions the provision of opportunities to participate in volunteer activities in various organizations that solve socio-pedagogical problems, participation in international and domestic projects, organizations, student associations, etc. The authors also indicate the professional autonomy as an obligatory component of psychological readiness, which is based on

knowledge of their duties, rights, principles of activity, legislative acts regulating professional activity and the ability to realize their own rights.

The importance of future pedagogues' preparation not only for pedagogical, but for social-pedagogical activity and the priority direction of such preparation is the formation of their psychological readiness for the realization of the professional activity is emphasized. It is noted that social and pedagogical activity is an integrated term, which includes different aspects of many branches of science and spheres of life, then the process of formation of psychological readiness for this type of activity should be considered on the basis of the principle of integrity and activity of the individual using the entire potential of the environment.

Keywords: *psychological readiness, professional consciousness, professional suitability, professional activity, professional autonomy.*

References

- Abulhanova-Slavskaja, K. A. (1973). O sub'ekte psihicheskoj dejatel'nosti [About the subject of mental activity]. Moscow: Nauka.
- Bajdenko, V. I. (2009). Bolonskij process: rezultaty obuchenija i kompetentnostnyj podhod [Bologna process: learning outcomes and competence approach]. V. Bajdenko (Ed.). Moscow: Issled. centr problem kachestva podgotovki specialistov.
- Bodrov, V. A. (2003). Praktikum po differencial'noj psihodiagnostike professional'noj prigodnosti [Practice on differential psychodiagnostics of professional fitness]. Moscow: PER SJe.
- Gavriljuk, O. A. (2012). Avtonomnost kak lichnostnyj resurs preodolenija jemocionalnogo vygoranija prepodavatelja vysshej shkoly [Autonomy as a personal resource to overcome the emotional burnout of a high school teacher], Materialy VIII Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. Krasnojarsk: Krasnojarskij gossudarstvennyj pedagogicheskij universitet imeni V. P. Astafeva.
- Hrynova, M. V. (2006). Samorehuljatsiia [Self-regulation]. Poltava: ASMI.
- Gurevich, K. M. (2012). Differencial'naja psihologija i psihodiagnostika [Differential psychology and psychodiagnostics]. Sankt-Peterburg: Piter.
- Lerner, I. Ja. (1983). Sostav i struktura sodержanija obrazovanija na urovne teoreticheskogo predstavlenija. Teoreticheskie osnovy sodержanija obshhego srednego obrazovanija [Theoretical foundations of the content of general secondary education]. V. V. Kraevskij, I. Ja. Lerner (Eds.). Moscow: Pedagogika.
- Saiko, N. (2017). Teoriia i praktyka pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pedahohiv do sotsialnoi reabilitatsii molodshykh pidlitkiv u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [Theory and practice of future social workers' training for social rehabilitation of teenagers in general educational institutions]. (Dissertation of the doctor of pedagogical sciences). Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. Poltava.
- Serheienkova, O. P., Stoliarchuk, O. A., Kokhanova, O. P., & Pasiaka, O. V. (2012). Pedahohichna psykhologhiia [Pedagogical psychology]. Kyiv: Tsentr uchbovov literatury.

Одержано 11.01.2018 p.

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ШЛЯХОМ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається проблема теоретичної розробки та впровадження компетентнісного підходу в освіту як однієї з умов розвитку сучасної національної вищої школи. Визначаються відмінності компетентнісно спрямованої освіти від традиційної; обґрунтовується необхідність створення культурно-освітнього середовища як важливої умови задоволення потреб студента в розвитку професійної компетентності. З'ясовуються основні характеристики культурно-освітнього середовища, визначається місце і роль у ньому суб'єктів навчальної діяльності.

Ключові слова: професійна компетентність, компетентнісний підхід, компетентнісно орієнтована освіта, культурно-освітнє середовище, професіоналізм, професійна мобільність, індивідуальна організація освітнього процесу

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні, як і в багатьох європейських країнах, здійснюється реформування системи вищої освіти, одним із основних завдань якого є осучаснення змісту освіти й навчальних технологій, приведення їх у відповідність загальноосвітнім стандартам, вимогам інтеграції до світового освітнього простору. Акцент переноситься з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток у студентів здатності їх застосувати для розв'язування індивідуальних і суспільно значущих задач, оволодіння методами здобуття нових знань.

Проблеми розвитку та вдосконалення вищої педагогічної освіти транслюються у площину цінностей особистісного розвитку, що зумовлює необхідність переосмислення ролі вчителя, здатного працювати в умовах нової школи, в умовах багаторівневої динамічної системи взаємозв'язків учня з

оточенням, що сприяє поглибленню його знань, розвитку інтелектуальних здібностей, формуванню соціального досвіду.

Основні положення щодо національної освіти і вимоги до якості підготовки педагогічних кадрів знайшли відображення у законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Національній доктрині розвитку освіти в Україні, Державній програмі «Вчитель», Концепції педагогічної освіти. Усі ці документи декларують нове бачення ролі й функцій сучасного вчителя.

Сучасний педагог, як зазначав І. Зязюн (2000), повинен виконувати «не роль "фільтра" для пропускання через себе навчальної інформації», а бути «помічником у роботі учня, перебираючи на себе роль одного з джерел інформації»; «в ідеалі педагог стає організатором самостійного навчального пізнання учнів, не головною діючою особою в групі учнів, а режисером їхньої взаємодії з навчальним матеріалом, один з одним і з учителем» (с. 56).

Підготовка такого вчителя може бути здійснена в умовах культурно-освітнього середовища вищого навчального закладу на засадах компетентнісного підходу, за якого майбутній учитель навчатиметься за індивідуальною освітньою програмою, вчитиметься формулювати і реалізовувати особисту педагогічну концепцію, стратегію і тактику професійної життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «освітній простір» у розрізі досліджуваної проблеми розглядають Г. Бутенко, А. Евтодюк, О. Леонова (2006), Н. Рибка, А. Цимбалару та інші. Так, зокрема, Н. Рибка зазначає, що освітній простір відображає переважно внутрішні (педагогічні, психологічні, дидактичні та ін.) зміни в системі освіти. О. Леонова (2006) дає визначення освітнього простору як «педагогічної реальності, яка заявляє про себе співіснуванням Людини і Світу через освіту, представляє собою баланс культурного і цивілізаційного, виражаючи його через знаковість освітнього середовища» (с. 37).

Мета статті: визначити шляхи підвищення рівня професійної компетентності майбутніх учителів в умовах функціонування сучасного культурно-освітнього середовища закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція України у світовий освітній простір вимагає радикальної модернізації всієї системи освіти. Колишня формула «освіта на все життя» замінюється новою – «освіта крізь усе життя». Міжнародна комісія Ради Європи визначила політику в області освіти як «постійний процес збагачення особи знаннями і вміннями, формування відносин між окремими людьми, групами і народами» та сформулювала такі її основоположні принципи:

- учитися жити разом, розвиваючи знання про інші народи, їхню історію, традиції і способи мислення;

- учитися набувати знання, що охоплюють широкі загальнокультурні знання з можливістю глибокого осмислення певної кількості дисциплін;

- збагачувати свій загальнокультурний рівень як своєрідну основу безперервної освіти, необхідний для того, щоб учитися впродовж усього життя;

- учитися жити з посиленням особистої відповідальності, здатності до самооцінювання і самоорганізації (Key Competences for Lifelong Learning, 2010).

Реалізація такої політики вимагає нової генерації вчителів, які мислять по-новому, здатних працювати в умовах особистісно зорієнтованого компетентнісного підходу до освіти.

Питаннями теоретичної розробки та впровадження компетентнісного підходу в освіту переймаються багато міжнародних організацій, серед них: ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Рада Європи, Організація європейського співробітництва та розвитку (ОЕСР), Міжнародний департамент стандартів тощо. У дискусіях та круглих столах, присвячених питанням упровадження компетентнісного підходу в освіту, визначення переліку та змісту ключових компетентностей фахівців різного профілю, беруть участь випускники вищих навчальних закладів, викладачі, роботодавці.

У сучасних моделях професійної освіти зарубіжних учених поняття «ключові компетенції», введене в науковий обіг на початку 90-х років ХХ століття Міжнародною організацією праці, є ключовим. Тракується дана категорія як загальна здатність людини мобілізувати в ході професійної діяльності здобуті

знання та вміння, а також використовувати узагальнені способи виконання дій. За визначенням Ради Європи, людина в процесі здобуття вищої освіти має оволодіти п'ятьма групами ключових компетенцій: політичні та соціальні компетенції, пов'язані зі здатністю бути активними учасниками громадського життя; компетенції, що визначають готовність до життя у полікультурному суспільстві; компетенції, що забезпечують комунікативні вміння людини на основі спілкування як рідною, так і іноземними мовами; компетенції, пов'язані з появою інформаційного суспільства, оволодінням новими інформаційними технологіями; компетенції, що реалізують здатність і бажання неперервного здобуття освіти протягом усього життя та забезпечують професійну конкурентоспроможність фахівця, його адаптацію до постійних змін у суспільстві.

Під компетентнісним підходом розуміють підхід, при якому головна увага приділяється результатам навчання (Овчарук, 2004). Спрямованість освіти на результати навчання сприяє розширенню академічної та професійної мобільності фахівців, можливості співставлення дипломів та кваліфікацій. Застосування компетентнісного підходу покликано усунути протиріччя між результатами освіти та вимогами ринку праці до рівня підготовки випускників вищих навчальних закладів.

На думку Ю. Ф. Зеєра, В. М. Махмутової суть компетентнісного підходу полягає в орієнтації освіти на такі цілі, як самовизначення, самоактуалізація, соціалізація, розвиток індивідуальності студента, формування здатностей до навчання впродовж життя. Е. Зеєр (2005) зауважує, що компетентність людини визначають її знання, вміння та досвід, а здатність застосовувати їх у конкретній соціально-професійній ситуації визначає компетенції професійно успішної особистості (с. 5–49).

Як такі, що дають можливість особистості активно залучатися до багатьох соціальних сфер, трактує поняття «ключові компетентності» О. Овчарук (2004). Науковець зауважує, що володіння ключовими компетентностями сприяє особистісному успіхові й може бути застосовано до багатьох життєвих сфер (с. 11).

Відмінність компетентнісно спрямованої освіти від традиційної полягає в тому, що набуття студентом знань, умінь і навичок стає проміжною (неостаточною) метою освіти, а результати навчання розглядаються з точки зору формування системи компетентностей випускника. Як зазначає Б. Д. Ельконін (2001), потрібно відмовитися від знань «про всяк випадок» (с. 64). Студент не лише має здобути знання, а навчитися їх використовувати для розв'язування суспільно та професійно значущих задач, проблемних ситуацій, що, як правило, характеризуються невизначеністю деяких факторів, недостатністю даних.

У компетентнісно орієнтованій освіті акцент переноситься із засвоєння студентами готової системи знань на виявлення ними походження цих знань, оволодіння методологією їх здобуття, самостійне формулювання необхідних понять для вирішення певної задачі, набуття студентами власного досвіду самостійної діяльності. Таким чином, навчальна діяльність студентів набуває дослідницького та практико орієнтованого характеру і сама стає предметом засвоєння (Болотов, 2003). У результаті формується інтегративний тип пізнання майбутніх педагогів, за якого поєднуються емпіричний досвід, теоретико-методологічні засади, основи системного та творчого мислення, проблемний та діяльнісний підходи тощо. Це дозволить фахівцям творчо вирішувати актуальні професійні проблеми. Як зауважував І. Зязюн, зміст професійної компетентності – це знання предмета, методики його викладання, педагогіки і психології. Знання сучасного вчителя звернені, з одного боку, до дисципліни, яку він викладає, з іншого – до учнів, психологію яких мусить добре знати. Важливою особливістю професійних педагогічних знань є їх комплексність, що потребує від учителя вміння синтезувати матеріал для успішного розв'язання педагогічних задач, аналізу педагогічних ситуацій, що зумовлюють необхідність осмислення психолого-педагогічної сутності явищ, вибору засобів взаємодії. Розв'язання кожної педагогічної задачі активізує всю систему педагогічних знань учителя, які виявляються як єдине ціле (Зязюн, Крамущенко, Кривонос, 2004, с. 32).

Відтак, упровадження компетентнісного підходу в освіту вимагає, в першу чергу, перегляду змісту освіти, подолання традиційних знаннієвих парадигм, переорієнтації характеру навчання з репродуктивного стилю на творчий, діяльнісний, такий, що відповідає запитам сьогодення (Kushniruk, 2016). У процесі навчання має бути реалізований принцип варіативності освіти, що забезпечить студентам – майбутнім фахівцям – можливість створення індивідуальних освітніх маршрутів, сприятиме розвитку стійкої позитивної мотивації до навчання.

У науковій літературі обґрунтовано, що на розвиток особистості в онтогенезі поряд зі спадковістю, вихованням, впливає простір і діяльність самої людини. З цих позицій розвиток професійної компетентності вимагає створення певних умов, однією з яких є створення культурно-освітнього простору (середовища), – простору, який дозволяє студентові усвідомити відповідальність за вибір змісту та форм діяльності. Культурно-освітній простір є найбільш «близьким» до особистості студента, особливо значущим і небайдужим для нього.

Методологічними орієнтирами розкриття змісту культурно-освітнього простору є ідеї вчених про те, що системоутворюючим компонентом освітнього, виховного простору є відносини, у які педагог залучає учнів, студентів, організовуючи їхню діяльність і спілкування, а сам простір при цьому створюється педагогами (Л. В. Вершиніна, Д. В. Григор'єв, Ю. С. Мануйлов, Л. І. Новикова, А. М. Сидоркін, Н. Л. Селіванова) (Герасимов, Павленко, 2003).

Важливою характеристикою культурно-освітнього простору є його тимчасова складова. Обґрунтуємо таке твердження. Очевидним є той факт, що реалії сучасної освіти надають студентові можливість вибору з величезного різноманіття варіантів освоєння різних знань та елементів культур саме тих, які відповідатимуть його смисложиттєвим орієнтаціям не тільки в період студентства в процесі навчання, але також упродовж всього життя. Саме облік тимчасової компоненти дозволяє надати допомогу студентові в самовизначенні в освітньому процесі, намітити контури подальшого освітнього маршруту, забезпечуючи тим самим його безперервність.

Особливого значення при цьому набуває використання різних джерел інформації, а точніше перехід від адаптованих джерел інформації (навчальні підручники, посібники) до «першоджерел» (здобутки художньої, науково-популярної, політичної, наукової літератури, справжні твори мистецтва, пам'ятники історії, засоби масової інформації тощо). Відтак, змінюється і завдання змісту освіти, який має включити студентів у реальне культурне життя та навчити їх «учитися не тільки за підручниками».

Висновки. Таким чином, поняття «культурно-освітній простір» (середовище) ми конкретизуємо як особливим чином структуроване розмаїття відносин, що акумулює і сприяє освоєнню і трансляції культури, тим самим забезпечуючи культурну та індивідуальну ідентифікацію особистості студента. Тобто всі компоненти культурно-освітнього простору служать меті розвитку особистості студента як високо компетентного фахівця. Викладач у культурно-освітньому просторі вищого навчального закладу має можливості для задоволення потреб студента в розвитку професійної компетентності через надання йому варіантів вибору змісту і форми індивідуальної організації освітнього процесу і забезпечення відповідним інструментарієм. За допомогою культурно-освітнього простору створюється позитивна ціннісна орієнтація навчання і транслюється досвід позитивної поведінки.

Перспективи дослідження проблеми пов'язані з пошуком шляхів упровадження ідей мислєдїяльнїсної педагогїки в умовах культурно-освітнього середовища вищого закладу освіти.

Список літератури

- Болотов, В. А. (2003). Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе. *Педагогика*, 10, 8–14.
- Герасимов, Г. И., Павленко, Л. Н. (2003). *Культурно-образовательное пространство: сущность и реалии становления*. Ростов-на-Дону: Ростовский государственный педуниверситет.
- Зеер, Э. Ф., Павлова, А. М., Сыманюк, Э. Э. (2005). *Модернизация профессионального образования: компетентностный подход*. Москва: Московский психолого-социальный институт.
- Зязюн, І. А. (2000). *Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти*. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. І. А. Зязюн (Ред.). Київ: Віпол.
- Зязюн, І. А., Крамущенко, Л. В., & Кривонос, І. Ф. (2004). *Педагогічна майстерність*. І. А. Зязюн (Ред.). Київ: Вища школа.

- Эльконин, Б. Д. (2001). *Психология развития*. Москва: Академия.
- Леонова, О. (2006). Образовательное пространство как педагогическая реальность. *Alma mater*, 1, 36-40.
- Овчарук, О. В. (2004). Развитие компетентного подхода: стратегические ориентиры международной спільноти, О. В. Овчарук (Ред.). *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* (с. 6-16). Київ: «К.І.С.».
- Kushniruk, S. A. (2016). Teaching group activities as an effective form in future competitive teachers training. *Actual problems of globalization* (p. 220–223). Thessaloniki: Midas S. A. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11305>

Vanda Vyshkivska

**FUTURE SPECIALISTS' PROFESSIONAL COMPETENCE
DEVELOPMENT BY MEANS OF PEDAGOGICAL DESIGNING
OF THE CULTURAL AND EDUCATIONAL SURROUNDING
OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS**

The article dwells on the problem of theoretical elaboration and implementation of competency-based approach in education as one of the conditions of modern higher school development and a way to eliminate contradictions between education results and labour market demands to graduates' level of preparation. The concept of key competences, possession of which can assist personal success in different life spheres is concretized.

Differences between competency-oriented and traditional education are defined; it is stressed out that within competency-oriented education students should not only get knowledge but also use them for solving social and professional problems often characterized by indefinite factors, lack of data; the necessity of re-orientation to research and practice-oriented students' educational activity is proved.

The article justifies the necessity of the cultural and educational surrounding creation (surrounding, that allows a student to realize the responsibility for the choice of content and forms of activities) as a requirement to satisfy the students' need to develop professional competence. The article stresses out the peculiarity of lecturer's role in the cultural and educational surrounding of a higher educational establishment, having possibilities to satisfy students' need in the development of professional competence by providing them a choice of content and form of an individual organization of educational process and provision of appropriate tools. It is stated, that with the aid of the cultural and educational surrounding, a positive value orientation of learning is made and positive behavior experience is shared.

Keywords: *professional competence, competency-based approach, competency-oriented education, the cultural and educational surrounding, professionalism, professional mobility, an individual organization of educational process.*

References

- Bolotov, V. A. (2003). Kompetentnostnaja model: ot idei k obrazovatelnoj programme. *Pedagogika [Pedagogy]*, 10, 8–14.
- Gerasimov, G. I., Pavlenko, L. N. (2003). Kulturno-obrazovatelnoe prostranstvo: sushhnost i realii stanovlenija [Cultural and educational space: the essence and realities of becoming]. Rostov na Donu: Rostovskij gosudarstvennyj peduniversitet.

- Zeer, Je. F., Pavlova, A. M., Symanjuk, Je. Je. (2005). Modernizacija profesionalnogo obrazovanija: kompetentnostnyj podhod. [Modernization of professional education: competence approach]. Moscow: Moskovskij psihologo-socialnyj institut.
- Ziazium, I. A. (2000). Intelektualno-tvorchyi rozvytok osobystosti v umovakh nepererвної osvity [Intellectual and creative personality development in conditions of continuous education]. I. A. Ziazium (Ed.). Nepererвна profesiina osvita: problemy, poshuky, perspektyvy. Kyiv: Vipol.
- Ziazium, I. A., Kramushchenko, L. V., & Kryvonos, I. F. (2004). Pedahohichna maisternist [Pedagogical skill]. I. A. Ziazium (Ed.). Kyiv: Vyshcha shkola.
- Jelkonin, B. D. (2001). Psihologija razvittija [Psychology of the development]. Moscow: Akademija.
- Leonova, O. (2006). Obrazovatelnoe prostranstvo kak pedagogicheskaja realnost [Educational space as a pedagogical reality]. Alma mater, 1, 36-40.
- Ovcharuk, O. V. (2004). Rozvytok kompetentnisnogo pidkhodu: stratehichni oriientyry mizhnarodnoi spilnoty, O. V. Ovcharuk (Ed.). Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukraïnski perspektyvy (s. 6-16). Kyiv: «K.I.C.». [Competent approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives] (pp. 6-16). Kyiv: «K.I.C.».
- Kushniruk, S. A. (2016). Teaching group activities as an effective form in future competitive teachers training. Actual problems of globalization (p. 220–223). Thessaloniki: Midas S. A. URI <http://enquir.npu.edu.ua/handle/123456789/11305>
- Key Competences for Lifelong Learning – A European Reference Framework: Proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning (2005) (pp. 14-20). Brussels, Commission of the European Communities. Retrieved from <http://europa.eu.int/comm/educator/policies/2010/dok>

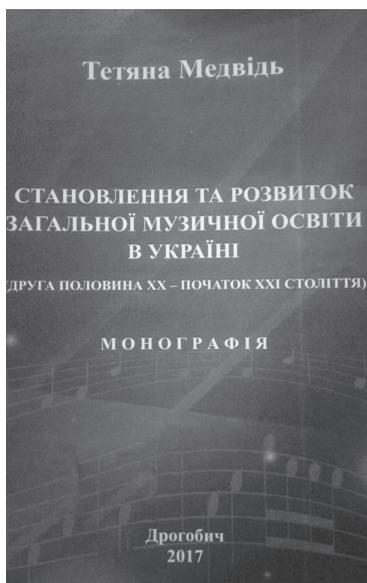
Одержано 15.01.2018 р.

РЕЦЕНЗІЇ

РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

(рецензія на монографію Т. О. Медвідь «Становлення та розвиток загальної музичної освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)» (Дрогобич: Редакц.-видавн. відділ Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка, 2017. – 254 с.))

Незаперечним фактом сучасної педагогічної науки є те, що у становленні духовності, моралі та внутрішньої культури молодого покоління важлива роль належить музичному навчанню і вихованню у загальноосвітніх навчальних закладах. У зв'язку з перебудовою всіх галузей суспільства на початку ХХІ століття оновлення вимагає й загальна музична освіта в Україні, оскільки доводиться констатувати, що усталені шляхи її розвитку не завжди ефективні, а проблеми, які при цьому виникають, знаходяться не лише у площині практики, а й у сфері їх теоретичного осмислення.

У 1-му розділі «Сутність і зміст загальної музичної освіти в Україні у 50-70-ті роки ХХ століття» обґрунтовано *етап становлення загальної музичної освіти* та його передумови. Зокрема вказано, що становленню загальної музичної освіти сприяли: висвітлення проблем музичного навчання й виховання на сторінках наукової збірки «Музика в школі», перше видання якої було здійснено у 1972 році; шкільний предмет «Співи і музика» отримав назву «Музика», що спричинило оновлення навчальних програм; почали проводитися науково-практичні

семінари з питань музичного навчання школярів в Україні та за кордоном (Болгарія, Угорщина та ін.)

У 2-му розділі монографії висвітлено розвиток загальної музичної освіти в Україні у 80-ті роки ХХ століття в контексті реформи загальноосвітньої школи. На підставі аналізу нормативних документів автор відзначила, що в середині 80-х рр. поступово вступають у дію «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи». Зокрема, у 1986 р. було опубліковано рішення Колегії МО «Про перехід на нові навчальні плани і програми». У зв'язку з цим предмет «Музика» можна було вивчати, користуючись на вибір двома програмами: так званою «традиційною», розробленою фахівцями НДІ педагогіки та адаптованим до українських шкіл варіантом програми російського композитора й педагога Д. Кабалевського, підготовану авторським колективом: О. Ростовський, Р. Марченко, Л. Хлебникова, З. Бервецький. Нова навчальна програма була побудована не за традиційною схемою (музична грамота, хоровий спів, слухання музики), а за тематичним принципом з опорою на три головні сфери музики – пісню, танець марш.

Автор зазначає, що у другій половині 80-х років ХХ століття з метою підвищення якості загальної музичної освіти великого значення почали надавати вивченню новаторського педагогічного досвіду. Зокрема, на шпальтах фахових періодичних видань науковці та вчителі-практики описували власні здобутки. Особливу увагу педагоги звертали на підвищення активності учнів на уроках музики, переосмислення процесу сприймання, розвиток ініціативи, творчої уяви тощо. Все це сприяло реформуванню змісту, принципів і методів музичного навчання й виховання, вважає автор, що й спричинило *етап розвитку загальної музичної освіти*.

У 3-му розділі розкрито теоретичні та практичні здобутки загальної музичної освіти в період відродження національної школи в 90-ті роки ХХ століття. Розпочинаючи з 1991 р., наголошує Т. Медвідь, у системі загальної музичної освіти України відбуваються кардинальні зміни, зумовлені суспільно-історичним розвитком держави. У цьому ж році була затверджена «Концепція загальноосвітньої школи», у якій було піддано

гострій критиці освіти, успадковану від радянських часів, і накреслено нові підходи щодо розвитку національної школи. Наступним етапом було впровадження Концепції естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження української національної культури, яка передбачала значне розширення мережі шкіл із поглибленим вивченням музики та введення спеціалізованих загальноосвітніх шкіл хорового, кобзарського, декоративно-прикладного мистецтва. Визначною віхою в історії української школи й педагогіки була Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). Альтернативні навчальні програми з музики створюють авторські колективи: А. Авдієвський, А. Болгарський, І. Гадалова, З. Жофчак, а також О. Ростовський, Р. Марченко, Л. Хлебникова, З. Бервецький. Враховуючи те, що фольклор є важливою сферою духовної культури кожного народу, автори будують репертуар навчальних програм на його основі. З 1996 року широкий спектр питань національного музичного виховання висвітлює фаховий журнал «Мистецтво та освіта». Отже, з 1991 року розпочинається *етап національного відродження загальної музичної освіти*, констатує автор монографії.

У 4-му розділі «Модернізація загальної музичної освіти в Україні на початку XXI століття» розкрито особливості шкільної музичної освіти в першому десятилітті XXI століття. У цей період зусилля українських педагогів спрямовані на демократизацію навчання та перебудову традиційної системи викладання музичного мистецтва, переконує Т. Медвідь. Основні напрями модернізації освіти були зосереджені в Національній доктрині розвитку освіти України та нових Державних стандартах освіти. Перебудова змісту загальної музичної освіти передовсім була пов'язана із впровадженням «Концепції художньо-естетичного виховання». З огляду на це Л. Масол пропонує «Концепцію загальної мистецької освіти», яка досягла високого рівня впровадженості у загальноосвітніх навчальних закладах. На початку XXI століття шкільна музична освіта розглядається як складник інтегративної художньо-естетичної освіти, доводить Т. Медвідь, у результаті чого розпочинається *етап модернізації загальної музичної освіти*.

Таким чином, у монографії здійснено історико-педагогічний аналіз сутності й змісту загальної музичної освіти України в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття; обґрунтовано еволюцію загальної музичної освіти, розпочинаючи з передумов етапу становлення (50 – 60-ті роки ХХ століття) та завершуючи її модернізацією на початку ХХІ століття; проаналізовано зміни, що відбувалися в галузі шкільної музичної освіти впродовж цього періоду.

Наукові положення, викладені в монографії, мають високий рівень достовірності, що забезпечується об'ємною джерельною базою та її ретельним аналізом (373 джерела, 12 із яких іноземною мовою). Дослідження Т. Медвідь має як теоретичну, так і практичну цінність, оскільки основні положення монографії можуть бути використані при читанні курсу теорії та методики загальної музичної освіти у вищих навчальних закладах. Окремі аспекти дослідження можна застосувати при укладанні навчальних посібників для учнів загальноосвітніх шкіл та музично-педагогічної літератури для вчителів, а також для подальших наукових пошуків із удосконалення загальної музичної освіти в Україні.

Вважаю, що вивчення історико-педагогічних проблем загальної музичної освіти України у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття сприятиме систематизації нагромаджених знань і, таким чином, збагатить теорію та практику музичного навчання й виховання, а теоретичні положення і висновки, висвітлені в монографії Т. Медвідь, відкриють перспективу для подальшого наукового пошуку в царині музичної педагогіки.

Наталія Гуральник

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ Й МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАХОДИ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ: ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

**(IV Міжнародна науково-практична конференція,
12-13 жовтня 2017 року, м. Умань)**

З метою посилення інтерферентних зв'язків педагогічної науки і освітньої практики в межах наукової співпраці між університетом та Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України 12-13 жовтня 2017 року в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини проходила IV Міжнародна науково-практична конференція «Теоретико-методологічні аспекти мистецької освіти: здобутки, проблеми та перспективи». Безпосереднім організатором

конференції був факультет мистецтв (декан факультету І. Г. Терешко – кандидат педагогічних наук, доцент), представлений кафедрами інструментального виконавства (завідувач кафедри Ю. М. Бай – кандидат мистецтвознавства, професор, заслужений діяч мистецтв України), хореографії та художньої культури (завідувач кафедри Л. М. Андрощук – кандидат педагогічних наук, доцент), образотворчого мистецтва (завідувач кафедри О. Я. Музика – кандидат педагогічних наук, доцент), музикознавства та вокально-хорових дисциплін (завідувач кафедри В. В. Семенчук – заслужений працівник культури України, доцент).

Співорганізаторами конференції виступили: Міністерство освіти і науки України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Інститут обдарованої дитини НАПН України, Об'єднання професійних художників (Ізраїль), Київський університет імені Бориса Грінченка, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Загалом взяли участь близько 150 учасників – науковців, викладачів, учителів-практиків.

Головні напрями роботи конференції: філософський аспект мистецької освіти; гуманізація мистецької освіти; формування морально-естетичних цінностей засобами мистецтва; розвиток творчої особистості у процесі викладання дисциплін мистецького циклу; інтеграція в системі мистецької освіти; виховний і розвивальний потенціал художньої діяльності; підготовка майбутніх учителів мистецьких дисциплін у контексті сучасних освітніх технологій.

Активну участь у конференції взяли співробітники відділу теорії і практики педагогічної освіти імені І. А. Зязюна Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. На пленарному засіданні виступила Вовк Мирослава Петрівна, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, яка окреслила історичні аспекти становлення педагогічної фольклористики в Україні та визначила пріоритети розвитку українознавчих наук в академічних і університетських осередках. Соломаха Світлана Олександрівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник охарактеризувала сучасні

технології інтерпретації художніх творів у підготовці майбутніх учителів мистецьких дисциплін. Кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, Грищенко Юлія Валеріївна ознайомила учасників конференції з науковими школами Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України та означила перспективи їх розвитку на засадах ціннісних пріоритетів і педагогічного наставництва.

Учасниками конференції у межах секційних засідань проаналізовано філософські погляди на сучасну мистецьку освіту (В. С. Бабенко), формування естетичних почуттів у майбутнього вчителя під час вивчення українського народного розпису (В. А. Гончарук), шляхи розкриття індивідуальності студентів на заняттях з килимарства (О. О. Бабенко), особливості реалізації змісту освітньої галузі «Мистецтво» в контексті Нової української школи (С. В. Ковальова), інтеграційні процеси творчого розвитку молодших школярів (З. М. Сирота), особливості підготовки майбутніх учителів хореографії у ВНЗ України (Л. Ю. Гекалюк), інтеркультурний діалог: Україна – Грузія (Каха Чітаіа), використання сучасних освітніх технологій у професійній підготовці вчителів мистецьких дисциплін (П. М. Волошин, О. В. Єременко, М. О. Пічкур та ін.).

Ураховуючи актуальність, теоретико-методологічну та методичну важливість пропозицій, викладених у доповідях і виступах на пленарних і секційних засіданнях, було підготовлено рекомендації щодо розвитку мистецької освіти в Україні:

- поглиблювати комплексне дослідження проблем розвитку духовності особистості засобами мистецтва в контексті філософської, етичної, естетичної, психологічної, педагогічної, культурологічної думки на основі глибокого вивчення й осмислення складників національної історії та культури, що зберігають свою націєтворчу і загальнолюдську цінність;

- розширювати філософсько-світоглядні позиції особистості, що стають базисом методологічної культури викладачів мистецьких дисциплін, спрямовуючи їх на певну стратегію розуміння явищ дійсності, художньо виражених у мистецтві й естетично сприйнятих особистістю;

- забезпечувати реалізацію гуманістичної парадигми мистецької освіти, що вимагає дотримання таких вимог: вибір високохудожніх зразків мистецтва, які естетично виражають людське в людині; створення позитивного емоційного забарвлення процесу навчання; розвиток в учня поваги до себе, людської гідності, почуття відповідальності за результати навчання;

- сприяти поєднанню в освітньому процесі нормативного забезпечення змісту навчання із наданням учневі можливостей вільного вибору його напрямів;

- сприяти розвитку етико-естетичних позицій особистості через спонукання її до саморозвитку, формування життєвої позиції, світогляду, усвідомленого ставлення до себе й до світу.

Окрасою науково-практичної конференції були виступи творчих колективів факультету мистецтв Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: Народного аматорського колективу «Софія», Молодіжного камерного хору, Народного аматорського ансамблю сучасного танцю «Візаві», Народного аматорського ансамблю народного танцю «Яворина», Народного аматорського інструментального ансамблю «Акварелі», Тріо баяністів Serbian Star, Вокального тріо «Гонта».

На завершення конференції її учасники відвідали державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань» та персональну виставку уманської народної майстрині Олени Поліщук.

Сподіваємось на подальшу співпрацю в напрямі популяризації вітчизняних досягнень теорії і практики мистецької освіти в сучасному науково-освітньому просторі України.

Світлана Соломаха

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрущенко Віктор Петрович – доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України, академік Академії наук вищої школи України, ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

Благова Тетяна Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри хореографії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Васянович Григорій Петрович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Львів)

Великий Роман Георгійович – кандидат богословських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін і соціальної роботи Львівського університету безпеки життєдіяльності (м. Львів)

Вишківська Ванда Болеславівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

Гриньова Марина Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, декан природничого факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Гуральник Наталія Павлівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри фортепіанного виконавства і художньої культури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

Дем'янюк Наталія Юрївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Кремень Василь Григорович – доктор філософських наук, професор, дійсний член НАН України і НАПН України, президент Національної академії педагогічних наук України, президент Товариства «Знання» України (м. Київ)

Лаврінченко Олександр Андрійович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу теорії і практики педагогічної освіти імені І. Зязюна Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ)

Ничкало Нелля Григорівна – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ)

Пласкура Павел – доктор технічних наук, доцент факультету соціальних наук Університету Яна Кохановського в Кельцах (Польща)

Сайко Наталія Олександрівна – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Соломаха Світлана Олександрівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу теорії і практики педагогічної освіти імені І. Зязюна Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (м. Київ)

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, заслужений діяч науки і техніки України, член Національної спілки журналістів України, член Національної спілки письменників України (м. Полтава)

Сулаєва Наталія Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри музики, декан психолого-педагогічного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, заслужена артистка України (м. Полтава)

Ткаченко Андрій Володимирович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Федій Ольга Андріївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Філінчук Георгій Георгійович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України (м. Київ)

ABOUT THE AUTHORS

Andrushchenko Viktor – Doctor of Science in Philosophy, Full Professor, Full Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine, Rector of National Pedagogical Drahomanov University, Ukraine

Blahova Tetiana – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Head of the Department of Choreography of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Fedy Olga – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Head of the Department of Primary Education, Natural and Mathematical Disciplines and Methods of Teaching of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Filipchuk Georgii – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Full Member of NAPS of Ukraine

Huralnyk Nataliia – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Professor at the Department of Piano Performance and Artistic Culture of National Pedagogical Drahomanov University, Ukraine

Dem'yanko Natalija – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Music of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Kremen Vasyly – Doctor of Science in Philosophy, Full Professor, Full Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, President of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, President of the Society «Znannia» of Ukraine

Lavrinenko Oleksandr – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Head of the Department of Theory and Practice of Pedagogical Education named after I. Ziazium of Institute of Pedagogical and Adult Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Nychkalo Nellia – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Full Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Academician-Secretary of the Department of Professional Education and Adult Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Grynova Maryna – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of

Ukraine, Dean of the Faculty of Natural Sciences of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Plaskura Pavel – Doctor of Technical Sciences, Associate Professor of the Faculty of Social Sciences of the University of Yana Kokhanovsky in Kielce (Poland)

Sayko Natalia – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Sulaieva Natalia – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor of the Department of Music, Dean of the Faculty of Psychology and Pedagogy of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Solomakha Svitlana – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Senior Researcher, Senior Researcher at the Department of Theory and Practice of Pedagogical Education named after I. Ziaziun of Institute of Pedagogical and Adult Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Stepanenko Mykola – Doctor of Philology, Full Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine, Rector of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the National Union of Journalists of Ukraine, Member of the National Union of Writers of Ukraine

Tkachenko Andrii – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Head of the Department of Pedagogical Skill and Management named after I. A. Ziaziun of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Vasianovych Grigoriy – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Professor at the Department of Humanitarian Disciplines and Social Work of Lviv State University of Life Safety, Ukraine

Velykyi Roman – Candidate of Theological Sciences, Associate Professor at the Department of Humanitarian Disciplines and Social Work of Lviv State University of Life Safety, Ukraine

Vyshkivska Vanda – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Theory and History of Pedagogy of National Pedagogical Drahomanov University, Ukraine

Наукове видання

ЕСТЕТИКА І ЕТИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 17

Головний редактор – *М. І. Степаненко*
Науковий і літературний редактор – *М. П. Вовк*
Літературний редактор іноземних текстів – *О. М. Палеха*
Відповідальний секретар – *О. О. Лобач*
Коректор – *О. О. Лобач*
Художньо-технічний редактор – *Ю. В. Грищенко*
Комп'ютерна верстка і дизайн – *О. М. Наріжна*

Адреса редакції:

04060, м. Київ, вул. Максима Берлінського, 9,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України,
відділ змісту та технологій навчання дорослих
e-mail: vree2011@ukr.net

Довідки за телефонами:

(066) 940-93-84 (Лобач Олена Олександрівна)
(067) 258-02-96 (Вовк Мирослава Петрівна)

*Редакційна колегія зберігає за собою право на редагування і скорочення статей.
Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції. Автори несуть
повну відповідальність за опублікований матеріал
(за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв
та інших відомостей).*

Підписано до друку 27.02.2018 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір офсетний. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. 11,28. Обл.-вид. арк. 10,35.
Наклад 100 прим. Зам. № 1804.

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3817 від 01.07.2010 р.

Scientific edition

**AESTHETICS AND ETHICS
OF PEDAGOGICAL ACTION**

Collection of scientific papers

Issue 17

Editor-in-chief – *M. I. Stepanenko*
Scientific and Literary editor – *M. P. Vovk*
Literary editor of foreign texts – *O. M. Palekha*
Executive secretary – *O. O. Lobach*
Corrector – *O. O. Lobach*
Artistic and technical editor – *G.V. Grishenko*
Computer layout and design – *O. M. Naryzhna*

Editorial office address:

04060, Kiev city, 9, Maksyma Berlynskogo St.,
Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine,
Department of Content and Adult Learning Technologies

e-mail: vpee2011@ukr.net

Information by phone:

(066) 940-93-84 (Lobach Olena Oleksandrivna)

(067) 258-02-96 (Vovk Myroslava Petrivna)

Editorial board reserves the right to edit and reduce articles. The views of the authors do not always coincide with the editorial board's ones. Authors are fully responsible for published materials

(for the accuracy of facts, quotations, proper names, geographical names and other information).

Підписано до друку 27.02.2018 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір офсетний. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. 11,28. Обл.-вид. арк. 10,35.
Наклад 100 прим. Зам. № 1804.

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3817 від 01.07.2010 р.